

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

RƏHİMOVA NİGAR CAVİD qızı

"AZƏRBAYCAN KAPİTALININ İXRACI XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PRESPEKTİVLƏRİ"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

*İş müdafiyyəyə təqdim
edilmək üçün buraxılmışdır*

*Magistratura mərkəzinin
direktoru:*

i.e.d., prof. Q.N.Manafov

İxtisasın şifri və adı: 050401 - "Dünya İqtisadiyyatı"

İxtisaslaşma: "Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər"

Elmi rəhbər:

i.e.d., dos., M.A.İbrahimov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos., M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ş.H.Hacıyev

Bakı-2016

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-5
I Fəsil: Dünya iqtisadiyyatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əhəmiyyəti.....	6
1.1 Kapital ixracının nəzəri əsasları	6
1.2 Dünya iqtisadiyyatında investisiyanın dinamikası və strukturu	19
1.3 Dünya iqtisadiyyatı üzrə kapital ixracının əsas istiqamətləri və xüsusiyyətləri.....	33
II Fəsil: Azərbaycanda kapitalın idxal-ixracının təhlili.....	46
2.1 Azərbaycanda kapital quruluşunun dinamikasının təhlili	46
2.2 Azərbaycan tədiyyə balansında kapital idxal-ixracının təhlili	53
2.3 Xarici kapitalın ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinə təsirinin təhlili	63
III Fəsil: Azərbaycanın kapital ixracının perspektivləri.....	74
3.1 Azərbaycan kapitalının ixracının əsas istiqamətləri	74
3.2 Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında xarici kapitalın rolu	80
NƏTİCƏ və TƏKLİFLƏR	89-91
REFERAT	92-95
SUMMARY/PE3IOME.....	96-99
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	100-102

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı - Son illərdə beynəlxalq bazarlarda görülmə qloballaşma, ölkələrarası ticarətin və kapital axınının önündəki maneələrə qaldırıcı bir təsir göstərir. 1990-cı illərdən bu günümüzdək inkişaf etmiş ölkələrdən, inkişaf etməkdə olan ölkələrə doğru sıx kapital axınının olduğunu müşahidəedirik. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarına daxil olaraq burada iqtisadi-inkişafa öz müsbət təsirini göstərir, investisiya fəaliyyətinə və eləcə də iqtisadi böyüməyə təkan verir.

Mövzunun aktullağının geniş izahına keçməmişdən öncə beynəlxalq kapital hərəkətinin mahiyyətinin aydınlaşdırılması daha məqsədmüvafiqdir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti dünya iqtisadiyyatının fəaliyyətində, dünya təsərrüfatı əlaqələri sisteminin forma və şərtlərinin inkişafında təyinedici element kimi çıxış edir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti (kapitalın idxal və ixracı, yaxud qısaca olaraq kapital ixracı) - istehsal amillərindən birinin onun ayrı-ayrı ölkələrdə tarixən təşəkkül tapmış və ya qazanılmış cəmlənməsinə əsaslanan hərəkəti; nisbətən artıq olan, hər şeydən öncə, maliyyə ehtiyatlarının (kapitalın) xaricdə onun çoxaldılması, yəni onun ixrac olunduğu ölkədə müntəzəm surətdə sahibkarlıq mənfəəti və ya borc faizinin hasil olunması məqsədilə yerləşdirilməsi və fəaliyyətidir. Xaricə kapital qoymaqla investor xarici investisiyalar həyata keçirir. XX əsr ərzində kapitalın beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin elə formasına çevrilmişdir ki, bu, dünya iqtisadiyyatı üçün miqyasları və nəticələrinə görə beynəlxalq əmtəə və xidmət ticarəti ilə rəqabət aparır, bəzən isə dinamikasına görə onu ötüb keçmişdir. Kapitalın beynəlxalq hərəkətini çox vaxt maliyyə ehtiyatlarının və ya investisiyaların hərəkəti adlandırırlar. Pul formasında kapital investisiya qoyuluşu və istehsalın genişləndirilməsinin ilkin mühüm amilidir.

“Azərbaycan kapitalının ixracı xüsusiyyətləri və perspektivləri” mövzusunda dissertasiya işimdə, müasir dövrdə dünyada və ölkə iqtisadiyyatında kapitalın beynəlxalq hərəkəti, dinamikası, eləcə də əsas istiqamətləri və makroiqtisadi inkişafa təsirinin təhlili araşdırılmışdır. Xarici investorlar və beynəlxalq qurumlar kapital

yatırılması imkanları baxımından Azərbaycan bazarını kifayət qədər perspektivli bazar hesab edirlər ki, bu da ölkədə əlverişli investisiya mühiti ilə əlaqədardır.

Müasir dünya iqtisadiyyatında qlobal meyillərin dərinləşdiyi bir dövrdə dövlətin milli maraqlarının və mövqeyinin möhkəmlənməsinə təsir göstərən əsas faktorlardan biri fəal xarici investisiya siyasətidir. Azərbaycanda həyata keçirilən düzgün iqtisadi siyasət, neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində düşünülmüş siyasət və atılan düzgün makroiqtisadi addımlar nəticəsində ölkədə maliyyə sabitliyi əldə olunmuşdur ki, bu da Azərbaycanın həm dünya investisiya bazarında öz potensial gücünü nümayiş etdirən xarici investor, həm də regional xarici investisiya layihələrində mühüm tərəfdaş olması üçün zəmin yaratmışdır.

Ölkə 2006-cı ildən başlayaraq region ölkələrinin real sektoruna investisiya qoyan və iri infrastruktur layihələrini maliyyələşdirən sərmayədar olaraq mövqeyini getdikcə möhkəmləndirmişdir. Son illərdə ciddi maliyyə rezervləri əldə edən Azərbaycan Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Moldova, Belarus, Slovakiya, İsveçrə, Almaniya kimi dövlətlərin sərmayə bazarlarında aktiv iştirakçıya çevrilmiş və xarici ölkə iqtisadiyyatlarına investisiya qoyuluşları həcminə görə MDB ölkələri arasında ilk sıralara yüksəlmişdir. 2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatından xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyaların miqdarı 3259,7 mln. ABŞ dolları həcmində olmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri—XXI əsrdə iqtisadiyyatın real sektoruna xarici investisiyalı müəssisələrin cəlb edilməsi yolu ilə potensial sahələrin inkişaf etdirilməsi və əldə olunan maliyyə vəsaitləri vasitəsi ilə ölkə xaricində geniş sərmayə yatırımlarının reallaşdırılması əsas məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Ölkənin xaricə investisiya qoyuluşu strategiyasının işlənilib-hazırlanması zamanı qarşıya aşağıdakı strateji əhəmiyyətli vəzifələrin qoyulması məqsədə uyğun hesab olunur:

- respublika iqtisadiyyatının mikro-makro səviyyədə inkişafının təmin olunması, mikro səviyyədə ayrı-ayrı şirkətlər səviyyəsində inkişaf (buna ən gözəl nümunə regionun ən böyük səhmdarı və potensial TMK-sı olan ARDNŞ təşkil edir), makro səviyyədə - dövlət investisiyaları hesabına dövlətin regionda makro səviyyədə nüfuz qazanması;

- dövlətin makro-mikro səviyyələrdə monetar-fiskal siyasətlərinin işlənilib hazırlanması;
- ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında dövlətin ümumi xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının rolunun artırılması;
- İKT-nin və yüksək texnologiyaların istifadəsi siyasətinin genişləndirilməsi.

Tədqiqatın predmeti – Davamlı olaraq inkişaf edən dünyada kapital ixracının dinamikasının beynəlxalq mühitə, həmçinin inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatımıza təsiri qiymətləndirilməyə çalışılmışdır.

Tədqiqatın obyekti –Xarici investisiya əlaqələrdə Azərbaycanla birgə iqtisadi əməkdaşlıq aparan ölkələr əsas kimi göstərilmiş, birgə və xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti araşdırılmış, bundan başqa qeyri-neft sektorunun inkişafında xarici kapitalın rolu öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası - Tədqiqatın nəzəri əsasının iqtisad elminin klassiklərinin müddəaları, müasir elmi cərəyanların müvafiq konsepsiyaları, görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan dövlətinin qanunları və müvafiq qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Respublikanın Mərkəzi Bankının, Ticarət və İnkişaf üzrə Birləşmiş Millətlər Konfransı (UNCTAD) kimi rəsmi səhifələrə istinad olunmuş və Qlobal İnternet şəbəkəsinin informasiya resurslarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi - Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı, 5 cədvəl və 1 şəkili özündə əks etdirən 117 səhifədən ibarətdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və resurslar geniş təqdim edilmişdir.

I FƏSİL: Dünya iqtisadiyyatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əhəmiyyəti

1.1 Kapital ixracının nəzəri əsasları

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti dünya iqtisadiyyatının fəaliyyətində, dünya təsərrüfatı əlaqələri sisteminin forma və şərtlərinin inkişafında təyinedici element kimi çıxış edir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti (kapitalın idxal və ixracı, yaxud qısaca olaraq - kapital ixracı) - istehsal amillərindən birinin onun ayrı-ayrı ölkələrdə tarixən təşəkkül tapmış və ya qazanılmış cəmlənməsinə əsaslanan hərəkəti; nisbətən artıq olan, hər şeydən öncə, maliyyə ehtiyatlarının (kapitalın) xaricdə onun çoxaldılması, yəni onun ixrac olunduğu ölkədə müntəzəm surətdə sahibkarlıq mənfəəti və ya borc faizinin hasil olunması məqsədilə yerləşdirilməsi və fəaliyyətidir. Xaricə kapital qoymaqla investor xarici investisiyalar həyata keçirir. XX əsr ərzində kapitalın beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin elə formasına çevrilmişdir ki, bu, dünya iqtisadiyyatı üçün miqyasları və nəticələrinə görə beynəlxalq əmtəə və xidmət ticarəti ilə rəqabət aparır, bəzən isə dinamikasına görə onu ötüb keçmişdir.

Kapital ixracının xarakter və səbəblərini izah edən çoxsaylı nəzəriyyə, konsepsiya və modellər vardır. Onların bəziləri kapitalın beynəlxalq hərəkətinin ayrı-ayrı formaları ilə məhdudlaşır (transmilli korporasiyaların birbaşa investisiyalar konsepsiya və modelləri, portfel investisiyaları, kapitalın qaçışı), digərləri bütövlükdə kapital ixracı və idxalını əhatə etməyə çalışırlar (kapital ixracının neoklassik, neokeynsian, marksist nəzəriyyələri).

Kapitalın beynəlxalq hərəkətini dünyada ilk dəfə ingilis Con Stüart Mill tədqiq etməyə başlamışdır. O, hər şeydən əvvəl, iki məsələni: *kapital ixracının xarici ticarətə təsirini və beynəlxalq kapital hərəkətinin qazanc norması və kapital yığıcı norması ilə əlaqəsini* araşdırmışdır. Birinci məsələdə müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə (D.Rikardo) əsaslanaraq, C.S.Mill belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, xarici ölkələrə kredit təqdim etməklə və ya öz sahibkarlıq kapitalının köməyiylə orada ixracat malları istehsalı təşkil etməklə kapital ixrac edən ölkə öz xarici ticarətinin genişlənməsinə şərait yaratmış olur. Əgər xarici alıcıların tədiyyə qabiliyyəti məhdud olarsa, ixracatın geniş kreditləşdirilməsi məqsədəuyğundur, kapital ixrac edən ölkənin tələbatlarının təmin edilməsi üçün xaricdə istehsal obyektlərinin yaradılması

isə bu ölkədə xammalın, yarımfabrikatların bahalığını, qiyməti ucuz olan hazır məmulat defisitini aşağı salır.

İkinci məsələ üzrə C.S.Mill qeyd edirdi ki, kapital ölkələr arasında qazanc normasındakı fərq səbəbindən hərəkət edir və bu, hələ D.Rikardonun sübut etdiyi kimi, kapital cəhətdən daha zəngin ölkələrdə azalma tendensiyasına malikdir. Bu məsələdə o, Hekşer-Ohlinin istehsal amillərinin qarşılıqlı münasibəti nəzəriyyəsinin kapital hərəkətinin istehsal amili kimi təqdim edildiyi hissəsini qabaqcadan xəbər vermişdir. Eyni zamanda, C.S.Mill vurğulayırdı ki, xarici kapitalın özgə ölkədə malik olduğu riski də ödəmək üçün qazanc normasındakı tərəddüdlər əhəmiyyətli dərəcədə olmalıdır. Onun fikrincə, «indiyə qədər cəhalətin hökm sürdüyü ölkələrə, yaxudsivilizasiya prosesinin hələ təzə başladığı Rusiya və Türkiyə kimi ölkələrə kapital yalnız həddən artıq yüksək gəlirin alma perspektivinin varlığı zamanı köç edir». Bununla yanaşı, o, indiyə qədər də kapital ixracının neoklassik və marksist nəzəriyyələrin tərəfdar çıxdıqları ideyanı irəli sürmüşdür ki, burada kapitalın xaricdə sərmayə qoyuluşu kapital ixracatçısı olan ölkədə mənfəət normasının azalması tendensiyasına əks təsir göstərir və mənfəət nöqtəyi-nəzərindən kapital çoxluğunun artımını ləngidir. Həddən çox kapitalın toplanması isə, yəni artıq istehsal gücləri və əmtəə ehtiyacları, artıq işçi qüvvəsi, kreditlər üzrə olduqca aşağı borc faizi şəklində yığılması iqtisadi dövrən üçün təhlükəlidir.

Milli ideyaları, fransız iqtisadçısı J.B.Seyin istehsal amilləri (iqtisadi amillər) konsepsiyası, iqtisadi amillərin məhsuldarlıq həddi haqqında marjinalizm müddəaları və inglis tədqiqatçıları C.A.Qobson və C.Keynsin XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlində kapitalın ixracı haqqında əsərləri kapitalın beynəlxalq hərəkətinin başlıca neoklassik nəzəriyyəsinin - isveçli alimlər E.Hekşer və B.Ohlinin *istehsal amillərinin qarşılıqlı münasibəti nəzəriyyəsinin* meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, bu nəzəriyyə, beynəlxalq ticarətlə yanaşı, qismən kapitalın beynəlxalq hərəkətinə həsr olunmuşdur. Məsələn, E.Hekşer istehsal amillərinin qiymətlərin beynəlxalq tarazlıq tendensiyaları haqqında tezis formalaşdırmışdır. Bu tendensiya həm dolaylı, yəni - beynəlxalq ticarət vasitəsilə, həm də birbaşa yolla - müxtəlif ölkələrdə dəyəri və kəmiyyət nisbəti fərqli olan istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti vasitəsilə irəli gedir. B.Ohlin isə sübut edirdi ki, istehsal amillərinin

beynəlxalq hərəkəti onlara müxtəlif ölkələrdə qeyri-bərabər tələblə izah edilir. Onlar öz məhsuldarlıq hədlərinin aşağı olduğu yerdən onun yüksək olduğu yerə doğru hərəkət edir. Kapital üçün, daha doğrusu, borc formasındakı kapital üçün məhsuldarlıq həddi faiz dərəcəsi (borc faizi) ilə müəyyən edilir və ondakı fərqlilik kapital hərəkətini tənzimləyir. Lakin bununla belə, B.Ohlin kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir edən çoxsaylı əlavə məqamları göstərmişdir: məhsul idxalına mane olan və bununla da, xarici tədarükçüləri bazara girmək üçün kapital idxalına təhrik edən gömrük əngəlləri; şirkətlərin təminatlı xammal mənbələrinə, həmçinin kapital qoyuluşunun coğrafi diversifikasiyasına can atmaları, ölkələr arasında siyasi ziddiyyətlər və yaxınlıqlar (kapitalın Fransadan inqilabdan əvvəlki Rusiyaya axını üçün stimül qismində o, XIX əsrin sonundakı siyasi ittifaqdan misal gətirir); yüksək vergi qoyuluşundan yayınmaq məqsədilə və vətəndə sərmayə qoyuluşunun təhlükəsizliyinin qəfil aşağı enməsi zamanı kapital ixracı. Nəhayət, o, uzunmüddətli və qısamüddətli kapital (sonuncu, onun fikrincə, adətən spekulyativ xarakter daşıyır) arasında fərqi ayırd edir ki, bunların da arasında ixrac kreditlərinin xaricə çıxarılması yerləşmişdir.

Avstriyalı Raqnar Nurkse və Qotfrid Haberler (ABŞ-a miqrasiya etmiş), danimarkalı Karl İverson kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyəsində neoklassik istiqamətin formalaşmasını tamamlamışdılar. Məsələn, R.Nurkse kapitalın beynəlxalq hərəkətinin müxtəlif nəzəri modellərini yaratmış və onlarda istehsalı, xarici ticarəti, ölkə daxilində kapitalla tələb və təklifi, onun ixrac və idxalını əlaqələndirmişdir. O, *kapital ixracı və dünya qiymətinin hərəkəti arasında qarşılıqlı əlaqəni* formalaşdırmışdır ki, bunun da mahiyyəti xarici kapitalın idxalının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir və xammal ixracatçısı olan ölkələri xarici valyuta çatışmazlığının müvazinətləşdirilməsi üçün xammal ixracını artırmağa sövq edir. Lakin bu, xammala dünya qiymətinin azalmasına və bu ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur, nəticədə isə onların xarici kapitalı cəlb etmə qabiliyyəti aşağı düşür.

Neokeynsçi nəzəriyyə isə *ölkənin tədiyyə balansının vəziyyətinin və kapital hərəkətinin əlaqəsinə* xüsusi maraq göstərir. Hələ XIX əsrdə yaşamış isveçrəli iqtisadçı Leon Valras qeyd edirdi ki, ölkədə xarici ticarət disbalansı kapitalın hərəkəti

ilə müvazinətləşdirilməlidir və əgər xarici ticarət balansını mənfidirsə, o zaman kapital idxal etmək və əksinə lazımdır. Neoklassik istiqamətin banisi ingilis Alfred Marşall da oxşar fikirdə idi.

Con Meynard Keyns isə oradan çıxış edirdi ki, *kapitalın beynəlxalq hərəkətinin özü müxtəlif ölkələrin tədiyyə balanslarının müvazinətsizliyindən meydana gəlir*. B.Ohlinlə polemikada o, vurğulamışdır ki, ölkədən kapital ixracı əmtəə ixracının onun (əmtəə) idxalını üstələdiyi zaman həyata keçirilir, bu qayda pozulduqda isə dövlət müdaxiləsi gərəkdir. Neoklassiklərdən fərqli olaraq, C.M.Keyns hesab edirdi ki, kapital ixracı müəyyən şəraitdə şirkət üçün sərfəli ola bilər, lakin ümumilikdə milli iqtisadiyyat üçün əlverişli deyildir.

Kapital ixracının və idxalının milli gəlir dinamikasına təsirinin iqtisadi-riyazi modelində amerikalı neokeynsçi təlimi tərəfdarı Fris Maxlup nümayiş etdirmişdir ki, *kapital ixracatçısı olan ölkədə potensial milli investisiyaların aşağı düşməsi nəticəsində milli gəlirin azalması kapital ixracı ilə stimullaşdırılan əmtəə ixracı vasitəsilə müvazinətləşdirilə bilər*. O, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin neokeynsçi nəzəriyyəsinə bir sıra mühüm müddəalar əlavə etmişdir:

- əgər ölkənin cari tədiyyə balansını saldosu müsbətdirsə, bu zaman kapital ixracı əmtəə ixracının onun idxalını aşmasını tarazlaşdırır və bununla da, onun mallarını alan ölkələrə alışı artırmaq imkanı verir və bunun yerini kapital idxalı ilə doldurur, nəticədə isə kapital ixracatçısı olan ölkənin milli gəliri əmtəə ixracının sonrakı inkişafı sayəsində ümumilikdə artır;

- kapital idxalının kapital idxalatçısı olan ölkənin daxili iqtisadi vəziyyətinə təsiri idxal olunan kapitalın formalarından asılıdır, hərçənd, maşın, avadanlıq və texnologiyaların idxalı ilə bağlı olduğuna görə birbaşa investisiyaların idxalı ən münasib olsa da, bununla belə portfel investisiyalarının idxalı da yerli qiymətli kağızlar bazarının fəallığını dəstəkləyir.

İngilis Roy Harrod isə öz «iqtisadi dinamika» modelində qeyd edirdi ki, *kapitala zəngin olan ölkənin iqtisadi inkişaf templəri nə qədər aşağı olarsa, oradan kapital ixracı tendensiyaları bir o qədər güclü olar*. Amerikalı iqtisadçı Yevsey Domar (Rusiya mühaciri) isə müəyyənləşdirmişdir ki, kapital ixracı, xarici investisiyalardan ölkəyə ötürülən gəlir templərinin yerli investisiyaların inkişaf

templərinə nisbətindən asılıdır. Əgər sonuncu birincidən daha sürətlə artarsa, onda ticarət balansı müsbət olacaqdır (çünki, xaricdən investisiya gəlirləri axını çox vaxt idxalatı stimullaşdırır və ümumiyyətlə, ölkəyə idxal mallarının gətirilməsi formasında baş verir) və əksinə. R.Harrod və Y.Domarın modelləri kapital ixracının bir çox müasir dinamik modelləri üçün başlanğıc fikir kimi çıxış edir.

Karl Marks *kapital ixracını kapital ixrac edən ölkədə onun artıqlığı ilə* əsaslandırırdı. Kapital artıqlığı dedikdə, C.S.Millin ardınca, o da elə kapitalı başa düşürdü ki, onun ölkədə tətbiqi qazanc normasının azalmasına səbəb ola bilərdi. Artıq kapital əmtəə, istehsal (artıq istehsal gücləri və işçi qüvvəsi) və pul formalarında meydana çıxır. Əmtəə, xidmət və kapital ixracı vasitəsilə bu artıqlar (həm real, həm də potensial) xaricə daşınır. Kapitalın iri miqyaslarda ixracı üçün imkanlar əksər ölkələrin dünya kapitalizmi orbitinə cəlb edilməsindən və onlarda ilkin şərtlərin, hər şeydən əvvəl, istehsal infrastrukturunun yaradılmasından sonra peyda olur. Hərçənd, çox zaman bu infrastruktur elə xarici kapitalın özü yaradır.

Yuxarıda göstərilən tanınmış iqtisadçıların ümumilikdə kapitalın beynəlxalq hərəkətinə münasibətdə əsas ideyaları bu cürdür. Lakin iqtisadi təfəkkürün yuxarıda ifadə olunan istiqamətlərindən heç biri kapital ixracı və idxalının müxtəlif forma və növlərinin eyni vaxtda mövcudluğunu qənaətbəxş şəkildə izah edəcək nəzəriyyə və ya konsepsiya irəli sürə bilməmişdir.¹

Kapitalın beynəlxalq hərəkətini çox vaxt maliyyə ehtiyatlarının və ya investisiyaların hərəkəti adlandırırlar. Pul formasında kapital investisiya qoyuluşu və istehsalın genişləndirilməsinin ilkin mühüm amilidir.

Maliyyə ehtiyatlarının beynəlxalq hərəkətinin məğzi bir ölkədə mövcud olan kapital və maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsinin ölkə daxili təkrar istehsalı prosesindən çıxarılaraq əmtəə və pul şəklində başqa ölkədə istehsal prosesində və ya digər formada dövriyyəyə daxil edilməsidir. Müasir şəraitdə maliyyə ehtiyatlarının verilməsi - milli təsərrüfatların funksiyasıdır və onun əhəmiyyəti durmadan artır.

Kapitalın yerləşdirilməsi ilə firmalar, dövlət və ya ev təsərrüfatları məşğul olur. İnvestisiya (kapital qoyuluşu) - müəyyən müddət ərzində (məsələn, bir il) əldə edilmiş

¹Mirişli F.R.

Dünya iqtisadiyyatı: Ali təhsil müəssisələrinin tələbələri üçün dərslik. - Altıncı nəşr, yenidən işlənmiş, əlavələr edilmiş və Azərbaycan şəraitinə uyğunlaşdırılmışdır. - M.: Известия, 2015. - 642 səh., rus dilindən tərcümə.

əsas kapitalın dəyərindən əsas kapitalın satışından alınmış vəsait çıxıldıqdan sonra qalan dəyərdir. Daha geniş mənada «məcmuu investisiyalar» əsas kapitalla məcmuu qoyuluşların məbləğini və əmtəə-material ehtiyatlarının həcmnin dəyişməsinə əks etdirir.

Dünya ölkələri arasında iqtisadi inteqrasiya prosesi yüksəldikcə, dünya təsərrüfat sistemi beynəlmiləşdikcə beynəlxalq kapital ixracı sürətlə artır. Kapital ixracı ikinci dünya müharibəsindən sonra hər on ildə təqribən 2 dəfə artmışdır. Ölkədən kapital ixracı o vaxt baş verir ki, ölkədə kapital artıqlığı imkanı olsun. Lakin bu bəzən siyasi motivlərlə də əlaqədar olur.

Kapital ixracının əsas məqsədi öz ölkəsindəkinə nisbətən eyni miqdar kapital xərclənməsi nəticəsində daha yüksək mənfəət əldə etməkdir. Bununla əlaqədar olaraq beynəlxalq kapital ixracının əsas səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Ölkədə kapital artıqlığı imkanı;
2. Dünya təsərrüfatının müxtəlif hissələrində kapitalla tələb və təklifin üst-üstə düşməməsi;
3. Yerli bazarın inhisarlaşması imkanlarının mövcudluğu;
4. Ölkələr arasında əmtəə vahidinə çəkilən məcmuu xərclərin müxtəlifliyi;
5. Əmək haqqı səviyyəsinin və xammalın ucuz olması;
6. Ölkədə bərqərar olmuş sabit siyasi vəziyyət və digər əlverişli şəraitin olması;
7. Ayrı-ayrı ölkələrdə bazarların müqayisəli üstünlük prinsipləri.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə əmtəələrin beynəlxalq ticarəti və işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası kimi formalarından gec-əmələ gəlmiş və inkişaf etməyə başlamışdır. Bu kapital ixracı üçün ölkədə kifayət qədər kapital yığımının tələb olunması imkanı ilə əlaqədar olmuşdur.

Belə bir imkan kapitalın beynəlxalq hərəkətinin təkamülünün ***birinci mərhələsində*** meydana gəlmişdir. Bu mərhələdə kapitalın ilkin yığımı mərhələsinin başa çatdığı və kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişaf etdiyi XVII-XVIII əsrlərdən başlayıb, XIX əsrin sonunadək davam etmişdir. Bu mərhələ «kapital ixracının yaranması» mərhələsi adlanır. Bu mərhələnin özünəməxsus xüsusiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, burada kapital müstəsna olaraq bir istiqamətdə

(metropoliyadan müstəmləkələrə) hərəkət etmiş, təsadüfi və məhdud xarakter daşımışdır.

Kapital ixracının beynəlxalq hərəkətinin təkamülünün **ikinci mərhələsi** XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq XX əsrin ikinci yarısına qədər olan dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə kapital ixracı həm sənaye ölkələri arasında, həm də sənaye ölkələri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında həyata keçirilmişdir. Bu mərhələdə kapital ixracı tipik, təkrar olunan və xarakterik təzahür formasını almışdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin bu mərhələsi «kapital ixracı mərhələsi» adlanır.

Lakin dünya təsərrüfatının hazırkı mərhələsində yalnız kapital ixracından danışmaq kifayət deyil. XX əsrin 50-ci illərinin ortaları, 60-cı illərin əvvəlindən kapitalın beynəlxalq yerdəyişməsinin təkamülünün **üçüncü mərhələsi** başlamışdır və bu hal-hazıradək davam edir. Bu mərhələdə baş verən proseslər «kapitalın beynəlxalq hərəkəti»terminini daha hərtərəfli və obyektiv əks etdirir.

Beynəlxalq kapital hərəkətinin obyektiv əsasını dünya təsərrüfatına daxil olan ölkələrin iqtisadi inkişafının qeyri-bərabərliyi təşkil edir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesinə iki qrup amil təsir edir.

1) iqtisadi xarakterli amillər:

- ✓ ölkələr arasında təbii-sərvətlərin qeyri-bərabər bölgüsü;
- ✓ müxtəlif ölkə iqtisadiyyatlarının bir-birindən qarşılıqlı asılılığı və qarşılıqlı əlaqəsinin artması;
- ✓ TMK-ın yaranması və onların iqtisadi maraqları;
- ✓ xarici kapitalın köməkliyi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz iqtisadiyyatlarını dirçəltmək sahəsində həyata keçirdikləri siyasət;
- ✓ beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının dünya ölkələri iqtisadiyyatının tarazlaşdırılmış inkişafı sahəsində həyata keçirdikləri siyasət;
- ✓ istehsalın inkişafı və iqtisadi artım sürətinin zəruri səviyyədə saxlanılması;
- ✓ dünya iqtisadiyyatında, eləcə də milli iqtisadiyyatlarda dərin struktur dəyişiklikləri;
- ✓ istehsalın beynəlmiləşməsi səviyyəsinin və inteqrasiya proseslərinin yüksəlməsi;

- ✓ BIM-in bütün formalarının fəal inkişafı;

2) **siyasi xarakterli amillər:**

- ✓ kapital ixrac və idxalının liberallaşdırılması;
- ✓ üçüncü dünya ölkələrində sənayeləşmə siyasəti;
- ✓ iqtisadi islahatların (dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi, xüsusi bölmənin, kiçik biznesin müdafiəsi) həyata keçirilməsi;
- ✓ məşğulluq səviyyəsinin saxlanılması siyasəti;

Ölkənin beynəlxalq kapital hərəkətində iştirakı bir sıra göstəricilərlə əks olunur. Bu göstəricilər arasından kapital ixracının və kapital idxalının həcmi, kapitalın ixrac-idخال saldosu, ölkədə xarici kapitallı müəssisələrin sayı və s. kimi mütləq göstəriciləri ayırırlar.

Digər qrup göstəricilər nisbi göstəricilərdir. Onlar kapitalın ixrac-idخالından ölkənin nə dərəcədə asılı olmasını, beynəlxalq kapitalın hərəkətində təşəkkül tapmış qüvvələr nisbətini daha real əks etdirir. Onlar arasında aşağıdakıları göstərmək olar:

1) **kapitalın idxal əmsalı** - ölkənin ümumi daxili məhsulunda xarici kapitalın payıdır:

$$R_{id} = \frac{K_{id}}{P} \cdot 100\%$$

2) **kapitalın ixrac əmsalı** - ölkənin ümumi daxili məhsulunda ixrac olunan kapitalın payıdır:

$$R_{ix} = \frac{K_{ix}}{P} \cdot 100$$

3) **ölkədə kapital qoyuluşlarına daxili tələbatda xarici kapitalın payını əks etdirən əmsal** - xarici kapitalın ölkədə kapitalla olan ümumi tələbatda payıdır:

$$R_T = \frac{K_{id}}{K_{at}} \cdot 100\%$$

Burada K_{id} - idxal olunan xarici kapitalın həcmi;

R_{id} - kapitalın idxal əmsalı;

R_{ix} - kapitalın ixrac əmsalı;

K_{ix} - ixrac olunan kapitalın həcmi;

R_T - ölkənin daxili tələbatında xarici kapitalın payını əks etdirən əmsal;

K_{at} - ölkədə kapitalla olan tələbatdır.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti dünya təsərrüfatının inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir: Belə ki, bu proses ölkələrin xarici-iqtisadi və siyasi əlaqələrini möhkəmlədir, onların xarici ticarət dövriyyəsini artırır, iqtisadi inkişafı sürətləndirir və istehsalın həcmnin artmasına kömək edir, istehsal olunan məhsulların dünya bazarında rəqabətliyini yüksəldir, idxalçı ölkənin texniki potensialını yüksəldir, ölkədə məşğulluğu artırır.

Beynəlxalq kapital hərəkəti müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Bu halda xarici kapital qoyuluşlarının milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan forma və növləri bəzən beynəlxalq səviyyədə olanlarla üst-üstə düşür.

Dünya bazarında hərəkətdə olan kapital özünün əmələ gəlmə mənbəyinə görə iki kateqoriyaya bölünür: **a) rəsmi, yəni dövlət kapitalı və beynəlxalq təşkilatların vəsaitlərindən verilən kapital; b) şəxsi kapital.**

Rəsmi (dövlət) kapital- dövlət büdcəsinin müəyyən maddələrində nəzərdə tutulan vəsait olmaqla, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrə müvafiq olaraq hökumətin qərarı ilə xaricdə yerləşdirilən, yaxud xaricdən qəbul olunan vəsaitlərdir.

Şəxsi kapital - korporasiyaların və şəxsi əmanətçilərin vəsaitləridir.

Dövlət kapitalının növləri - bu hər şeydən əvvəl dövlət borcları, ssudaları, əvəzsiz verilən vəsaitləri (qrandlar), köməklər və sairədir. Bunlar hökumətlərarası sazişlərə əsasən bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə verilir. Rəsmi kapitalın digər bir növü- beynəlxalq təşkilatların vəsaitlərindən verilən kapitaldır (BVF-nin, Beynəlxalq Bankın, BMT strukturları və sairənin kreditləri).

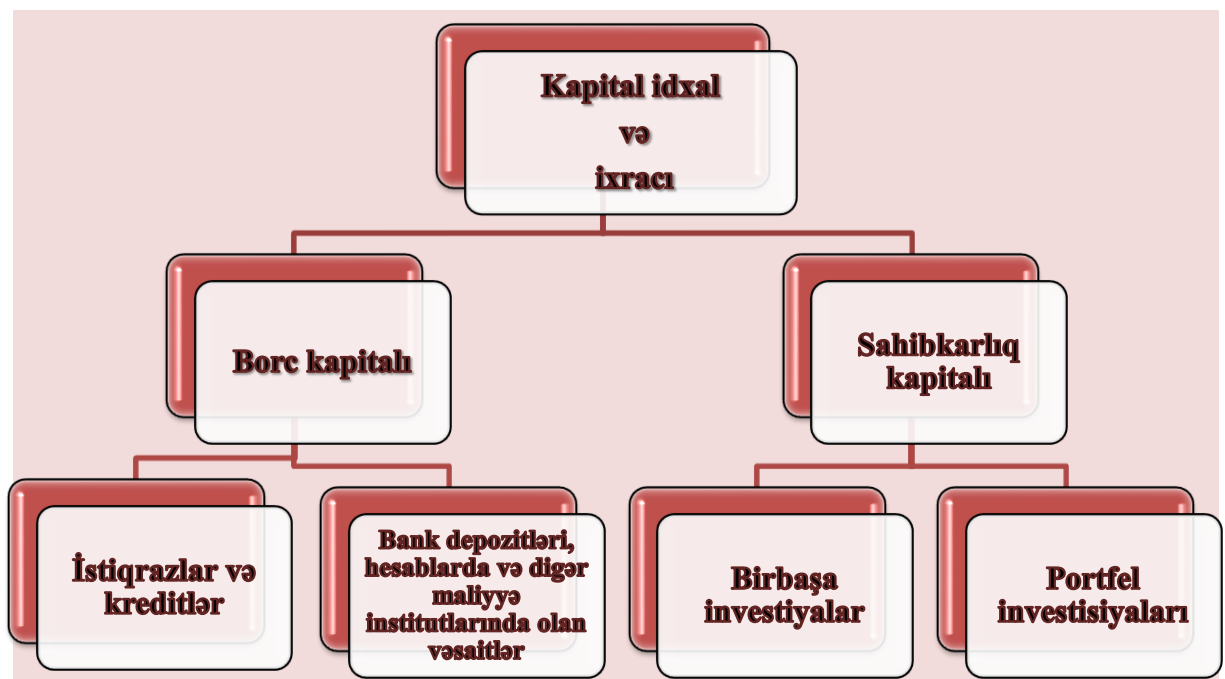
Rəsmi kapitalın mənbəyi- dövlət büdcəsinin, son nəticədə vergi ödəyicilərinin vəsaitləridir. Ona görə də bu növ kapitalın bir ölkədən digərinə yerdəyişməsi ali hakimiyyət orqanlarının iştirakı ilə qəbul olunur (bir dövlətdə bu barədə qərar bütövlükdə parlament, digərlərində parlamentin müvafiq komitə və komissiyaları tərəfindən qəbul olunur).

Şəxsi (qeyri-dövlət) kapital- fərdi şəxslərin, firmaların, banklar və digər qeyri-hökumət təşkilatlarının vəsaitləri şəklində olan kapitaldır. Bu vəsaitlərin bir ölkədən digərinə yerdəyişməsi ayrı-ayrı şəxslərin və ya təşkilatların, daha dəqiq desək onun mülkiyyətçisinin qərarı ilə həyata keçirilir.

Şəxsi kapitalın formaları - beynəlxalq kapital hərəkətinin bu kateqoriyası öz çox tərəfliliyi ilə fərqlənir: fərdi şəxslər və firmalar tərəfindən xaricə investisiya (kapital) qoyuluşu, ticarət, banklararası, tikinti və s. məqsədlərə kreditlərin verilməsi, müxtəlif borclar.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin bütün bu növləri **«kapitalın təmiz hərəkəti»** anlayışının tərkibinə daxildir. Maliyyə kapitalının verilməsinin (ixracının) ayrı-ayrı formaları bunlardır: a) *təmiz dividendlər və faizlər*; b) *rəsmi əsasda təmiz ehtiyatların verilməsi*; c) *məxaric əsasında təmiz kapitalın verilməsi*; ç) *rəsmi ehtiyatların istifadə olunması*.

Belə kapitalın mənşəyinin mənbəyi- şəxsi firmaların məxsusi və borc vəsaitləridir. Qeyd etmək lazımdır ki, hökumətlər kapitalın ölkələrarası yerdəyişməsinə çox ciddi nəzarət edir. Ona görə də fərdi şəxslər hansı ölkəyə kapital qoymaq barədə öz hökumətlərinin qərarlarına çox az hallarda etinasız yanaşırlar.

Sxem1. Borc və sahibkarlıq kapitalının ixracının məzmunu

Kapitalın quruluşu- kapital özündə mürəkkəb quruluş hissələrini və həyata keçirilmə formalarını birləşdirir (sxem 1).

Qəbul olunmuş təsnifata uyğun olaraq kapitalın quruluşunda *sahibkarlıq və borckapitalını* fərqləndirirlər. *Borc kapitalı* və ya *maliyyə kapitalı* öz sahibinə müəyyənləşdirilmiş faiz formasında gəlir gətirən kapitaldır. Maliyyə kapitalı özündə beynəlxalq borcları və kreditləri, maliyyə köməkliklərini, «inkışafa rəsmi kömək»

çərçivəsində qrandlar (köməkdən fərqi ondan ibarətdir ki, bu köməyin ümumi məbləğində 25 faizdən az olmayaraq subsidiyalar nəzərdə tutulur) və qiymətli kağızlarla beynəlxalq əməliyyatları birləşdirir. Bunun əksinə olaraq *sahibkarlıq (məhsuldar) kapitalı* - alınan mənfəətin məbləğindən asılı olaraq sahibinə dividend formasında gəlir gətirən kapitaldır. Bu dividendin miqdarı alınan gəlirin məbləğindən asılı olaraq dəyişə bilər, yəni bu sabit kəmiyyət deyil.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin təhlilində bir qayda olaraq ona iki formada baxırlar: a) *birbaşa kapital qoyuluşları* (birbaşa investisiyalar); b) *portfel kapital qoyuluşları* (portfel investisiyalar). Bunların əsas fərqi ondan ibarətdir ki, *birbaşa investisiya qoyuluşunda qoyulmuş vəsait üzərində nəzarət hüququ birbaşa investisiya qoyan investora məxsus olur, portfel investisiyasında isə investorda nəzarət hüququ olmur.*

Beynəlxalq valyuta fondunun (BVF) metodologiyasına görə beynəlxalq investisiya axınları üç qrupa bölünür:

- ✓ birbaşa investisiyalar;
- ✓ portfel investisiyalar;
- ✓ digər kapital qoyuluşları.

Birbaşa xarici investisiyalar (BXİ)- bir ölkə rezidentlərinin digər bir ölkənin aktivləri üzərində nəzarəti ələ keçirmək məqsədilə kapitalın həmin ölkənin obyektlərində yerləşdirmələridir. Bir qayda olaraq belə investisiyalar şəxsi mənşəyə malik olmaqla sahibkarlıq kapitalının ixracı ilə əlaqədar olur. Çox az hallarda BXİ-lar şəklində xarici maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirən dövlət firma və bankları vasitəsilə dövlət kapitalı da istifadə olunur.

Tədiyyə balansında birbaşa investisiyalara firmanın nizamnamə kapitalının 10 faizi və daha çox hissəsinin alınması aid edilir. Çox hallarda birbaşa xarici investisiyaları TMK-lərtərəfindən həyata keçirilən kapital qoyuluşları ilə əlaqələndirirlər. Amma bu həmişə belə olmur, ona görə ki, statistik rəqəmlər göstərir ki, birbaşa xarici investisiyaları yalnız TMK-lar qoymurlar.

Öz mülkiyyətində 10 faizdən az səhmi olmayan birbaşa investor kompaniyanın idarə olunmasına təsir edə və ya idarəetmədə bilavasitə iştirak edə bilər. Bu halda xarici investor tərəfindən mütləq nəzarətin olması tələb olunmur.

BVF-nin ekspertlərinin fikrincə təcrübədə BXİ konsepsiyası xarici investor tərəfindən nəzarətin müəyyənləşdirilməsi konsepsiyasına nisbətən daha geniş istifadə olunur.

Portfel investisiyaları - kapitalın ixrac edilərək xarici müəssisələrin qiymətli kağızlarına qoyulmasıdır. Portfel investisiyaları kapital sahibinə qiymətli kağızlarını əldə etdiyi müəssisələr üzərində bilavasitə nəzarət etməyə imkan vermir.

Bu investisiya növü də öz əsasına görə şəxsi xarakter daşıyır. Lakin dövlət də bu növ investisiyalaşdırmadan istifadə edə bilər.

Qoyulma müddətinə görə kapital qoyuluşu **uzunmüddətli, ortamüddətli və qısamüddətli** növlərə bölünür.

Uzunmüddətli kapital qoyuluşları (5 ildən yuxarı) - birbaşa və portfel investisiyaları şəklində sahibkarlıq kapitalının, eləcə də borc kapitalının dövlət kreditləri şəklində qoyulmasıdır. Qeyd etmək zəruridir ki, borc kapitalı həmişə kifayət qədər uzun müddətə verilir.

Ortamüddətli kapital - bir qayda olaraq 1 ildən 3 ilədək müddətə verilən vəsaitlərdir.

Qısamüddətli kapital - bir qayda olaraq ticarətin kreditləşdirilməsində borc kapitalı şəklində 1 ilədək müddətə verilən kapitaldır. Beləliklə, uzunmüddətli investisiyalara birbaşa investisiyalar, uzunmüddətli bank borcları, kreditlər və s. daxildir.

Beynəlxalq kapital hərəkətinin bölgüsü. Beynəlxalq statistika beynəlxalq kapital hərəkətinə onun aşağıdakı formalarında baxır:

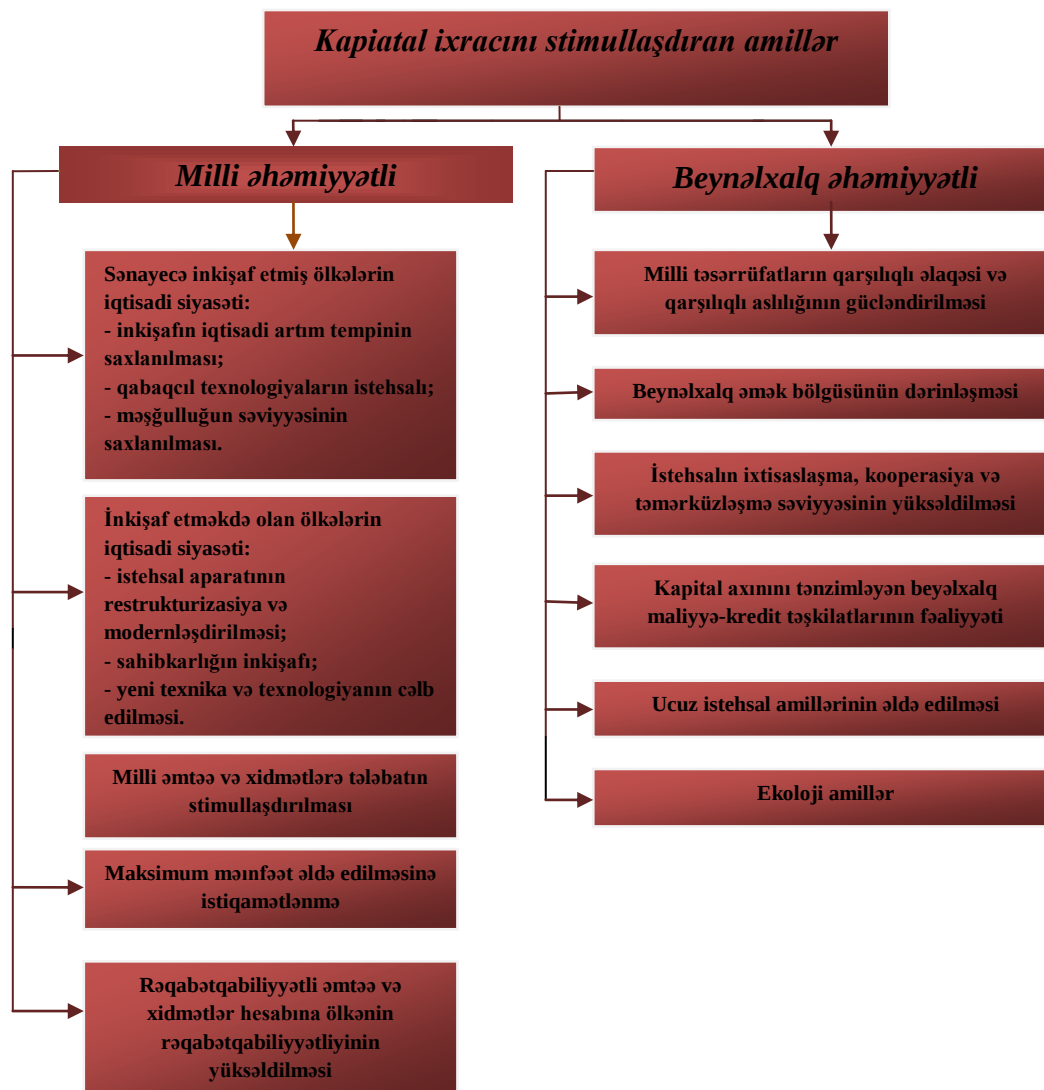
- **birbaşa investisiyalar**; qoyuluş yeri - öz dövlətinin sərhədlərindən kənarda yerləşdirilməsi olmaqla, kapitalın rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasında hərəkəti kimi müəyyənləşdirilir;

- **portfel investisiyaları**; aktivlər və passivlər - kapitalın qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə əlaqədar olan hərəkətidir;

- **digər investisiyalar**; aktivlər və passivlər - dövlətlərarası kreditlər və bank depozitləri ilə əlaqədar olaraq kapitalın hərəkətidir;

- **ehtiyat aktivlər**; qızıl pullar, xüsusi əvəzetmə hüququ - SDR (XƏH); BVF-də ehtiyat mövqə; xarici valyuta - bütün bunlar hökumətlər tərəfindən tədiyyə

balansının saldosunu (kəsirini) bağlamaq üçün istifadə oluna biləcək aktivlərlə bağlı kapitalın hərəkətidir.

Sxem 2. Kapital ixracını stimullaşdırən amillər.

Kapital ixracı həm də müxtəlif formalarda həyata keçirilir: dövlət kapitalının ixracı, şəxsi kapitalın ixracı, beynəlxalq təşkilatların kapital ixracı.

Dövlət kapitalının ixracı, birincisi, beynəlxalq maliyyə-iqtisadi dairəsində beynəlxalq kapital axını sahəsində bazar mexanizminin kifayət qədər səmərəli olmamasını aradan qaldıran dövlət tənzimlənməsi forması kimi özünü göstərir.

İkincisi, o dövlətlərin və beynəlxalq maliyyə idarələrinin həyata keçirdikləri siyasətin aləti qismində çıxış edir. Dünyanın nəhəng dövlətləri kapital ixracından güclü təsir aləti kimi istifadə edir, bundan sonra isə ona iqtisadi kömək kimi baxırlar. Ümumiyyətlə dövlət kapitalının ixracı mənfəət əldə edilməsi ilə deyil, əsasən siyasi

və ideoloji maraqlar xatirinə həyata keçirilir, onlar o inkişaf etməkdə olan ölkələrə və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə və sahələrə (o cümlədən xammal) yönəldilir ki, həmin ölkələr aparıcı - donor ölkələrin maraqları dairəsindədir.²

1.2 Dünya iqtisadiyyatında investisiyanın dinamikası və strukturu

Hər hansı bir dönmədə iqtisadiyyatda istehsal edilən məhsulun (output) yeni quruluşlar, yeni dayanıqlı təchizat və inventardakı dəyişmələr şəkilindəki qisminin dəyərində investisiya deyilir. İnvestisiya, gələcəkdəki istehlakı artırma bilmək məqsədilə bugünkü istehlakı qısməği lüzumlu qılmaqdadır. Çəkilən bir xərcin, investisiya sayıla bilməsi üçün, yeni bir kapital malının təmin edilməsinə və ya istehsal potensialının artırılmasına istiqamətlənmiş olması lazımdır. Kapital ehtiyatında meydana dəyişiklik xalis (net) investisiyadır. Xalis investisiya pozitiv ola biləcəyi kimi, mənfi bir dəyər də ola bilər. Pozitiv xalis investisiyaya ekspansiya (genişləmə) investisiyası deyilir. İnvestisiya xərclərinin bir bölümüdə, mövcud kapital ehtiyatındakı aşınma (eroziya) və köhnəlmələri (amortizasiya) ya da texnoloji baxımdan de-moda olan kapital mallarının məruz qaldığı (uğradığı) dəyər itkisini aradan qaldırmaya yönəlikdir. Bu cür investisiyalar yeniləmə investisiyalarıdır və bu xərclər də istehsal potensialında (kapasitəsində) xalis bir artışı yol açar. Yeniləmə investisiyaları ilə xalis investisiyaların toplamı ümumi investisiyalar olaraq tərif edilməkdədir.

Qeyd edək ki, daxili və xarici kapital investisiyaları praktikaya keçiriliş şəklinə görə iki cür ola bilər. Belə ki, investisiyanın yatırıldığı daşınır qiymət və ya maddi dəyər ya ilk dəfə yaradılır, ya da daha öncədən mövcuddur. Daxili və xarici investorun bir ölkədə fabrik inşa etdirməsi və ya yeni çıxardılan hissə sənədini (səhmi) satın alması birinci, daha öncə inşa edilmiş olan bir fabrikin satın alınması və ya kapital bazarında alım-satım predmeti olmuş bir daşınır qiymətin mülkiyyətinin əldə edilməsi isə ikinci qrupa misaldır. Daha öncə qurulmuş olan bir fabrikin xarici sərmayədar tərəfindən alınması, yeniləmə və ya genişləmə məqsədli ola bilər. Bununla bərabər, mövcud bir fabrik, bina və ya təsisin satın alınması, fərdi olaraq

²Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, S.M.Məmmədov, Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı. Çarşıoğlu. 2010. 652 səh.

investisiya olmaqla birlikdə, makro-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən investisiya sayılmaz. Çünki bu əməliyyat, əgər yeniləmə və genişləmə məqsədli investisiya deyilsə, yəni istehsal kapasitəsini artırmırsa, sadəcə olaraq mövcud təsisin əl dəyişdirməsini təmin etməkdədir. Eyni şəkildə, səhm, finansman bonusu, xəzinə bonusu, dövlət istiqrazı kimi finansal varlıqların satın alımı da, iqtisadi mənada, investisiya sayılmaz; bu investisiyalar maliyyə investisiyalarıdır. Burada əlavə bir dəyər yaradılmadığı kimi, fərd sadəcə olaraq əlindəki varlığın şəklini dəyişdirməkdədir. Bu kimi, mövcud investisiyaların əl dəyişdirməsinə plasman deyilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), investisiyaları 1953, 1968 və 1993-cü illərdə Milli Hesablar Sistemi (System of National Accounts – SNA) içində təsnif etmişdir. Bununla rəsmi olaraq dünya miqyasında statistikaların müqayisə edilə biləcək duruma gəlməsi təmin edilmişdir. 1993-cü ildəki SNA iqtisadi varlıqları finansal iqtisadi varlıqlar və qeyri-finansal iqtisadi varlıqlar olaraq ikiye ayırmışdır. Finansal iqtisadi varlıqlar aşağıdakı qələmlərdən təşkil olunmaqdadır:

- ✓ Bonus;
- ✓ İstiqraz;
- ✓ Səhm;
- ✓ Pul funksiyasını yerinə yetirən qızıl;
- ✓ Kassa-bank;
- ✓ Avanslar;
- ✓ Debit hesabları.

Göründüyü kimi, bu qələmlər arasında firma baxımından investisiya sayılan (hissə sənədi kimi) qələmlərdə vardır. Finansal xərclər milli hesablar baxımından investisiya məfhumunun xaricindədir. Çünki bu cür xərclər, daha öncə vurğuladığımız kimi, ölkənin mövcud sabit kapital ehtiyatında hər hansı bir artışa yol açmamaqda, sadəcə bu ehtiyat üzərindəki haqları və bu haqların əl dəyişdirilməsini göstərməkdədir.

Qeyri-finansal iqtisadi varlıqlar da, öz daxilində istehsal edilmiş və istehsal edilməmiş varlıqlar olaraq ikiye ayrılır. İstehsal edilməmiş varlıqlar əhatəsinə ərazi, təbii olaraq yetişmiş meşələr və mədən yataqları girməkdədir. Lokal mənada, bu cür varlıqlar investisiya məfhumu xaricindədir.

SNA-nın (1993) istehsal edilmiş qeyri-fənsal iqtisadi varlıqlar tərifi, toplam investisiya tərifi qərşılıqlı gəlməkdədir. Bu kontekstdə toplam investisiyalar üç ana başlıq altında toplanır. Bunlar;

- ✓ Sabit kapital investisiyaları;
- ✓ Ehtiyatlar;
- ✓ Qiymətlilərdir.

Sabit kapital investisiyaları bir iqtisadiyyatdakı istehsal faktorlarının real kapitalı artırmaq məqsədilə istifadəsi deməkdir. SNA (1993) görə, bir malın sabit kapital malı sayıla bilməsi üçün aşağıdakı dörd şərti yerinə yetirməsi lazımdır:

- ✓ Mal istehlakçı vahidlərin (ev təsərrüfatları) deyil, istehsalçı vahidlərin (firmalar) mülkiyyətində olmalıdır;
- ✓ Mal, aktiv olaraq istehsal prosesində istifadə edilməlidir. Ehtiyatda olan bir mal sabit kapital olaraq dəyərləndiriləməz;
- ✓ Mal, bir ildən artıq bir müddət üçün istifadə edilməlidir;
- ✓ Mal, daimi və ya təkrarlı bir şəkildə istifadə edilməlidir;
- ✓ Malın özünün də istehsal edilmiş olması lazımdır. Ərazi kimi istehsal edilməmiş varlıqları əldə etmək üçün çəkilən xərclər investisiya deyildir.

Bu şərtlərdən hər hansı bir dənəsini yerinə yetirməyən mal, investisiya malı olaraq dəyərləndirilə bilməz. Ayrıca Avropa Bütünləşdirilmiş İqtisadi Hesablar Sistemi (European System of Integrated Economic Accounts – ESA), investisiya malları üçün minimum bir dəyər şərti də gətirmişdir. Yuxarıda sıralanan şərtlərin hamısını daşısa belə, müəyyən bir maliyyətin altında xərci lüzumlu qılan mallar investisiya olaraq dəyərləndiriləməz. SNA 1993-də sabit kapital investisiyalarını dörd ana başlıq altında müəyyənləşdirmişdir:

- ✓ Maddi sabit varlıqlar;
- ✓ Maddi olmayan sabit varlıqlar;
- ✓ Mövcud varlıqlar üzərində aparılan əhəmiyyətli yaxşılaşdırmalar (təkmilləşdirmələr);
- ✓ İstehsal edilməmiş varlıqların alqı-satqısında qarşılaşılan məsrəflər.

İkinci önəmli varlıq ehtiyatlardır. Ehtiyat, yarım fabrikat və fabrikat mal olaraq, iqtisadi vahidlərin əlində mövcud olan müxtəlif malları əhatə edən xüsusiyyəti ilə, toplam investisiyaların bir parçasıdır.

Qiymətlilər (valuables) isə, pulun, zaman içində qiymət artışı qarşısında dəyərinin qorunması üçün satın alınan qiymətli metalları və daşları, ləl-cavahirət, sənət əsərlərini, antik əşyaları və s. Malları əhatə etməkdədir. Qiymətlilər, təməl olaraq istehsalatda və ya istehlakda istifadə edilmək üzrə deyil, sahib olunan nağd dəyərin (likvidin) zaman içində uğrayacağı itkilərin əngəllənməsi (store of value) məqsədilə əldə edilən və əldə tutulan istehsal edilmiş mallara çəkilən xərcləri əhatə edir.

Ümumi olaraq investisiyaları aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür:

- ✓ Etüd-proyekt investisiyaları;
- ✓ Yeni investisiyalar;
- ✓ Fəaliyyəti davam etdirmə və yeniləmə investisiyaları;
- ✓ Ekspansiya investisiyaları;
- ✓ Tamamlama və çətin situasiyaları aşmaq üçün ekstremal investisiyalar;
- ✓ Modernləşdirmə və təkmilləşdirmə investisiyaları;
- ✓ Araşdırma-inkişaf etdirmə (research and development R&D) investisiyaları.³

Ümumiyyətlə, investisiya yeni maddi, qeyri-maddi və maliyyə ehtiyatlarının əldə olunması üçün mövcud resursların istifadə olunmasını xarakterizə edir. Daha geniş mənada isə investisiyalar iqtisadi artımı, həmiçinin ölkədə iqtisadi inkişafın əldə olunması məqsədi ilə zəruri maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mexanizmini təmin edən iqtisadi təsir kimi də xarakterizə oluna bilər.

İnvestisiya mahiyyət etibarı ilə müxtəlif aspektlərdən xarakterizə olunur. Belə ki, mühasibat nöqteyi nəzərdən investisiya təsərrüfat fəaliyyəti sferasında bütün növ aktivləri, o cümlədən maliyyə və real kapitalı əks etdirir. Real kapital formasında çıxış edən investisiyalar kapital formalı və ya qeyri-maliyyə aktivləri kimi səciyyələndirilir ki, onlarda əsasən əsas fondların təkrar istehsalına istiqamətləndirilir. Başqa sözlə desək, real kapital formasında investisiya birbaşa təkrar istehsal, əsas fondların yaradılmasına və ya yenilənməsinə yönəldilir.

³Qloballaşma və xarici investisiyalar
Natiq Sabiroğlu, Bakı – 2006.

Maliyyə kapitalı formasında çıxış edən investisiyalara gəldikdə isə onlar qiymətli kağızlar və kreditlər formasında təzahür edən maliyyə vəsaitini xarakterizə edir. Maliyyə kapitalı formasında investisiyaların reallaşdırılmasında onların bir hissəsi dərhal, digər bir hissəsi isə müəyyən müddətdən sonra real kapitala çevrilir. Lakin, təcrübədə maliyyə kapitalının real kapitala çevrilməməsinə də rast gəlinir. Alınmış və ya buraxılmış qiymətli kağızlar bu qəbildən olan investisiyalardır. Başqa sözlə, maliyyə kapitalı formasında investisiya gələcəkdə ölkənin real kapital formasında investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi vasitəsi rolunu oynayır. İnvestisiya həmçinin pul yaratmaqla onun dəyərini saxlamaq, artırmaq və ya gəlirliyinin təmin olunması üçün istifadə olunan alət kimi də dəyərləndirilir. Belə ki, sərbəst pul kütləsi investisiya hesab edilmir. Ona görə ki, inflyasiya nəticəsində nəğd pul kütləsi heç bir gəlir gətirməyi təmin edə bilmədən dəyərini itirə bilər.

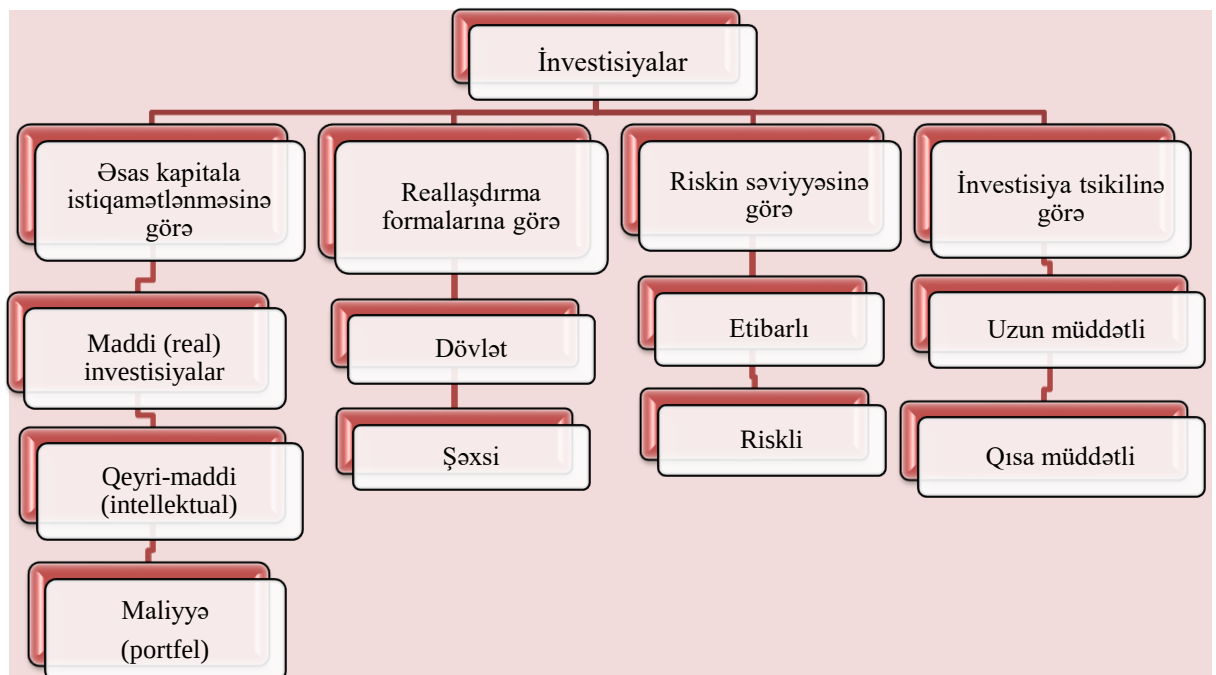
Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə inkişaf etmiş maliyyə institutlarının real investisiyaların artım tempinə yüksək təsir imkanları vardır. Lakin, bir qayda olaraq bu iki formada təzahür edən investisiyalar bir-birinin tamamlayıcısıdır. Məsələn, bir firma yeni istehsal obyektinin tikilməsi məqsədi ilə müəyyən vəsaitə ehtiyac duyur. O, bu zaman real investiyaların maliyyələşdirilməsini qiymətli kağız satışı hesabına həyata keçirir. Bu zaman qiymətli kağızların alınması alıcılar üçün maliyyə investisiyası rolunu oynayır. Onlar sahib olduqları qiymətli kağızları digərlərinə satmaqla müəyyən mənfəəti təmin edirlər. Nəticədə əldə olunan vəsait tikilən istehsal obyektinin mülkiyyətçisinə birbaşa mənfəət gətirməsə də, real investisiyaların artımı üçün cəlbedici stimül yaratmış olur.

Makro səviyyədə iqtisadi inkişafın təmin olunması baxımından investisiya ikili rol oynayır. Belə ki, məcmu xərclərin mühüm komponenti olan investisiyanın dinamikası birbaşa məcmu tələbə böyük təsir göstərir. Qeyd edək ki, məcmu tələbin dəyişməsi isə son nəticədə məşğulluğun səviyyəsinə təsirdə öz əksini tapır. Bununla yanaşı olaraq, investisiyalar kapital yığımına gətirib çıxarır. Yəni, əsas fondların artımı son nəticədə ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafını təmin edir. Başqa sözlə, investisiya qısa dövrdə məcmu tələbə və kapitalın formalaşması ilə uzunmüddətli iqtisadi inkişafa təsir imkanına malik olmuş olur.

İnvestisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin zəruriliyini müxtəlif amillər şərtləndirə bilər. Ümumilikdə həmin amilləri aşağıdakı üç əsas qrupa ayırmaq mümkündür:

- ✓ mövcud maddi-texniki bazanın yenilənməsi;
- ✓ istehsal fəaliyyəti sferasının genişləndirilməsi;
- ✓ yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi.

Müasir dövrdə investisiyalar nəzəri baxımdan, müxtəlif kriteriyalara görə də fərqləndirilir. Bu kriteriyalar arasında ən mühüm olanları investisiya qoyuluşunun kapitalla yönəldilməsinə görə, onun reallaşdırıldığı zaman meydana çıxan risklərin səviyyəsinə görə, həmçinin investisiya tsiklinin davam etməsinə və reallaşdırılma subyektinə görə olan kriteriyalar hesab edilir. Qeyd edək ki, yuxarıda sadalanan hər bir kriteriya üzrə investisiyaların konkret növləri fərqləndirilir ki, onlar da xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmaqla qruplar formalaşdırır. Deyilənlər daha aydın formada aşağıdakı 3-cü sxemdə əks etdirilmişdir:

Sxem 3. Müxtəlif kriteriyalar üzrə investisiyanın növləri.

Təcrübə göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının maliyyə və qeyri-maliyyə aktivləri formasında həyata keçirilməsi arasındakı münasibət məhz faiz dərəcəsindən aslıdır. Belə ki, əgər yüksək faiz dərəcəsi mövcuddursa, onda maliyyə qoyuluşlarının həcmi artır, əksinə aşağı səviyyəli faiz dərəcələrinin mövcudluğu şəraitində qeyri-maliyyə aktivlərinin artımı müşahidə olunur. Başqa sözlə desək, gələcək iqtisadi

fəaliyyət baxımından əldə olunan gəlirin səviyyəsi faiz dərəcəsiindən üstün olacaqdırsa, onda investisiyaların həcmi artacaqdır. Bu zaman investisiya qoyuluşlarından əldə olunan gəlirin, faiz dərəcəsinə görə əldə olunan gəlirdən artıq olması, əmanət sahiblərini maksimum artıma meyl etməyə vadar edəcəkdir. Beləliklə, onlar son nəticədə əmanətlərinin real kapitalla çevrilməsində maraqlı olacaqlar. Faiz dərəcəsinin gəlirə nisbətən az olması isə kredit alınmalarına stimül yaradır. Hansı ki, həmin kreditlər bilavasitə investisiyalara yönəldilir.⁴

Dünya iqtisadiyyatında investisiyanın dinamikası (diaqram 1;3).

Qlobal Birbaşa Xarici İnvestisiya daxilolmaları 2014-cü ildə azalmışdır. QBXİ daxilolmaları 2014-cü ildə 16 faizədək yəni 1.23 trilyon dollara düşmüşdür, qlobal iqtisadiyyatın zəifliyi, investorlar üçün siyasi qeyri-müəyyənlik və yüksək geosiyasi risklər əsas səbəblərdəndir. Yeni sərmayələr də bəzi aktivlərin satışı ilə kompensasiya edilmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında daxili BXİ axınları 2 faizlik artımla 681 milyona, ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadiyyatda qlobal daxili axınlar üzrə öz aparıcı fəaliyyətlərini artırmışlar (cədvəl 1). Çin Birbaşa Xarici İnvestisiyalar üzrə dünyanın ən iri alıcısı olmuşdur. Dünyanın ən yaxşı 10 BXİ alıcıları arasında 5 inkişaf etməkdə olan ölkə vardır.

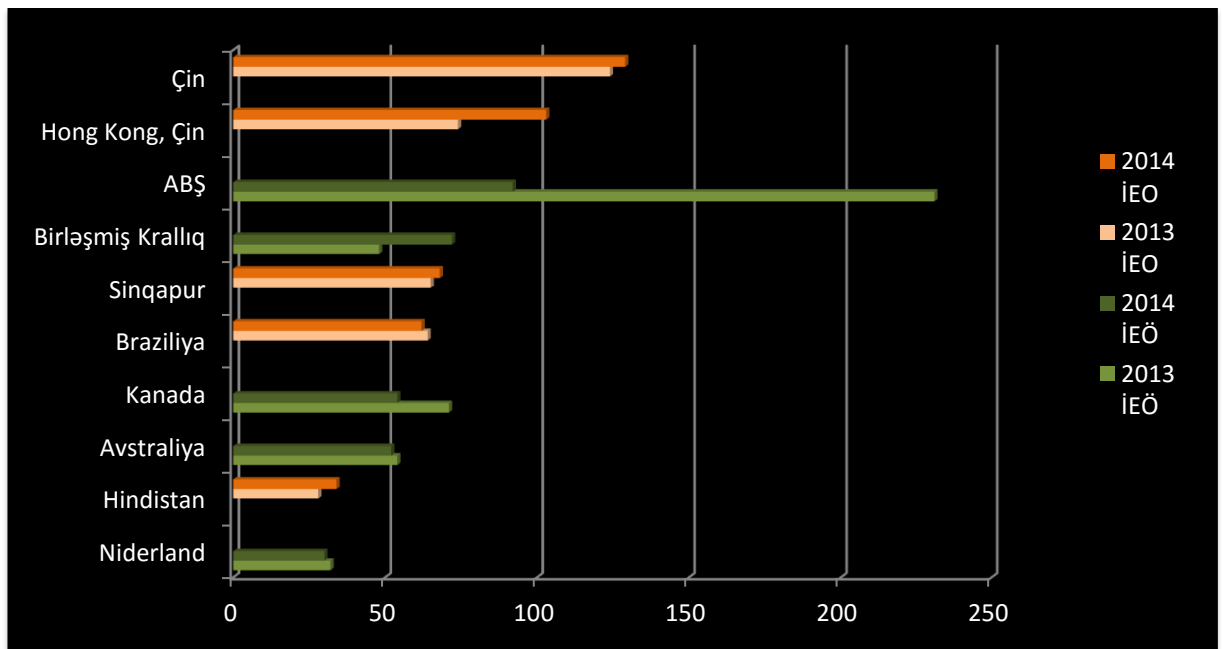
Cədvəl 1. *Ölkə qrupları üzrə BXİ axınlarının proqnozu, dollar və yüz də milyardlarla.*

	Orta rəqəm		2013	2014	Proqnozlar		
	2005/2007	2009/2011			2015	2016	2017
Qlobal BXİ axınları	1397	1359	1467	1228	1368	1484	1724
İEO	917	718	697	499	634	722	843
İEOÖ	421	561	671	681	707	734	850
Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr	60	81	100	48	45	47	53

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

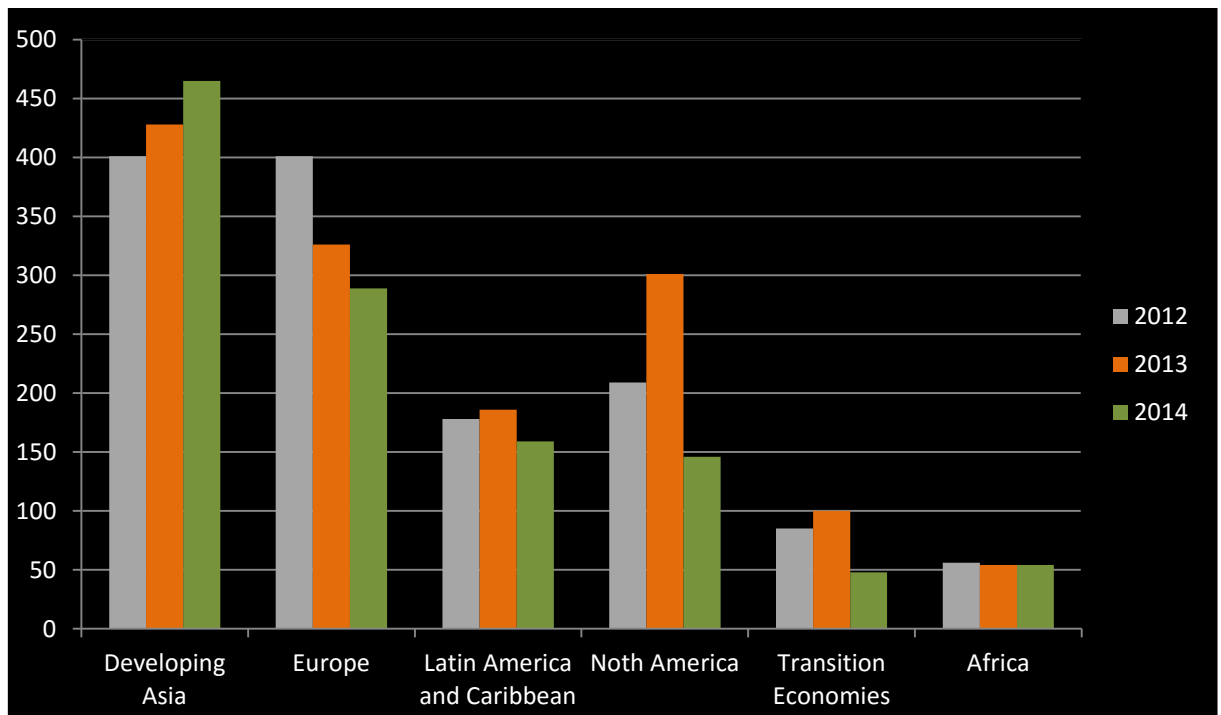
⁴İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, buraxılış I., 189 səh.
S.Z.İsayev, Bakı-2011, ADİU.

Diaqram1. BXİ daxilolmaları, ilk 10-luq, 2013-2014 (milyard, \$)

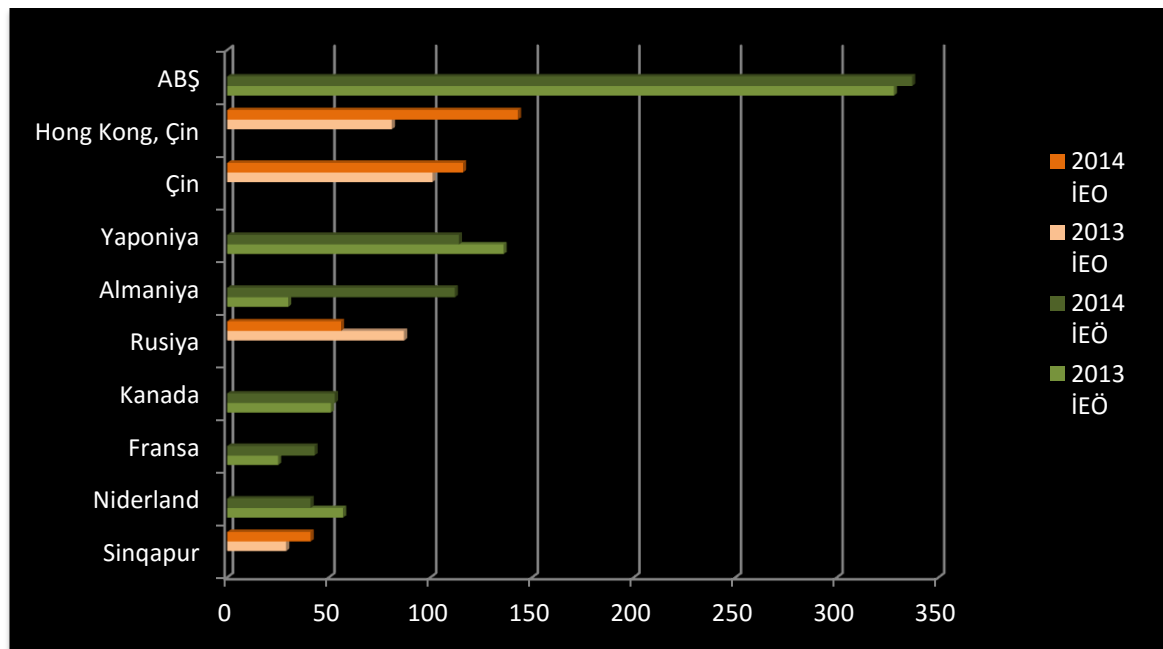
Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Diaqram 2. Regionlar üzrə BXİ daxilolmaları, 2012-2014 (milyard, \$)

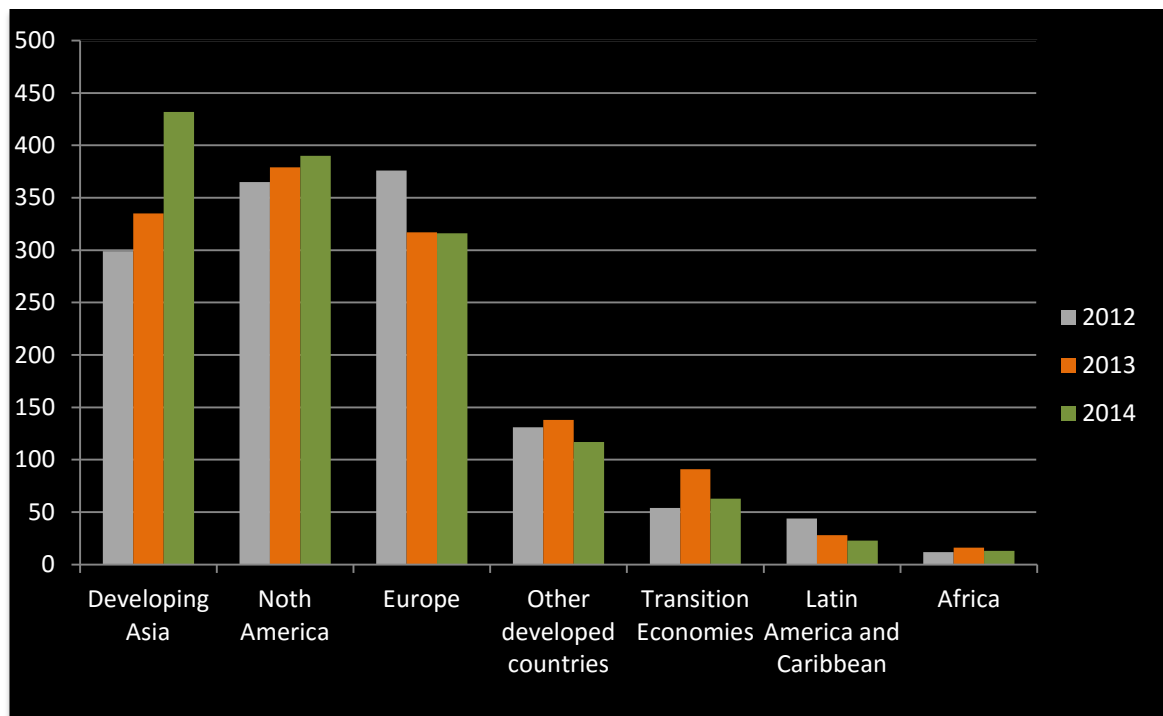
Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Diaqram3. BXİ xaricələri, ilk 10-luq, 2013-2014(milyard, \$)

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Diaqram 4. Regionlar üzrə BXİ xaricələri, 2012-2014 (milyard, \$)

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

İnkişaf etmiş ölkələrə vəsait axınlarının aşağı səviyyəsi 2014-ci ildə də davam etmişdir. Transsərhəd birləşmə və satınalmalarda (BS) canlanmanın olmasına baxmayaraq, bu qrupdan olan ölkələrdəki ümumi BXİ axınları 28 faizə, yəni 499 milyard dollara qədər azalmışdır. Onlar Birləşmiş Ştatların iri miqyaslı məhdudiyyətləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə təsirə məruz qalmışlar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə transmilli müəssisələr (TMM) tərəfindən investisiya qoyuluşları da rekord səviyyəyə çatmışdır: inkişaf etməkdə olan Asiya dövlətləri digər hər hansı regiondan çox xaricə investisiyalar yatırır. 20 ən iri investor ölkədən doqquzu inkişaf ertməkdə olan və ya tranzit ölkələrdən idi. Transmilli Müəssisələr inkişaf etməkdə olan dünyada inkişaf etmiş ölkənin xarici filiallarını əldə etməkdə davam edirdilər.

Ən çox regional qruplaşmaları və təşəbbüslər 2014-ci ildə axında azalma müşahidə etmişlər. Transatlantik Ticarət və İnvestisiya Tərəfdaşlığı (TTİP) və Trans-Pasifik Tərəfdaşlıq (TPT) üzrə danışıqlar aparan ölkə qrupları özlərinin Qlobal BXİ axınının ümumi payında azalmaların olduğunu gördülər. ASEAN (Cənub-şərqi Asiya Dövlətləri Assosiasiyası, 5 faiz 133 milyard dollara qədər) və RCEP (Hərtərəfli Regional İqtisadi Tərəfdaşlıq, 4%, 363 milyard dollara qədər) ümumi gedişatın əksinə idilər.

BXİ sektorunda xidmətlər həmin sektorda liberallaşmanın artmasına cavab olaraq son ötən 10 ildə davam etmişdir, xidmətlərin satıla bilmə qabiliyyətində artım və qlobal dəyərlərin dəyişməsində bu xidmətlərin əvəzsiz rolu olmuşdur. 2012-ci ildə xidmətlər qlobal BXİ ehtiyatının 63 faizində, istehsal payından iki dəfə artıq dəyərdə hesablanmışdır. Əsas sektor ümumi göstəricinin 10 faizindən az nəticə vermişdir.

2014-ci ildə Transsərhəd TMM-lər güclü şəkildə yenidən 399 milyad artdı. MNE (Transmilli Müəssisə) sayı 1 milyard dollardan artıq dəyər ilə 2013-cü ildə 223 - 2008-ci ildəki 168 ədədlə müqayisədə artmışdır. Eyni zamanda, TMM-lər əldə edilmiş qazancların dəyərinin yarısına bərabər dəyərdə aktivlərin satışını həyata keçirmişlər.

Elan olunmuş sıfırdan investisiya 2 faiz, yəni 696 milyard dollara qədər azalmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr elan edilmiş sıfırdan investisiyanın üç də

ikisini cəlb etməkdə davam edir. Həm inkişaf etməkdə olan həm də inkişaf etmiş ölkələrin TMM-ləri tərəfindən qoyulan sıfırdan investisiya dəyişilməz olaraq qalmışdır.

Xüsusi investorlar tərəfindən qoyulan BXİ dəyişir. Qlobal BS (Birləşmələr və Satınalmalar) bazarında özəl investisiya fondlarının 2014-cü ildə 200 milyard dollar qazancla birlikdə əhəmiyyəti əsasən iri şirkətlərin cəlb olunduğu əməliyyatlarda öz əksini tapırdı. 2014-cü ildə BXİ-ə 16 milyard dollar yatırmış Müstəqil Rifah Fondları getdikcə daha çox beynəlxalq səviyyədə infrastruktura doğru istiqamətlənir. Dövlət mülkiyyətində olan TMM-in beynəlxalq ekspensiyasının (genişlənməsi) sürəti azalmışdır; Xüsusilə, onların transsərhəd BS-ı (Birləşmələr və Satınalmalar) 39 faiz, 69 milyarda qədər azalmışdır.

TMM tərəfindən beynəlxalq istehsalat genişlənməkdə davam edir. Beynəlxalq istehsalat təxminən 7.9 trilyon dollar əlavə dəyər əmələ gətirməklə 2014-cü ildə artmışdır. TMM-in xarici filiallarındakı satışlar və aktivlər onların yerli həmkarlarına nisbətən daha sürətlə inkişaf edirdi. TMM-in xarici filialları təxminən 75 milyon insanı işlə təmin etmişdir.

BXİ-nin bərpa olunması göz öndündədir. Qlobal BXİ daxilolmaları 2015-ci ildə 11 faiz, 1.4 trilyon dollara qədər artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Daha çox 2016-cı ildə 1.5 trilyon dollar və 2017-ci ildə isə 1.7 trilyon dollar artım gözlənilir. Həm UNCTAD (BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) BXİ proqnoz modeli, həm də onun iri TMM-lərinin biznes sorğusu yaxın illərdə BXİ axınlarında artım olacağını bildirir. Növbəti üç il(2015-2017) üçün BXİ xərclərinin artırılmasına yönəldilmiş TMM-lərin payı 24 faizdən 32 faizə qədər qalxmışdır. Transsərhəd BS-dəki meyllər də həmçinin 2015-ci ildə inkişafa doğru qayıdışı vurğulayır. Lakin, Avropa zonasında da davam edən qeyri-müəyyənliklər daxil olmaqla bir sıra iqtisadi və siyasi risklər, münaqişələrin potensial təkrar effektləri və formalaşan iqtisadiyyatı olan ölkələrdə davamlı zəifliklər nəzərdə tutulan yaxşılaşdırmanı korlaya bilər (cədvəl 2).

Cədvəl 2. Transsərhəd Birləşmələr və Satınalmalar, 2005-2014 (mln. \$)

Region/economy	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
World	535 035	619 809	1 032 689	617 649	287 617	347 094	553 442	328 224	312 509	398 899
Developed economies	472 342	526 533	905 808	474 067	236 784	259 926	436 926	266 773	237 516	274 549
European Union	364 610	335 309	528 937	258 391	120 323	118 187	184 582	128 270	120 748	160 642
United States	68 194	125 563	177 070	221 864	65 830	84 344	146 144	64 752	57 556	10 838
Japan	561	- 12 062	17 859	7 994	- 6 336	7 114	4 671	1 791	4 271	6 997
Developing economies	67 770	83 198	95 049	117 713	43 899	83 072	83 551	54 626	78 812	120 130
Africa	8 939	10 653	5 325	24 540	5 903	7 493	8 634	- 1 254	3 829	5 058
Asia	47 077	64 539	67 842	84 683	38 903	37 723	55 967	33 360	40 183	89 337
China	9 402	9 520	8 068	17 475	11 017	6 758	11 501	9 524	26 404	52 415
Transition economies	- 5 076	10 078	31 832	25 868	6 934	4 095	32 966	6 825	- 3 820	4 220
CIS	- 5 937	7 938	30 268	25 177	6 391	4 001	31 599	6 822	- 3 838	4 189
Armenia	4	-	423	204	-	-	26	23	-	30
Azerbaijan	-	-	-	2	-	0	-	-	-	-
Belarus	4	-	2 500	16	-	649	10	-	13	- 51
Kazakhstan	1 407	- 1 751	727	398	1 621	101	293	- 831	217	- 1 321
Kyrgyzstan	155	-	209	-	-	44	6	- 5	-	-
Moldova, Republic of	-	10	24	4	-	-	- 9	-	-	-
Russian Federation	- 13 702	9 308	24 564	18 596	4 620	2 882	29 859	7 201	- 3 901	5 525
Tajikistan	12	-	5	-	-	-	14	-	-	-
Turkmenistan	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ukraine	6 136	261	1 816	5 931	145	322	1 400	434	- 169	7
Uzbekistan	-	110	-	25	4	1	-	-	3	-
Georgia	196	115	53	104	14	30	-	1	2	11

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Regional investisiya meyilləri (diaqram 2;4).

Afrika üzrə BXİ daxil olmaları 54 milyard dollarda sabit qalmışdır. Afrika üzrə BXİ-də xidmətlərin payı qlobal və inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə müqayisədə hələ də aşağı olmasına baxmayaraq, 2012-ci ildə bu region üzrə xidmətlər istehsalat payından (21 faiz) iki dəfə çox olmaqla ümumi BXİ ehtiyatının 48 faizində hesablanmışdır. Əsas sektordakı BXİ ehtiyatı ümumilikdə 31 faiz olmuşdur.

İnkişaf etməkdə olan Asiya (9 faizə qədər) tarixən BXİ daxilolmalarını yüksək səviyyələrə qədər artırmışdır. Onlar 2014-cü ildə təxminən yarım trilyon dollara çatmışlar, regionun mövqeyi dünyanın ən böyük alıcısı kimi möhkəmlənmişdi. Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyaya olan BXİ daxilolmaları 10 faiz, 381 milyard dollara qədər artmışdır. Son illərdə TMM-lər infrastrukturda sərhədyanı investisiya vasitəsilə kiçik regionlarda regional bağlantını artıran əsas qüvvədir. Qərbi Asiyada təhlükəsizlik

sahəsindəki vəziyyət BXİ axınlarının altı il davamlı azalmasına (2014-cü ildə 4 faiz, 43 milyard dollara qədər düşür) gətirib çıxarmışdır; regionun bəzi hissələrində zəifləyən özəl investisiya artan dövlət investisiyası ilə kompensasiya edilmişdir. Cənubi Asiyada (16 faiz, 41 milyard dollara qədər), BXİ avtomobil sənayesi də daxil olmaqla istehsalatda artmışdır.

Latın Amerikasında və Karib bölgəsində BXİ axınları (14 faizdən az) dörd il ardıcıl artımdan sonra 2014-cü ildə 159 milyard dollara qədər azalmışdır. Bu Mərkəzi Amerika və Karib bölgəsindəki sərhədyanı BS-lardakı azalma və aşağı əmtəə qiymətləri səbəbindəndir, lakin Cənubi Amerikada bu BXİ-də azalma olmamışdır. Yüksək əmtəə qiymətlərinin səbəb olduğu güclü daxilolmalar dövründən sonra BXİ-də yavaşlama Latın Amerikasının ölkələri üçün 2015-ci ilin inkişaf gündəliyinə görə BXİ strategiyalarını təkrar qiymətləndirmək imkanını verir. 2014-cü ildə keçid iqtisadiyyatında BXİ 52 faiz, 48 milyard dollara qədər azalmışdır. Neft qiymətlərinin düşməsi və beynəlxalq sanksiyalar ilə birlikdə regional konflikt regionda iqtisadi artım perspektivlərinə zərbə vurmuşdur və investor maraqlarının azalmasına səbəb olmuşdur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə BXİ daxilolmaları 28 faiz, 499 milyard dollara qədər düşmüşdür. Şirkətlər arasındakı kreditlərdə məhdudiyyətlər və böyük silkələnmələr 2014-cü ildən bəri daxilolmaları ən aşağı səviyyəyə qədər azaltmışdır. Daxil olmalar 823 milyard dollarda davamlı qalmışdır. Sərhədyanı BS fəaliyyətləri 2014-cü ildə sürət qazanmışdır. Artmağa olan BXİ gəlirləri xüsusən Birləşmiş Ştatlarda və bu yaxınlarda Yaponiyada ticarət çatışmazlıqlarının tarazlaşmasını təmin edir.

Struktur cəhətdən zəif, həssas və kiçik iqtisadiyyatı olan ölkələrdə BXİ daxil olmaları dəyişkəndir. Ən az inkişaf etmiş ölkələrdə (LDCs) BXİ 4 faiz artmışdır. Dənizə çıxışı olmayan, xüsusən də Asiya və Latın Amerikasında inkişaf etməkdə olan ölkələrdə BXİ daxil olmalarında 3 faiz azalma olmuşdur. Əksinə inkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətlərində (SIDS) BXİ daxil olmaları sərhədyanı BS satışlarındakı artıma görə 22 faiz artmışdır. BXİ-nin nisbi əhəmiyyəti, onun böyük sabitliyi və digər maliyyə mənbələri ilə müqayisədə müxtəlif inkişaf təsiri həmin ölkələrdə xarici maliyyə inkişafının zəruri komponenti olaraq qalır. Son on illiklər ərzində (2004-2014) BXİ ehtiyatı LDC və SIDS ölkələrində üç dəfə, LLDC

ölkələrində isə dörd dəfə artmışdır. Beynəlxalq investisiya inkişaf cəmiyyəti tərəfindən birgə səylər ilə struktur cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrdə 2030-cu ilə qədər yenidən dörd dəfə artması üçün imkan yarada bilər. Daha əhəmiyyətli isə, bu ölkələrdə böyük dayanıqlılıq və davamlılıq üzrə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üçün maliyyələşdirilmədən istifadə edilməsinə görə daha çox cəhdlərə ehtiyac duyulur.

İnvestisiyada siyasi meyillər

Ölkələrin investisiya siyasəti üzrə gördükləri tədbirlər başlıca olaraq investisiyanın liberallaşması, təşviqi və rejiminin sadələşdirilməsi istiqamətində davam etdirilir. 2014-cü ildə 80 faizdən artıq investisiya siyasəti üzrə tədbirlər giriş şərtlərini inkişaf etdirmək və məhdudiyyətləri azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. İnvestisiyanın asanlaşdırılması və xüsusi sahələr üzrə liberallaşdırma (məsələn infrastrukturda və xidmətlərdə) xüsusi diqqət mərkəzindədir. Yeni investisiya məhdudiyyətləri əsasən milli təhlükəsizlik narahatlıqları və strateji sənayelər (nəqliyyat, enerji və müdafiə kimi) ilə bağlı idi.

Davamlı inkişaf üçün zəruri olan sektorlara qoyulan investisiya istiqamətində görülmə tədbirlər hələ də nisbətən azdır. 2010 və 2014-cü illər arasında bu tədbirlərin yalnız 8 faizi xüsusilə əsas davamlı inkişaf sektorlarında (infrastruktur, səhiyyə, təhsil, iqlim dəyişmələrinə təsirlərin azaldılması) özəl sektorlar üçün nəzərdə tutulmuşdu. SDG (Davamlı İnkişaf Məqsədləri) İnvestisiya fərqi baxımından (WIR14-World Investment Reports- Dünya İnvestisiya Hesabatları) davamlı inkişaf üçün əsas sektorlara qoyulan investisiyanın yönəldilməsinə daha çox diqqətin yetirilməsinə dair zəmanət veriləcəkdi.

Ölkələr və regionlar beynəlxalq investisiya müqavilələri (IIAs) rejiminin islahatlar yolu ilə qaydasına düşməsi üçün axtarışlarını davam etdirirlər. 2014-cü ildə 31 yeni IIAs bağlanmışdır, onların əksər müddəaları davamlı inkişaf ilə bağlı idi. Kanada ən fəal ölkə idi(yeddi yeni sazişi ilə). IIA dünya üzrə 3,271 müqavilə ilə artmışdır. Eyni zamanda, ölkə və regionlar investisiya siyasətinin formalaşdırılması üçün yeni yanaşmaları nəzərə almışdılar. Hazırda investisiya sahəsinin tədricən inkişafı və davamlı inkişafın zəruriliyi daxil olmaqla global IIA rejiminin cari fəaliyyəti üzrə artan narahatlığa cavab olaraq ən azı 50 ölkə və region öz IIA nümunələrinin nəzərdən keçirilməsi və yenidən düzəldilməsi ilə məşğul olmuşdur.

Braziliya, Hindistan, Norveç və Avropa Birliyi (AB) yeni yanaşmalar dərc etmişlər. Cənubi Afrika və İndoneziya yeni IIA strategiyalarını formalaşdırarkən öz müqavilələrinə xitam verməkdə davam edirdilər.

Əvvəlcədən yaradılmış öhdəliklər nibətən kiçik lakin inkişaf edən IIA-lara daxil idi. Hazırda 228 müqavilələrdən bəzisi investisiyaların "əldə edilməsi" və "qurulması" üçün milli müqaviləni təmin edir. Ən çox Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada, Finlandiya, Yaponiya və Avropa Birliyi daxil olmaqla bir neçə inkişaf etməkdə olan ölkələr də (Çili, Kosta Rika, Koreya, Peru və Sinqapur Respublikası) həmçinin bu cığırı izləyir.

2014-cü ildə 42 yeni İnvestor Dövlət münaqişlərin həlli (ISDS) halları olmuşdur, bununla bilinən müqavilə əsaslı iddiaların sayı 608-ə çatmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr bu iddiaların ağırlığına dözməkdə davam edir, lakin inkişaf etmiş ölkələrin payı artmaqda davam edir. İddiaçıların əksəriyyəti inkişaf etmiş ölkələrdən gəlir. 2014-cü ildə 43 qərar qəbul edilmişdir, bununla da bağlanmış sənədlərin ümumi sayı 405-ə çatmışdır. Nəhayət dövlətlər 36 faiz, investorlar 27 faiz qalib gəlmişdir. Yerdə qalanlar isə ya həllini tapmış ya da dayandırılmışdır.⁵

1.3 Dünya iqtisadiyyatı üzrə kapital ixracının əsas istiqamətləri və xüsusiyyətləri

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti daim irəliyə doğru hərəkət edən prosesdir. Birbaşa xarici investisiya beynəlxalq kapital hərəkətinin ən geniş yayılmış formasıdır. İnvestorlar beynəlxalq miqyasda kapitalın miqrasiyasının bu formasına üstünlük verirlər.

Ona görə ki, bu forma investora imkan verir özü üçün dayanıqlı bazar əldə etsin, "üçüncü ölkələrin" bazarlarına yol tapsın, aksiyaların 10%-nin sahibi olsun və müəssisənin idarə edilməsinə səmərəli şəkildə təsir göstərə bilsin, kapital qoyuluşunu coğrafi baxımdan diversifikasiyalaşdırsın, öz maraqlarını müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətində qarşıya qoya bilsin.

⁵United nations conference on trade and development (UNCTAD), Reforming international investment governance, World Investment Report 2015 - United Nations, New York and Geneva, 2015. Azərbaycan dilinə tərcümə, 253 səh.

Dərc olunmuş materiallara görə 1914-cü ildən İkinci dünya müharibəsinə qədər olan dövrdə xarici kapital qoyuluşunun həcmi 1/3- qədər artmışdı. Sonralar, 10 ildən sonra onun həcmi iki dəfə qalxdı. Növbəti iki dəfə artma daha qısa müddətə 6-7 ilə baş verib. 1950-ci illərin ortasından 1970-ci illərin axırında (təxminən 25 il) olan müddətdə isə xarici kapital qoyuluşunun həcmi 4 dəfədən də çox artdı. Növbəti 4 qat artmaq cəmi 10 ilə başa çatdı (1980-1990-cı illər). Məhz bu dövrdə xarici kapital qoyuluşunun məbləği 1,7 trilyon ABŞ dolları həddinə çatdı. 1996-cı ildə bu məbləğ artıq 3,0 trilyon ABŞ dolları təşkil edirdi. Qeyd edək ki, bu məbləğin onda doqquzuna beynəlxalq korporasiyalar tərəfindən nəzarət edilir. Kapitalın miqrasiyasının bu sürtlə artmasında dünya təsərrüfat sistemində baş verən mütərəqi dəyişikliklərin rolu olsa da əsas amil rolunu TMK-lar oynamışlar. Onların kapitalı keçmiş ənənəvi formalarda yox, istehsal şəklində ixrac etməsi də burada az rol oynamamışdır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi dünyada çətin bir ölkə tapmaq olar ki, o kapitalın ixracı və idxalı ilə məşğul olmasın. Lakin təhlili dərinləşdirdikdə səhnə dəyişir. Bu sahədə lider ölkələr, regionlar, qitələr mövcuddur. Liderlər sırasında ABŞ, Avropa Birliyi və Yaponiya xüsusi yeri tuturlar. Bu üç nəhənglər kapitalın ixracı və idxalı üzrə ümumi həcmə dördü beşini öz əllərində saxlayırlar.

1990-cı illərin ortalarında xaricdə kapital yerləşdirən ölkələrin sırası belə olub: ABŞ (706 milyard dollar), Böyük Britaniya (319), Yaponiya (306), Almaniya (225) və Fransa (201). Diqqəti cəlb edən cəhət ondan ibarətdir ki, bu ölkələr kapitalı qəbul etməkdə də liderdirlər. Baxılan dövrdə ABŞ 565 milyard dollar məbləğində kapital idxal edərək birinci yeri tutmuşdur. Sonrakı yerlər belə olmuşdur: Böyük Britaniya (244), Fransa (162), Almaniya (134), Çin (təxminən 129), İspaniya (təxminən 129).

İnvestisiyanın miqrasiyası yer kürəsinin digər yerlərində də müşahidə edilir. İnkişafda olan ölkələrdə yerləşdirilən kapitalın ümumi məbləğinin 65%-i Asiyanın, təxminən 27%-i Latin Amerikasının, qalanı isə (təxminən 8%-i) Afrikanın payına düşür.

Cənubi, Şərqi və Cənubi-Şərqi Asiya külli miqdarda kapital yerləşdirilən regionlardır. 1995-ci ildə bu regiona yönəldilən kapital qoyuluşunun həcmi 65

milyard ABŞ dolları miqdarına olmuşdur ki, bu da həmin ildə inkişaf edən ölkələrin hamısında kapital qoyuluşunun üçdə ikisi demək idi.

1992-ci ildən Çin birbaşa xarici investisiya qəbul edən ölkədir. Bu cür investisiyanın həcmi 1995-ci ildə 38 milyard dollara çatmışdı. Proqnozlara görə Çin hələ uzun müddət kapital idxal edən ölkə kimi qalacaq.

Afrika həmişə olduğu kimi birbaşa xarici investisiya qəbul edən regionlar arasında axıncı yerlərdən birini tutur. 1995-ci ildə inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki birbaşa xarici investisiyanın ümumi həcmində Afrikanın xüsusi çəkisi cəmi 4,7% təşkil edirdi ki, bu hətta 1994-cü ildəkindən (5,8%) aşağıdır.

1995-ci ildə Mərkəzi və Şərqi Avropaya kapital axını güclənmişdi. Burada Polşa, Çexoslovakiya və Macarıstan ölkələri daha çox fərqlənirlər. Kapital qoyuluşunun həcmi 3,5 trilyon təşkil edirdi.

Ümumiyyətlə, götürdükdə kapitalın beynəlxalq miqrasiyası konkret bir dövrdə müxtəlif təsirlər altında iqtisadiyyatın sahələri, coğrafi yerləşdirilməsi üzrə dəyişilir. Ona görə də kapitalın beynəlxalq miqrasiyasının sahə quruluşunu və coğrafi quruluşunu fərqləndirmək lazımdır. Bu strukturların hər ikisi dünya iqtisadiyyatının və ayrı-ayrı yarım sistemlərin və regionların inkişaf sürətindən asılı olur. Xarici investisiya o regiona (ölkəyə) daha çox istiqamətləndirilir ki, orada iqtisadi oyanma hiss olunur, perspektivdə yaxşı inkişaf gözlənilir. Son illərdə Çin Xalq Respublikasına, Mərkəzi və Şərqi Avropaya, Cənubi, Cənub-Şərqi Avropaya, Cənubi Şərqi Asiyaya kapitalın miqrasiyasının güclənməsi bu amil altında baş verir.

Birbaşa xarici investisiyanın sahə strukturu da dəyişir. Məlum olduğu kimi iqtisadiyyatda əsas sahələrlə yanaşı infrastruktur sahələr də fərqləndirilir. Hər hansı bir inkişafda olan ölkə xaricdən cəlb edilən kapitalı iqtisadiyyatın əsas sahələrinə yönəltməyi sərfəli hesab edir. Buna görə də ümumi şəkildə məsələyə yanaşsaq görürük ki, miqrasiyaya uğramış kapital bir qayda olaraq iqtisadiyyatın əsas sahələrinə yönəldilir. Lakin elə bir danılmaz fakt da mövcuddur ki, hər hansı bir ölkə olursa-olsun müəyyən inkişaf səviyyəsində infrastruktur sahələrinin artırılması zərurəti ortaya çıxır. Bu hal XX əsrin ikinci yarısında yer kürəsinin müxtəlif regionlarında yerləşmiş ölkələrdə daha əyani görünməyə başlamış və iqtisadi cəhətdən sərfəli olduqda xarici kapitalın bura yol açmasına şərait yaradılmışdır. Bunun nəticəsində

1990-cı illərin əvvəlindən başlayaraq infrastruktur sahələrə hər il milyardlarla ABŞ dolları məbləğində xarici vəsait qoyulmuşdur. Ümumiyyətlə götürdükdə, 1988-1995-ci illər ərzində infrastruktur sahələrə 40 milyard dollar cəlb edilmişdir ki, bunun da 50%-dən çoxu birbaşa xarici kapitaldır. Miqrasiya kapitalının sahə quruluşunun dəyişməsində transmilli korporasiyalar fəal rol oynayırlar. Bir sıra ölkələrin elmi ocaqlar yaratmağa, kadr hazırlığını yaxşılaşdırmağa, ixrac üçün nəzərdə tutulan emalla məşğul olan zonalar yaratmağa maraqları artmışdır ki, bu da TMK-ın bundan sonra daha da fəallaşması üçün yaxşı perspektivlər açır.⁶

Cədvəl 3. 1990/1997-ci illərdə dünyada birbaşa xarici kapital investisiyalarının regional bölgüsü (milyard \$)

İllər	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Regionlar								
İnkişaf etmiş ölkələr	164	109	105	133	145	203	220	271
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	37	44	59	82	106	113	152	187
Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri	1	3	4	7	6	14	13	19
Toplam	202	156	169	222	257	331	385	478

Mənbə: Fulya Bayraktar, *Dünyada və Türkiyə'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, Ankara, TürkiyeKalkınmaBankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, 2003, səh. 21

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, 1990/1997-ci illərdə B XKİ həm miqdar, həm də nisbət yönündən inkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) lehinə dağılım sərgiləmişdir. Belə ki, 1990-cı ildə dünya miqyasında toplam B XKİ-nin sadəcə 19%-ni ala bilən bu ölkələr qrupu, 1997-ci ilə gəlindiyində bu payı 43%-ə çatdıra bilmişdilər.

Dünya periferiyası kapital axınına yığım, istehsal aparatının genişləndirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və təxirəsalınmaz ehtiyacların ödənilməsi üçün mühüm əlavə vasitə kimi yanaşır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrə 1990-2000-ci illərdə kapitalın xalis axını (qeyri-rezidentlər tərəfindən əldə olunmuş və satılmış aktivlərin fərqi) 2000-ci illərin ortasında nominal ifadədə kəskin – 1,5 dəfə artmışdır. 1900-cı illərdə kapital axını

⁶Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri, 684 səh.
A.Əliyev, A.Şəkəraliyev, İ.Dadaşov, Bakı-2003.

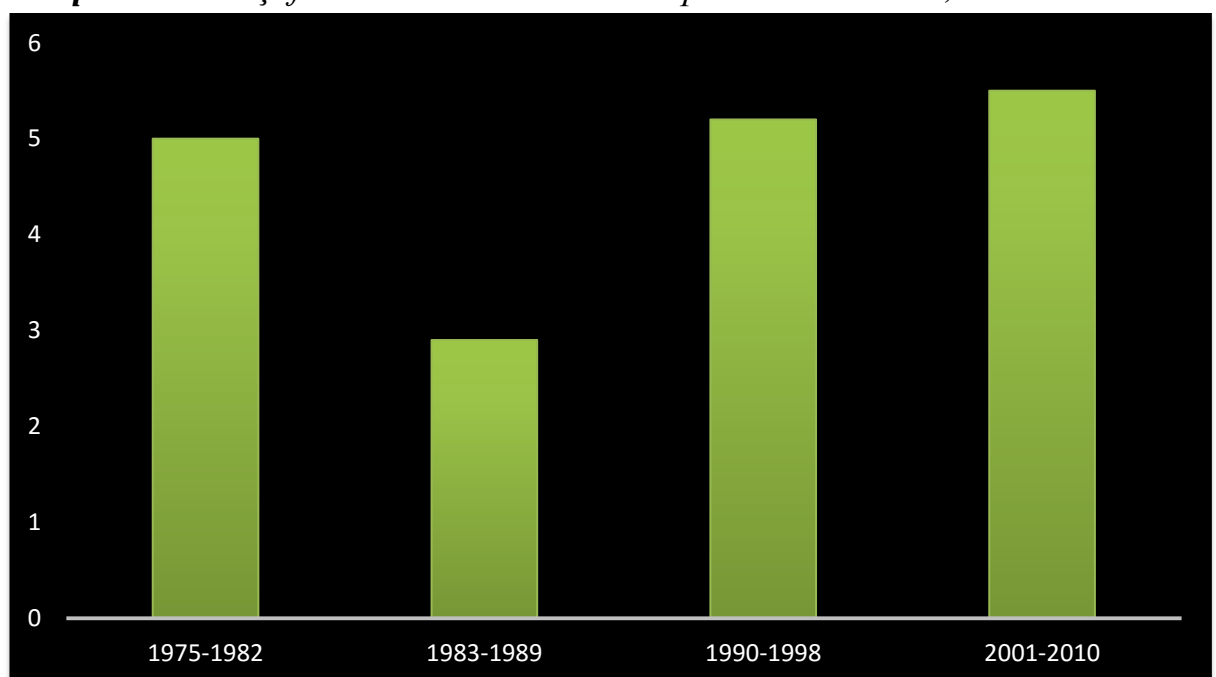
ÜDM-in orta hesabla 5%-ni, 2000-ci illərdə 5,2% təşkil edirdi və bu beynəlxalq borc böhranının baş verdiyi 1980-ci illərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə çox idi.

Qeyd olunmalıdır ki, burada kapitalın hərəkəti göstəriciləri təkcə fondların real yerdəyişməsinə deyil, həmçinin xarici borcların nizamlanması, o cümlədən borcların silinməsi, mülkiyyətin xarici şirkətlərin nəzarətinə keçməsi ilə bağlı olan sırf statistika hadisələrini də əks etdirirdi. 2001-2009-cu illərdə kapitalların ən böyük axını Şərqi Avropa, Mərkəzi və Şərqi Asiya ölkələrinin payına düşürdü. Kapitalın xaricdən axınına siyasi mülahizələr, qurumların keyfiyyəti və dövlət borclarının səviyyələri həlledici təsir göstərirdi (diaqram 5).

Kapitalın xalis axınının təqribən 15%-i iqtisadi yardımdan, o cümlədən bəxşislərdən və borclardan ibarətdir. 1990-1992-ci illərlə müqayisədə 2008-2009-cu illərdə onun real həcmi 1,6 dəfə artmışdır. Coğrafi baxımdan yardım Tropik Afrika və Cənubi Asiya ölkələrində cəmləşmişdir. İnkişafa yardımın əsas hissəsi (40 %) yoxsul ölkələrə göndərilirdi.

İqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə, iqtisadi yardımın artım templəri kommersiya şərtləri ilə verilən kreditlərlə müqayisədə aşağı düşürdü. Bu iqtisadi yardımın təkrar istehsal prosesinə təsirinin zəifləməsi ilə nəticələndi və onun həcmi əsas kapitalla ümumi vəsait qoyuluşlarının 3-4% təşkil edir.

Diaqram 5. *İnkişaf etməkdə olan ölkələrə kapitalın xalis axını, ÜDM-in %-i*

Mənbə: Доклад торговле и развитию. 1999 год. ЮНКТАД. ООН; World Economic Outlook, April 2005, IMF; Global Prospects, January 2011, World Bank.

Yardımdan təyinatı üzrə istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İkitərəfli sazişlər əsasında sosial, inzibati infrastruktura və xidmətlərə rəsmi iqtisadi yardımın xüsusi çəkisi xeyli artmış, istehsalın inkişafına yardımın payı isə azalmışdır. (13%, o cümlədən kənd təsərrüfatına – 4,4-5,1 %). Yardımın 16%-i xarici borcların restruktizasiyasından ibarət idi. Belə hesab edilir ki, yardımın 75%-i uzunmüddətli vəsait qoyuluşlarının deyil, hökumətin cari xərclərinin maliyyələşdirilməsinə sərf olunur. Amma bunun özü dəözl kapitalın mənfəətlə fəaliyyət göstərməsi üçün sosial-iqtisadi və texniki iqtisadi şərait yaradırdı.

İqtisadi yardım axını onu qəbul edən ölkənin iqtisadi vəziyyətinə ikili təsir göstərir: borcun artması effekti və qiymətlər arasında nisbətlərin pozulması effekti. Bu təsirlərin gücü milli iqtisadiyyatın orta müddət ərzində onların öhdəsindən gəlmək bacarığından asılıdır. Qısamüddətli dövrdə iqtisadi yardımın artması onu qəbul edən ölkədə işgüzar fəallığın aşağı düşməsinə səbəb olur. Uzun müddət ərzində xarici yardıma istinad olunması valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə, bu isə, ixracın ləngiməsinə gətirib çıxarır ("holland sindromu").

İqtisadi yardımda ən mühüm dəyişikliklər 1970-ci illərin ortasından, onun bir sıra inkişaf etməkdə ölkələr tərəfindən göstərilməsindən sonra baş vermişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən donorlar sırasına OPEC-in ərəb ölkələri, ÇXR daxil olmuşdur. Yardımın əsasən neft hasil edən ölkələr tərəfindən göstərilməsi dünya periferiyası ölkələrinin xarici maliyyələşmənin bu mənbəyi baxımından aparıcı inkişaf etmiş ölkələrdən asılılığını zəiflədir.

Ssuda kapitalı axınının inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiyalara və iqtisadi artıma təsiri birmənalı ifadə olunmur. 1980-1990-cu illərdə xarici ssuda kapitalına istinad edən ölkələrdə büdcə kəsiri və inflyasiya yüksək, inkişaf templəri isə xarici kapitalı az cəlb edən ölkələrlə müqayisədə aşağı idi. Ancaq bu, iri məbləğdə ssuda kapitalının cəlb olunmasının iqtisadi vəziyyəti ağırlaşdırdığını sübut etmir. Qeyd olunan meyillər xarici borclardan iqtisadi baxımdan qeyri-səmərəli istifadə olunduğunu göstərir.

Kapital hərəkətinin bu sektorunda da mühüm institusional dəyişikliklər baş vermişdir. Dünya təsərrüfatı periferiyasının iqtisadi inkişafının qeyri-bərabərliyi

inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iri kreditorların meydana çıxmasına şərait yaratdı. Bunlar Fars körfəzinin neft hasil edən ölkələridir.

Kapitalın bazarları inkişaf edən ölkələrə doğru hərəkətində inkişaf etmiş ölkələrin birbaşa investisiyalarının axını mühüm yer tutur. Onların axını 1980-ci illərin ikinci yarısından güclənmişdir. 1990-cu illərdə olduğu kimi, 2000-ci illərdə də XBKQ axınının ən böyük hissəsi (50%-dən çoxu) XBKQ-dan ibarətdir. Mütləq ifadədə onların həcmi 1990-ci ildəki 22 milyard dollardan 2007-2009-cu illərdəki 560 milyard dollaradək atmışdır. XBKQ axınının 1/3 hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmişdi. Yığılmış kapital 2009-cu ildə dünya üzrə həcmi 20%-ni təşkil edirdi (cədvəl 3).

Son onilliklərdə TMK bazar münasibətləri kifayət qədər inkişaf etmiş, bazar məkanı geniş və iqtisadi artımı sabit olan ölkələrə daxil olmaq və orada iştiraklarını genişləndirməyə səy göstərir. Onlar əsasən inkişafı orta səviyyədə olan ölkələrə səmtləmişlər.

Cədvəl 4. *İnkişaf etməkdə olan ölkələrə XBKQ axını, ÜDM-in %-i*

İllər	1980-1989	1990-1999	2000-2010
Regionlar			
Bütün ölkələr	0,4	1,5	2,5
Orta səviyyədə inkişaf etmiş ölkələr	0,4	1,6	2,9
Gəlirləri aşağı olan ölkələr	0,2	0,8	1,1

Mənbə: Global Economic Prospects 2008. World Bank; Global Economic Prospects. 2010January. 2011. World Bank.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrə kapital axınının yarısı ÇXR, Braziliya və Meksikanın payına düşür, birbaşa investisiyaların 3/4 hissəsi isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin məcmu ÜDM-nin təqribən yarısını cəmləşdirən 10 ölkəyə yönəldilir.

1980-ci illərin əvvəlindən dünyanın regionları arasında Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri, xüsusilə də ÇXR birbaşa investisiyaların əsas obyektinə çevrildi.

2000-ci illərdə bütün periferiya ölkələrinə yönəlmiş axının 1/3 hissəsi ÇXR-in payına düşürdü.

TMK ənənəvi strukturların böyük miqyasda qaldığı ölkələrdən yan keçir. Aşağı məhsuldarlıq və böyük risk sadə qiymət üstünlüklərinin əhəmiyyətini itirdiyinə görə, işçi qüvvəsi, ətraf mühiti və infrastrukturunu keyfiyyətsiz olan ölkələr XBKQ-nin hərəkət dairəsindən kənarda qalır.

Xarici birbaşa kapital qoyuluşlarının periferiya ölkələrinin iqtisadiyyatına təsiri onların yayılma miqyasından, milli iqtisadiyyata cəlb olunma dərəcəsindən və beynəlxalq istehsalın təşkilindən asılıdır. 2000-ci illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin ÜDM-nin təqribən 7%-i xarici şirkətlər və onların filialları tərəfindən istehsal olunurdu. Son onilliklərdə TMK-nın milli istehsal prosesinə cəlb olunması nəzərə çarpırdı. Müştərək şirkətlər geniş yayılmışdı. TMK daha çox sahibkarlığın qeyri-səhmdar formalarına üstünlük verir və müqavilələr üzrə idarəçilik, texnoloji, mühəndis xidmətlərinin göstərilməsində, obyektlərin podrat üsulu ilə inşasında, xammal hasilatında iştirak edir. Amma mürəkkəb texnologiyalı istehsallarda TMK-nın tam nəzarətində olan müəssisələr üstünlük təşkil edir. Xarici kapitalın ETTKİ-nin maliyyələşdirilməsində rolu artmışdır və bu sahədə iştirak Braziliyada 48%, ÇXR-də 27%, Hindistanda 5% təşkil edir.

Xarici kapitalın inkişaf etməkdə olan ölkələrin təsərrüfatlarına inteqrasiyasının ümumi meylini qeyd edərkən, TMK-nın müxtəlif bölmələrinin yerli iqtisadiyyata cəlb olunmasının konkret formalarını nəzərə almaq lazımdır. İndiyədək bir çox ölkələrdə xarici kapital anklav, filial xarakteri daşıyır. Onu qəbul edən ölkələrin iqtisadiyyatındakı anklavlar daxili bazarla deyil, yalnız əsas müəssisə, yaxud onun bölmələri ilə bağlıdır.

TMK-nın müəssisələrinin təşkilinin anklav tipi Mərkəzi Amerika, Karib hövzəsi ölkələrində, Meksikada üstündür. TMK-nın burada yerləşən müəssisələrinin daxili bazarla əlaqələri zəifdir. Yerli farmfabrikatlardan az istifadə olunur, onların məhsulunun əsas hissəsi xaricə çıxarılır. TMK-nın müəssisələrinin yerli iqtisadiyyatla sıx əlaqələri yarandıqda isə, onu qəbul edən ölkə xarici kapitalın fəaliyyəti nəticəsində həm məhsuldar qüvvələrin inkişafı, həm də sosial-iqtisadi strukturlarda islahatlar aparılması baxımından faydalanır.

İdxalçı ölkə öz səylərinə istinad etdikdə və XBKQ-na seçim əsasında yanaşdıqda, TMK-nın əldə etdiyi mənfəətdən öz maraqları üçün istifadə olunmasının səmərəli yollarını tapdıqda, milli kapitalın xarici kapitalla əməkdaşlığı müsbət sosial-iqtisadi nəticələr verir. Əks halda, xarici şirkətlərin fəaliyyəti ekspansiya və təzyiq alətinə çevrilir.

Bir çox hallarda törəmə müəssisələr və filiallar korporasiyaların yerləşdiyi ölkədə rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlamaq məqsədi ilə yaradılır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin sənaye məhsulları idxalının təqribən 40%-i və ixracının 30%-i TMK-nın kanalları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu xüsusi çəki əməktutumlu istehsalların (elektron hissələrin yığılması, paltar tikişi, oyuncaqların hazırlanması) üstünlük təşkil etdiyi sərbəst iqtisadi zonalarda daha yüksəkdir. TMK-nın inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki işçi qüvvəsinin təqribən 1/5 hissəsi burada cəmləşmişdir. Buna görə də qapalı, iyerarxiya əsasında qurulmuş beynəlxalq istehsal zəncirləri sənayeləşmənin ilkin mərhələlərində beynəlxalq istehsal siteminə qoşulmaları sayəsində uğur əldə etmiş ölkələrdə belə, inkişafı ləngdir. Bir sıra ölkələrdə (Tailand, Meksika, Malayziya, Argentina, Braziliya) aparılan tədqiqatlar 1980-1990-cu illərdə xarici firmaların ticarət saldosu və mənfəət axınlarının məcmu təsirinin əsasən mənfi olduğunu göstərmişdir.

XBKQ-nin rolu həmçinin onların maliyyələşmə mənbələri ilə müəyyən olunur. Bu baxımından qeyd olunmalıdır ki, mənfəətin yenidən investisiyaya yönəldilməsi və kapital qoyulan ölkənin vəsaitlərinin cəlb olunması inkişaf etməkdə olan ölkələrə XBKQ-nin əksər hissəsinin təmin edir.

İnvestisiyaların inkişaf etməkdə olan ölkələrin təsərrüfatı üçün əhəmiyyəti və ona təsir XBKQ-nin start kapitalı kimi, yaxud qovuşmalar və mənimləmələr üçün istifadə olunmasından asılıdır. 1990-cı illərdə birbaşa kapital qoyuluşlarının axınının yarısı yeni istehsal güclərinin yaradılmasına imkan yaratmayan transsərhəd qovuşmaları və mənimləmələr ilə əlaqədar idi. 2000-2010-cu illərdə kapital axınının 1/3 hissəsinin qovuşmalar və mənimləmələr ilə bağlı olması vəziyyəti dəyişdirdi.

Ayrı-ayrı tədqiqatlar göstərdi ki, 1990-cı illərdə əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlərinin məbləği aşağı olan, öz daxili əmanətlərinə və kapital qoyuluşlarının

maliyyələşməsi mənbələrinə istinad edən ölkələrdə iqtisadi artım, xarici kapital qoyuluşlarına ümid bəsləyən ölkələrlə müqayisədə daha yüksək olmuşdur.

Son onilliklərdən kapitalın ölkədən xalis axını (rezidentlərin xaricdən aldığı aktivlərin xalis dəyərinə bərabərdir) daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır.

Dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri bir çox hallarda sahibkarlığın müasir formaları özlərində təşəkkül tapmamışdan əvvəl sahibkarlıq kapitalının ixracına başlamışdır. Belə ki, ötən onilliyin sonunda dünya üzrə ölkələrdən çıxarılan kapitalın ümumi həcmnin 7,4%-i bazarları inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşürdü. Nəticədə birbaşa kapital qoyuluşlarının ölkədən çıxarılma əsasında hesablanmış ümumi həcmində periferiya ölkələrinin xüsusi çəkisi təqribən 15%-dir. UNCTAD-ın qiymətləndirməsinə görə, XBKQ-ninən böyük məbləği Panamada (1,7%), RF-da (1,4%), ÇXR-da (dünya üzrə ümumi həcm 1,3%-i) Britaniyanın Virciniya adalarında və Braziliyadadır.

Kapitalın birbaşa investisiyalar şəkilində ixracı onun ölkəyə xalis axınının kəmiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Belə ki, 1990-ci illərdə ixrac edilən kapitalın qeydiyyatdan keçmiş həcmnin xüsusi çəkisi onun ölkəyə idxalını 2 dəfə üstələyərək, 30,5% sent xalis ixracın düşdüyünü göstərir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə təkmil daxili bazar yaradılarkən, məhsuldar qüvvələrin sənaye sisteminə keçidi dünyanın təsərrüfat mərkəzlərindən daxil olan keyfiyyətə yeni texniki zəmində baş verir. Daxili bazarın istehsal vasitələrinə və istehlak mallarına təlabatı məhduddur. Nəticədə sənayeləşmə prosesinin ilkin mərhələlərində həddən artıq iri məbləğdə özəl kapital yığılıb qalır. Bu, bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili bazarın tutumunun məhdudluğunun rentabelli istehsalın təşkilinə maneçilik yaratması ilə bağlıdır.

Kapitalın ölkə daxilində bir sahədən digərinə axması imkanları da məhduddur. Periferiya iqtisadiyyatında integrasiya proseslərinin pozulması, təsərrüfatın müxtəlif dövrü və texnoloji tiplərinin paralel inkişafı ilə izah olunan struktur xüsusiyyətləri buna maneçilik törədir.

Bir sıra ölkələrdə iri məbləğdə özəl kapital qeyri-qanuni fəaliyyət nəticəsində əldə olunmuşdur. Kriminal mənşəli kapitalların xaricə çıxarılması onların saxlanması vasitəsidir.

İqtisadi əlaqələrin güclənməsi, malların və xidmətlərin xarici bazarlarda satılmasının birbaşa kapital qoyuluşlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olması da şirkətləri kapital ixracına sövq edir.

Milli iqtisadiyyatlar üçün kapital ixracının nəticələri birmənalı deyil və bir sıra amillərdən – iqtisadi inkişafın səviyyəsindən, daxili bazarın strukturunun xüsusiyyətlərindən, dünya üzrə təsərrüfat əlaqələrində tutulan mövqedən asılıdır. İqtisadi baxımdan daha irəlində olan ölkələrdən kapital ixracı, üstünlüklərini get-gedə itirən bir çox istehsalları nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələrə köçürməyə imkan verir. Kapital ixracı ixracatçı ölkələrin dünya təsərrüfatında gedən proseslərə uyğunlaşmasına şərait yaratsa da, kapitalı daxili yığımdan yayındırır. Kapitalın birbaşa investisiyalar formasında ixracı inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas kapitalına ümumi vəsait qoyuluşlarının 1990-1994-cü illərdə orta hesabla 2,2%-nə, 1995-1999-cü illərdə 3,75%-nə, 2003-2004-cü illərdə 2,8%-nə, 2006-2008-ci illərdə isə 6,6%-nə bərabər olmuşdur.

Ümumilikdə isə dünya iqtisadiyyatında 2014-cü ildə birbaşa xarici sərmayə axını 1,26 trilyon\$, 8% azalıb. Sərmayə axınlarında bu cür azalmanın baş verməsi, dünyada gedən siyasi-iqtisadi, həmçinin geosiyasi risklərlə əlaqədardır (cədvəl 4).

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Birləşmiş Millətlər Konfransının (UNCTAD) məlumatlarına əsasən Avropa və MDB daxilində keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiyalar 2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə 51% azalaraq 45 milyard \$ təşkil edib. Bunun əksinə olaraq Qazaxıstan və Azərbaycanda investisiyaların həcmində artım müşahidə olunmuşdur. Rusiyada isə bu azalma əhəmiyyətli dərəcədə hiss olunmuş, 19 % faiz olaraq göstərilmişdir.

Tarixdə ilk dəfə olaraq investisiyaların axınında inkişaf etməkdə olan ölkələr 700 milyard \$ məbləğində inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə öndə olmuşdular (2013-cü illə müqayisədə 4 % artım). 2014-cü ilin sonunda dünyada investisiyaların 54 % bu qrup ölkələrin iqtisadiyyatlarına yönəldilmişdir.

Kapitalın ölkədən qanuni və qeyri-qanuni ixracı inkişaf etməkdə olan ölkələrin sərvətinin yenidən bölgüsü ilə nəticələnir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 85 min ailə dəyəri 700 milyard dollardan çox olan aktivlərə nəzarət edir. Bu ailələrin

şəxsi firavanlığı milli təsərrüfatların deyil, inkişaf etmiş ölkələrin vəziyyətindən asılıdır.

Cədvəl 5. 2005-2014-cü illərdə dünyada birbaşa xarici sərmayə axını.

Region/economy	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
World	927 440,4	1 393 185,3	1 871 668,1	1 489 619,2	1 186 431,9	1 328 102,5	1 563 748,9	1 402 886,6	1 467 233,0	1 228 262,5
Developedeconomies	565 418,2	930 174,6	1 254 988,3	787 760,8	652 306,2	673 199,0	827 350,7	678 729,9	696 853,5	498 761,7
EuropeanUnion	449 972,7	535 450,4	797 775,8	307 798,3	391 284,8	358 644,1	444 824,3	364 767,2	333 084,1	257 566,5
UnitedStates	104 773,0	237 136,0	215 952,0	306 366,0	143 604,0	198 049,0	229 862,0	169 680,0	230 768,0	92 397,0
Japan	2 775,8	- 6 505,8	22 548,9	24 425,1	11 938,3	- 1 251,8	- 1 758,3	1 731,5	2 303,7	2 089,8
Developingeconomies	330 183,0	403 881,1	528 535,5	585 647,3	463 637,0	579 890,6	639 135,2	639 021,5	670 789,9	681 386,7
Africa	29 510,5	34 528,3	50 206,3	57 769,5	54 379,2	44 072,2	47 705,0	56 435,4	53 968,7	53 912,1
Asia	224 983,4	294 410,2	360 562,0	387 838,5	323 792,5	401 851,2	425 308,2	400 839,6	427 879,2	465 285,2
China	72 406,0	72 715,0	83 521,0	108 312,0	95 000,0	114 734,0	123 985,0	121 080,0	123 911,0	128 500,0
Transitioneconomies	31 839,2	59 129,7	88 144,2	116 211,1	70 488,7	75 012,9	97 263,0	85 135,2	99 589,6	48 114,1
South-EastEurope	2 923,0	6 559,2	9 113,8	8 030,8	6 269,9	4 600,3	7 890,3	3 561,9	4 739,8	4 698,3
CIS	28 463,4	51 400,4	77 280,2	106 615,9	63 560,0	69 598,7	88 324,4	80 662,1	93 900,8	42 136,6
Armenia	292,1	466,5	667,7	943,7	760,0	529,3	515,2	488,8	370,2	382,8
Azerbaijan	1 679,9	- 584,0	- 4 748,9	14,1	473,3	563,0	1 465,0	2 004,6	2 632,0	4 430,4
Belarus	306,6	357,1	1 807,3	2 187,9	1 876,5	1 393,4	4 002,4	1 429,3	2 229,6	1 798,2
Kazakhstan	1 971,2	6 278,2	11 119,0	14 321,8	13 242,5	11 550,7	13 973,1	13 337,0	10 221,3	9 562,0
Kyrgyzstan	42,6	182,0	207,9	377,0	189,4	437,6	693,5	292,7	626,1	210,5
Moldova, Republicof	190,7	258,5	541,3	711,5	208,3	207,9	288,2	195,1	236,3	207,4
RussianFederation	15 508,1	37 594,8	55 873,7	74 782,9	36 583,1	43 167,8	55 083,6	50 587,6	69 218,9	20 957,7
Tajikistan	54,5	338,6	360,0	375,8	15,8	- 14,7	70,1	233,5	105,4	262,7
Turkmenistan	418,2	730,9	856,0	1 277,0	4 553,0	3 632,3	3 391,1	3 129,6	3 076,0	3 163,5
Ukraine	7 808,0	5 604,0	9 891,0	10 913,0	4 816,0	6 495,0	7 207,0	8 401,0	4 499,0	410,0
Uzbekistan	191,6	173,8	705,2	711,3	842,0	1 636,4	1 635,1	563,0	686,0	751,4
Georgia	452,8	1 170,1	1 750,2	1 564,3	658,9	813,8	1 048,2	911,3	948,9	1 279,1

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Kapitalın xalis axını barədə məlumatlar (ölkədən məcmu xalis axın çıxmaqla, ölkəyə məcmu xalis axın) onun hərəkətinin ümumi təsvirini verir. Xalis axın 1990-cı illərin birinci yarısında artmış, ikinci yarısında isə bir qədər azalmışdır. Kapitalın xalis axınının əsas hissəsi inkişaf səviyyəsi ortadan aşağı olan, ən az hissəsi isə yoxsul ölkələrin payına düşür. Onların payı 16%-dən 5%-ə düşmüşdür.

Kapitalın hərəkətini xarakterizə edərkən, həmçinin maliyyə vəsaitlərinin xalis köçürülməsi göstəricisi nəzərə alınır. Bu göstəriciyə kapitalın xalis hərəkətindən (axınından) başqa, kapital üzrə gəlirlərin (faizlər, dividendlər) köçürülməsi daxildir. 1980-2000-ci illərdə periferiya ölkələrindən vəsaitlərin xalis köçürülməsi baş verirdi. 2000-2002-ci illərdə onların məbləği ildə təqribən 175 milyard dollar, 2006-2008-ci illərdə 920 milyard dollar, yəni inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən inkişafa göstərilən rəsmi yardımdan 7,7 dəfə çox olmuşdur.

Ümumilikdə, son onilliklərdə periferiya ölkələrinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə mövqeləri möhkəmlənmişdir. Onların çoxu tədiyyə balansını müsbət saldo ilə yekunlaşdırır. Valyuta ehtiyatları artsa da, bu, əsasən ÇXR, Hindistan, RF, Braziliya və Meksikanın hesabına mümkün olmuşdur. Bu və bəzi başqa ölkələr "ucuz mallarla" yanaşı "ucuz əmanətlərin" də ixracatçılarına çevrilərək, faiz dərəcələrini aşağı səviyyədə saxlamaq (məsələn, ABŞ) üçün imkanlar yaradır. Onlar öz valyuta ehtiyatlarının bir hissəsini ABŞ-ın aşağı faizli qiymətli kağızlarında saxlayır.

Bununla bərabər, 2003-2007-ci illərdə inkişaf etməkdə olan 53 ölkədə tədiyyə balansının cari əməliyyatları üzrə onların ÜDM-nin 6,3%-i həcmində kəsir qeydə alınmışdır. Ümumilikdə isə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin 3/4 hissəsi kapitalın xalis idxalçısıdır.⁷

⁷Dünya iqtisadiyyatı, V.K.Lomakin, 736 səh.
Bakı-2015, tərcümə - R.Ş.Hacıyev.

II Fəsil: Azərbaycanca kapitalın idxal-ixracının təhlili

2.1 Azərbaycanca kapital quruluşunun dinamikasının təhlili

Xarici investorlar və beynəlxalq qurumlar kapital yatırılması imkanları baxımından Azərbaycan bazarını kifayət qədər perspektivli bazar hesab edirlər ki, bu da ölkədə əlverişli investisiya mühiti ilə əlaqədardır.

Maliyyə bazarının formalaşması iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması və bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür. Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirildiyi bir dövrdə yığımların investisiyaya çevrilməsini təmin edən mexanizmin yaranması aktual məsələyə çevrilir. Maliyyə bazarı və onun tərkib elementləri bu mexanizm vəzifəsini yerinə yetirməklə iqtisadi fəaliyyətin subyektləri arasında kapital resurslarının effektiv şəkildə yenidən bölüşdürülməsini təmin edir. Hazırki islahatların aparıldığı şəraitdə maliyyə bazarının bütün segmentlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələsi mühüm yer tutur. Bu da maliyyə bazarının bank sistemi ilə paralel olaraq iqtisadiyyatda pul axınlarının ötürücüsü kimi real sektorun canlanmasında əhəmiyyətli rol oynamasından irəli gəlir. Xüsusilə də Azərbaycanda neft sektorunda cəmləşmiş gəlirlərin digər sektorlara istiqamətləndirilməsi probleminin mövcudluğu ölkəmizin maliyyə bazarının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilməsinə zəmin yaradır. Maliyyə bazarının müvəffəqiyyətlə formalaşması isə iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması yolu ilə bazar infrastrukturunun yaradılması ilə mümkündür.

Azərbaycanda kapital bazarının inkişafı ölkənin biznes strukturları qarşısında geniş imkanlar açır. Mahiyyət etibarı ilə kapital bazarı pul vəsaitlərinin sahələr üzrə bölüşdürülməsini təmin edir. Həmçinin kapital bazarı şirkətlərə özünü investorlara ən effektiv şəkildə təqdim etməklə nisbətən ucuz vəsaiti əldə etmək imkanı yaradır.

Kapital bazarı maliyyə bazarının bir hissəsi hesab olunur ki, burada əsasən uzunmüddətli investisiya alətləri dövrəyə edir. Hər bir ölkədə kapital bazarının olması bu ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etməsindən xəbər verir və kapital bazarı nə qədər inkişaf etdirilərsə, bir o qədər də ölkə iqtisadiyyatı inkişaf edir. Sözügedən bazar öz resursları ilə hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatını qidalandırır. Müxtəlif innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, yeni və müasir texnologiyaların tətbiqi,

ölkədə fəa liyyət göstərən şirkətlərin və onların istehsal etdiyi məhsulların inkişafı ölkə iqtisadiyyatına birbaşa müsbət təsir göstərir. Lakin bütün bunlar kapital bazarının iştirakı olmadan reallaşa bilməz. Bir çox ölkələrdə iqtisadiyyatın mənfi və ya müsbət tərəfə dəyişməsi zamanı ilk növbədə məhz kapital bazarı reaksiya göstərir və əgər iqtisadiyyat əlverişlidirsə kapital bazarı müxtəlif növ investorları cəlb edir, onlar öz növbəsində bazara sərmayə yatırır və bazar müvafiq olaraq inkişaf edir. Əks halda investorlar öz sərmayə yatırımlarının həcmi azaldır. Nəticədə kapital bazarı indikatorları (məsələn, fond indeksləri) dəyişir. Məsələn, Azərbaycanın kapital bazarından global maliyyə böhranı zamanı bir çox investorun “kənara çəkilməsi” müşahidə olunub. Lakin mütəxəssislərin fikrincə, dünya maliyyə böhranı dövründə Azərbaycanın fond bazarını tərk edən xarici investorların bazara qayıtması üçün bir qədər vaxt lazımdır.

Ölkəmizdə kapital bazarının yalnız son illər inkişaf etdiyini müşahidə etmək olar. Məhz 2004-cü ildən etibarən fond bazarı inkişafa doğru irəliləyib, korporativ və istehlak kreditləri bazarı müəyyən qədər genişlənilib. Qısa bir zamanda qanunvericilik aktları və normativ sənədlər əsasında kapital bazarının əsas iştirakçıları olan maliyyə-kredit institutları (emitent-satıcılar, investor-alıcılar, provayder-vasitəçilər) kapitalın paylanması və yenidən paylanması üzrə xidmət göstərilməsinin müasir mexanizmi yaradılıb. Buna baxmayaraq, global maliyyə böhranı dövründə Azərbaycanın kapital bazarı bu böhrana məruz qalan sektor olub. Belə ki, investorların sözügedən bazardan sərmayələrini geri götürməsi açıq-aydın müşahidə olunub. Bundan başqa, bir çox borcalanların üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirə bilməməsi də nəzərəçarpan dərəcədə olub.

Kapital bazarının alətlərinə gəldikdə isə, onları müxtəlif üsullarla təsnif etmək olar, məsələn, öhdəçilik növü. Burada alətləri borc (məsələn, istiqraz) və pay (səhm) alətlərinə bölmək olar. Borc alətləri sırasına kreditlər, veksellər, istiqrazlar və notlar aiddir ki, bu növ qiymətli kağızların sahibləri faiz gəlirini əldə etmək imkanını əldə edir. Pay alətləri isə (məsələn, səhmlər) sahibinə qiymətli kağızı buraxan şirkətdə pay və ya gəlirinin bir hissəsini əldə etmək imkanını yaradır. Bu alətlərə səhmlər, həmçinin səhmə olan depozitar qəbzlər aiddir.

Ümumiyyətlə, kapital bazarı ölkə iqtisadiyyatında əmtəə və qiymətli metal bazarı kimi əhəmiyyətli rol oynayır. Məhz buna görə, bir çox ölkələrdə kapital bazarının hər hansı bir amillərə reaksiyası təhlil olunur. Kapital bazarlarını Azərbaycanda inkişaf etdirmək üçün “hansı addımlar atılmalıdır?” sualı yaranır. Bunun üçün ilk növbədə investorların hüquqları qorunmalı, bazarın ədalətli, səmərəli və şəffaf olması təmin edilməli, sistem riskləri azaldılmalıdır.⁸

Amerika iqtisadçısı Edvard Denison iqtisadi artımın 23 amilini müəyyən etmişdir. Onlardan dördü əməyə, dördü kapitalla, biri torpağa, on dördü elmi-texniki tərəqqiyə aiddir. 1991-1993-cü illərdə investisiya fəallığı çox aşağı düşmüş, əsas kapitalla investisiya qoyuluşu 1990-cı ilin səviyyəsinin 26,6 faizini təşkil etmiş və nəticədə investisiya fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə zəifləmişdir. 1993-1995-ci illərdə ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpa olunması, nüfuzlu xarici şirkətlərlə «Əsrin müqaviləsi» adlanan neft müqavilələrinin imzalanması investisiya fəaliyyətinin dirçəlməsinə və yeni məzmununda inkişafına səbəb oldu. Artıq 1996-cı ildə, yəni «Əsrin müqaviləsi»dən iki il sonra əsas kapitalla investisiyalar 1995-ci ilə nisbətən 2,1 dəfə artdı. 1997-ci ildə əsas kapitalla investisiyaya görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında birinci olaraq 1990-cı ilin səviyyəsinə çatdı. 2004-cü ildə 1995-ci ilə nisbətən əsas kapitalla investisiyaların indeksi Belarusiyada 2 dəfə, Qazaxıstanda 4,4 dəfə, Rusiyada 1,2 dəfə, Ukraynada 1,9 dəfə, Azərbaycanda isə 19 dəfə olmuşdur. 2006-cı ildə bu göstərici 1995-ci ilin kapital qoyuluşundan 25,5 dəfə çox olmuşdur. Azərbaycanda əsas fondların orta illik həcmi 2000-ci ildə 17557 mln. manatdan artaraq, 2006-cı ildə 36641 mln. manata çatmışdır. Müəllifin hesablamalarına görə 2000-2005-ci illərdə Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun artımının 73%-i bilavasitə əsas kapitalın (əsas fondların) həcmnin artması hesabına təmin edilmişdir ki, bu da 2001-ci ilə nisbətən xeyli çoxdur. Eyni zamanda fondverimin 2000-ci ildəki 27 qəpikdən 2006-cı ildə 51 qəpiyə qədər yüksəlməsi baş vermişdir. Əsas fondların istifadəsinin yaxşılaşdırılması hesabına ümumi daxili məhsulun artımının 2001-ci ildə 6 faizi, 2005-ci ildə isə 27%-i əldə edilmişdir.

⁸Kapital bazarları və Biznes imkanları, məqalələr toplusu, 256 səh., Azərbaycan Respublikası Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı-2011 "Biznes aləm: İnkişaf perspektivləri", buraxılış №5.

1996-2006-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına 34198,3 milyon manata qədər investisiya qoyulmuşdur. Onun da 60%-i 2001-2005-ci illərin payına düşür. Ümumi investisiyaların 83%-dən çoxu əsas kapitalla yönəldilmişdir. Qalanları isə portfel investisiyası olmuşdur. 2006-cı ildə 1990-cı illə müqayisədə əsas kapitalla investisiyalar 11,4 dəfə, o cümlədən istehsal təyinatlı investisiyalar 2 dəfə, tikinti işlərinin həcmi 19,8 dəfə artmışdır. Ölkə üzrə investisiyaların 15-16 %-i portfel investisiyaları təşkil etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, daxili investisiyalar bütünlükdə əsas kapitalla sərf edilərsə, xarici investisiyaların xeyli hissəsi, yəni 35%-ə qədər portfel investisiyalardır. Son illər onların həcmi və xüsusi çəkisi xeyli yüksəlmişdir. Xarici investisiyaların bu xüsusiyyəti müəssisələrin və bankların qiymətli kağızlarının alınmasına xarici investorların marağının artması ilə izah edilir. 1996-2006-cı illərdə ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan xarici investisiyanın məbləği 24157,3 milyon manat və ya ümumi investisiyaların məbləği 70,6%-ni təşkil etmişdir. Bu da Azərbaycanda xarici investorlar üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılmasını göstərir. Onlar yüksək gəlirli sahələrdə, əsasən neft-qaz, qara və əlvan metallurgiya, yeyinti və tikinti materialları sənayesində, plastmas məmulatları istehsalında, telekommunikasiya və nəqliyyat sektorlarında işləyir. Onlar mədən-çıxarma sənayesində (neft-qaz hasilatı, qara və əlvan metallurgiya) hasilatın pay bölgüsü əsasında fəaliyyət göstərirlər.

İlk mərhələdə müəyyən qədər investisiya qoymaqla sonrakı illərdə ölkədə əldə etdikləri mənfəəti reinvestisiya üçün istifadə edirlər. Xarici investorlar üçün investisiyalardan əldə edilən mənfəətin xaricə köçürülməsi qanunvericiliklə liberallaşdırılmışdır ki, bu da stimullaşdırıcı rol oynayır. Neft-qaz sektorunda xarici investorlar üçün əhəmiyyətli vergi güzəştləridə müəyyən edilmişdir. Ölkədə baş vermiş diqqətəlayiq meyllərdən biri də daxili investisiyaların artmasıdır. 1995-ci ildən başlayaraq 2004-cü ilə qədər əsas kapitalla qoyulan investisiyaların tərkibində daxili investisiyaların xüsusi çəkisi ilbəil azalmışdır. Ancaq sonrakı illərdə onların çəkisi ilbəil sürətlə artmışdır. Belə ki, əgər 1996-2000-ci illərdə əsas kapitalla daxili investisiyalar 1788 mln.manat təşkil etmişdirsə, 2001-2005-ci illərdə onların həcmi 5351 mln. manat olmuşdur. Bu da əsas kapitalla investisiyaların 30%-ə qədərdir. Əsas kapitalla daxili investisiyaların həcmi 2003-cü ildəki 938,3 mln manatdan 2005-

ci ildə 2105 mln.manata, 2006-cı ildə 2901 mln. manata çatmışdır. 2007-ci ildə daxili investisiyalar xarici investisiyaları üstələmişdir. Daxili investisiyalar əsas kapitalla bütün investisiyaların 2003-cü ildəki 24,8%-dən 2007-ci ildə 62%-ə qədər yüksəlmişdir. 2008-ci ilin 6 ayında ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların 70%-ni daxili investisiyalar təşkil etmişdir ki, bu da dövlətin və yerli iş adamlarının iqtisadi imkanlarının genişləndiyini göstərir. Bu artım həm dövlət vəsaitlərinin və həm də yerli özəl investisiyaların hesabına təmin edilmişdir. Ancaq dövlət investisiyaları yerli özəl investisiyalarla müqayisədə daha sürətlə artmışdır. 2007-ci ilin yekunlarına görə əsas kapitalla daxili investisiyaların həcmi xarici investisiyalardan 1,6 dəfə çox olmuşdur. Əgər 1996-2000-ci illərdə bütün mənbələr üzrə investisiyaların orta illik həcmi 1246,2 milyon manat təşkil edirdisə, 2001-2005-ci illərdə bu göstərici 4110,3 milyon manata, 2006-cı ildə 7416 milyon manata, 2007-ci ildə 9903 mln. manata çatmışdır. Bütün mənbələr üzrə 1995-2014-cü illərdə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar cədvəl 4-də açıq şəkildə göstərilmişdir.⁹

Cədvəl 6. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

Göstəricilər		1995-2000	2000-2005	2006-2010	2011	2012	2013	2014
		mln.manat						
1	İnvestisiyalar, cəmi (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla)	6711,3	20975,5	55 691,4	17 048,8	20 251,1	21 448,2	21 890,6
2	Xarici investisiyalar	4774	15625,4	26 882	6849,8	8102,7	8269,3	9175,7
3	Daxili investisiyalar	1937,3	5350,9	28 809,4	10 199	12 148,4	13 178,9	12 715

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinə istinadən tərtib edilmişdir, <http://stat.gov.az/source/finance/>.

Rəsmi məlumatlara əsasən 1994-cu ildən bu günə kimi Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyaların həcmi 100 milyard ABŞ dollarını ötüb. Bu

⁹Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq. 380 səh. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı-«Elm»-2009, Tofiq Hüseynov.

proses 2009-cu ilə kimi artan xətlə davam edib. 2009-cu ildə isə ilk dəfə olaraq investisiyaların həcmi aşağı düşüb. 2010-cu ildə iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların həcmi böhrandan əvvəlki dövrdə iqtisadiyyata yönəldilmiş vəsaitlərin həcmi ötürüb keçib.

Böhran ilihə hesab olunan 2008-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına bütün mənbələr hesabına 13,3 milyard manat və ya 16,2 milyard ABŞ dolları investisiya qoyulub ki, bu da böhrandan əvvəlki il hesab olunan 2007-ci illə müqayisədə 28% artım deməkdir. Lakin, bu artım əsasən daxili investisiyalar hesabına baş verib. 2008-ci ildə daxili investisiyaların həcmində, 3,1 milyard manat və ya 4 milyard ABŞ dolları artım olub. Investisiyaların həcmində ilk dəfə 2009-cu ildə 3 milyard manata yaxın azalma baş verib. Buna əsasən neft sənayesinə yönəldilən xarici investisiyaların 1 milyard ABŞ dollarına qədər azalması səbəb olub.

2010-cu ildən başlayaraq yenidən investisiyaların həcmi artmağa başlayıb. Belə ki, 2010-cu ildə ümumi investisiyalar 33% artıb. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaların həcmi 2009-cu il istisna olmaqla ildən-ilə artsa da, neft şirkətlərinin qoyduqları investisiyaların həcmi azalmağa başlayıb. Belə ki, 2010-cu ildə neft sektoruna yönəldilən xarici investisiyaların həcmi 2005-ci ildə qoyulmuş vəsaitin həcmindən 900 milyon ABŞ dolları və ya 22% az olub.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2011-ci ilin yanvar-noyabr aylarında ölkəyə 10 milyard manat investisiya qoyulub ki, bunun da 78%-ni daxili investisiyalar, 22%-ni isə xarici investisiyalar təşkil edib. 2011-ci ilin 11 ayı ərzində ölkəyə qoyulan investisiyanın həcmi təqribən 2009-cu il üzrə ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış vəsaitin həcminə bərabər olmuşdur.¹⁰

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasına ümumilikdə 25,7 mln ABŞ dolları həcmində investisiya yatırılmışdır. Daxili investisiyaların həcmi 15,4 mlrd. ABŞ dolları, xarici investisiyaların həcmi isə 10,3 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2012-ci il üzrə ölkə iqtisadiyyatına yatırılan xarici investisiyaların 42%-i, yəni 4287,8 mln

¹⁰ Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyalar: Müqayisəli təhlil.
Center for Economic and Social Development (CESD), www.cesd.az
Xalid Mikayılov, Bakı-2012, 12 səh.

ABŞ dollarını neft sektoru, 58%-i, yəni 6026,2 milyon ABŞ dollarını isə qeyri-neft sektoru təşkil etmişdir.¹¹

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı yalnız istehsal hesabına deyil, həm də kapital qoyuluşunun artması sayəsində baş verir. 2014-cü ilin yanvar ayı ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 660.9 milyon AZN sərmayə yatırılıb, bu isə 2013-cü ilin yanvar ayı ilə müqayisədə 6.3% çoxdur. 2013-cü ilin yekunlarına görə, Azərbaycan iqtisadiyyatına 17.872 milyard AZN yatırılıb, müvafiq olaraq, Dövlət Statistika Komitəsi də 2012-ci ilə nisbətdə 15.1% artım qeydə alıb.¹²

2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına 16 milyard manata yaxın investisiya qoyulub. Bunun 56 faizi daxili investisiya olub. Azərbaycan dünyanın 165 ölkəsi ilə ticarət dövriyyəsi həyata keçirib. Bu ölkələrdən 65 faizi Avropa ölkələrinin payına düşür.¹³

2016-cı ildə isə investisiya qoyuluşlarının 18,8 milyard manat, o cümlədən xarici investisiyaların 8 milyard manat olacağı, neft sektoruna 8 milyard, qeyri-neft sektoruna isə 10,8 milyard manat investisiya yatırılacağı gözlənilir. Növbəti 3 ildə isə investisiyaların 47,3 milyard manat, o cümlədən xarici investisiyaların 15,4 milyard manat təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.¹⁴

¹¹Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO), İqtisadiyyat Nazirliyi. İnvestisiya Statistikası, <http://azpromo.az/2/az/76#.VxH6stSLTIU>.

¹²Qeyri-neft sektoru kapital qoyuluşlarında liderdir.

24.02.2014 | Tamilla Kərimxanova, <http://www.biznesinfo.az/observer/infocus/params/ln/az/article/90755>.

¹³<http://az.trend.az/business/economy/2507331.html>.

¹⁴2015-ci il sosial-iqtisadi həyatda əldə edilən müsbət göstəricilərlə yadda qalacaqdır. <http://xalqgazeti.com/az/news/economy/66221>, V.Bayramov.

2.2 Azərbaycan tədiyyə balansında kapital idxal-ixracının təhlili

Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin qiymətləndirilməsindən biri hesablaşma balansının tərkib hissəsi olan tədiyyə balansının təhlilidir. Mal və xidmətlərin idxal-ixracını, xarici borcların ödənilməsini və kapital hərəkətini əks etdirən tədiyyə balansının strukturunun təhlil edilməsi, onun valyuta məzənnəsinə, pul kütləsinin həcminə və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına təsirinin öyrənilməsi zəruridir.

Tədiyyə balansına iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif təriflər verilsədə, prinsip olaraq, onların mahiyyəti eynidir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının metodoloji izahatında göstərilir ki, ölkənin tədiyyə balansı – başqa ölkələrdən daxil olan pulun ümumi məbləği ilə digər ölkələrə pul tədiyyələrinin (ödəmələrin) arasındakı fərqdır. Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansı hesabat dövrü ərzində rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasında bütün iqtisadi fəaliyyətin nəticələrini özündə əks etdirən statistik göstəricilər sistemidir. Tədiyyə balansının tərtib olunması respublikanın tədiyyə qabiliyyəti haqqında dolğun məlumatı əks etdirir. Tədiyyə balansı dövlətin makroiqtisadi siyasətinin əsas alətlərindən olan xarici ticarət, investisiya, valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarəti və məzənnə siyasətinin müyyən edilməsində də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tədiyyə balansı bir il müddətində bir ölkənin vətəndaşları ilə digər ölkələrin vətəndaşları arasında meydana gələn beynəlxalq əməliyyatları göstərən hesabatdır. Tədiyyə balansı bir ölkənin digər ölkələrə mal və xidmət ticarətini, bunun üçün nə qədər ödəmə edildiyini və ödəmə olmadığı halda nə qədər borclandığını göstərən cədvəldir. Tədiyyə balansı ölkə ərazisində yerləşən əhalinin, təşkilatların və müəssisələrin xarici ölkələrlə həyata keçirdikləri iqtisadi əməliyyatların sistemətik olaraq rəqəmlərlə əks etdirilməsidir. Bundan başqa tədiyyə balansı ölkənin bütün rezidentlərinin il ərzində qalan dünya ilə bütün əlaqələrinin sistemətik cədvəlidir. Tədiyyə balansında qeyd edilən əməliyyatlar ölkədə yerləşən fiziki və hüquqi şəxslərlə xaridə yerləşən iqtisadi vahidlər arasında aparılır. Tədiyyə balansı, ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini, digər ölkələrlə valyuta-maliyyə əlaqələrini əks etdirərək ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının səmərəliliyini göstərir. Konkret

mənada tədiyyə balansı ölkədə həyata keçirilən valyuta siyasətinin səmərəliliyini əks etdirən statistik cədvəldir.

Tədiyyə balansı ölkə iqtisadiyyatına və iqtisadi artıma ciddi təsir göstərdiyindən hər bir ölkədə onun ayrı-ayrı maddələrinin müxtəlif dövrlər üzrə təhlil edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədiyyə balansının vəziyyəti valyuta məzənnəsinin dəyişməsinə, valyuta ehtiyatlarına, xarici borclara, həmçinin iqtisadi siyasətin istiqamətinə ciddi təsir göstərir. Tədiyyə balansı ölkə iqtisadiyyatındakı disproporsiyaları özündə əks etdirdiyinə görə ona təsir edən amillərin də öyrənilməsi vacibdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında tədiyyə balansı Mərkəzi Bank tərəfindən rüblük və illik olaraq müntəzəm qaydada işlənib hazırlanır. Mərkəzi Bank tərəfindən tərtib olunan tədiyyə balansı dörd əsas bölmədən ibarətdir: ticarət balansı (əmtəələrin, nemətlərin idxal və ixracı); xidmətlər balansı və qeyri-kommersiya ödəmələri; kapital və kreditin hərəkəti balansı; balanslaşdırıcı maddələr.

Son illərdə Azərbaycanda yüksək tempi iqtisadi artımın davam etməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşması şəraitində kapital axınının genişlənməsi, dünya bazarında neftin qiymətinin daha da artması və sair amillər tədiyyə balansının parametrlərinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmasını şərtləndirmişdir. 1999-cu ildən başlayaraq tədiyyə balansında müsbət saldo yaranmış, 2004-cü ildən sonra isə sabit xarakter almışdır. 2004-cü ildə tədiyyə balansının müsbət saldosu 244 mln. dollar olmuşdur. 2012-ci ildə isə tədiyyə balansının müsbət saldosu 14,92 mlrd. dollar olmuş və 2005-ci illə müqayisədə 89 dəfə artaraq ÜDM-in 7,2%-nə bərabər olmuşdur.

Tədiyyə balansının müsbət saldoya malik olmasında əsas rolu neft-qaz sektoru mallarının ixracının artması oynamışdır. Ancaq 2006-cı ildən başlayaraq xarici investorların öz paylarına düşən mənfəəti aparması tədiyyə balansının aktiv hissəsinə mənfi təsir göstərmişdir. Ümumilikdə isə, 2007-2012-ci illərdə investisiyaların repatriyası 24,58 mlrd. dollar təşkil edib. Bu müvafiq dövr üçün ÜDM-in 7,9%-ni təşkil edir. Bu meylin gələcəkdə daha da artacağı gözlənilir.

Cədvəl 7. Azərbaycanca tədiyyə balansının strukturu

<i>Göstəricilər</i>	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Cari hesab	-401	-168	167	9019	16453	10173	15040	17146	14916
Xarici ticarət balansı	-373	319	3299	15224	23012	14583	19730	24328	22216
Malların ixracı	612	1858	7649	21269	30586	21097	26476	34494	32634
Neft-qaz sektoru	305	1579	6883	20190	29413	19970	25108	32871	30701
Digər sektorlar	307	279	766	1079	1443	1127	1369	1623	1934
Malların idxalı	-985	-1539	-4350	-6045	-7574	-6514	-6746	-10166	-10418
Neft-qaz sektoru	-64	-147	-1927	-1292	-1064	-700	-838	-1134	-1043
Digər sektorlar	-921	-1392	-2423	-4753	-6510	-5814	-5908	-9032	-9375
Xidmətlər balansı	-132	-225	-1970	-2331	-2343	-1613	-1733	-2996	-2924
Neft-qaz sektoru		-150	-1657	-1967	-1970	-1206	-1241	-1594	-2097
Digər sektorlar	-132	-125	-75	-164	-373	-407	-492	-1401	-827
Nəqliyyat	-16	-62	-25	56	112	-139	-158	-191	-228
Tikinti	-17	-57	-86	-1425	-1332	-599	-124	-401	-240
Gəlirlər	-6	-12	-335	-5079	-5266	-3519	-3467	-4860	-4326
Cari transferlər	111	66	73	1005	1050	722	509	673	-50
Kapitalın və maliyyənin hərəkət hesabı	563	924	442	-5760	-3557	-6019	-3590	-4020	-8082
Birbaşa investisiyalar(xalis)	155	591	29	-5103	-545	146	329	913	810
Azərbaycan iqtisadiyyatına	155	591	588	4291	3982	2899	3347	4443	5290
Xarici iqtisadiyyata			-1	-286	-556	-326	-232	-532	-1192
İnvestisiyaların repatriyası			-558	-9108	-3971	-2427	-2786	-2998	-3288
Neft bonusu	175	37	100	68	3	1	2	20	2
Portfel və digər investisiyalar	233	296	313	-725	-3015	-6165	-3935	-4971	-8906
Aktivlərin dəyişməsi (-artım; +azalma)	-162	7	-274	-2898	-12050	-2691	-1046	-12356	-4955

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı,
<http://www.cbar.az/lpages/statistics/external-sector-statistics/>.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2012-ci ildə də xarici iqtisadi əməliyyatlar neft-qaz sektoru üzrə isə mənfi saldoya malik olmuşdur. Neft-qaz sektoru üzrə ümumi daxilolmalar neftin və təbii qazın ixracı və bu sektora cəlb edilən xarici kapitalın hesabına formalaşır. Bu sektor üzrə ödənişlər isə mənfəətin və investisiyaların repatriyasını, avadanlıqların və xidmətlərin idxalını əks etdirir. 2012-ci ildə neft-qaz sektoru üzrə cari hesablar balansında yaranmış müsbət saldo 22,22 mlrd. dollar, gəlirlər üzrə mənfi saldo 4,33 mlrd. dollar, kapital və maliyyənin hərəkəti üzrə mənfi saldo isə 8,08 mlrd. dollar olmuşdur (cədvəl 5).

Tədiyyə balansının əsas maddələri üzrə saldonun təhlili göstərir ki, 1996-cı ildən başlayaraq ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşu müsbət saldonun

yanarında mühüm rol oynayıb. 2000-ci ildən sonra neft hasilatı və ixracının artması cari hesablar balansının müsbət saldosunu artıraraq, 2010-cu ildən ÜDM-in 29%-nə qədər yüksəltmişdir. Ancaq 2005-ci ildən başlayaraq xarici kapitalın geri qaytarılması və Azərbaycan şirkətlərinin, xüsusilə ARDNŞ-in xarici ölkələrdə investor kimi çıxış etməsi kapitalın hərəkətində mənfi saldo yaratmışdır. Qeyd edək ki, müəyyən edilməmiş məbləğin ÜDM-də xüsusi çəkisinin sürətlə artması və böyük xüsusi çəkiyə malik olması əsas məsələlərdəndir. Belə ki, 2008-ci ildə müəyyən edilməmiş məbləğin ÜDM-də xüsusi çəkisi 1,7%, 2009 və 2012-ci illərdə isə müvafiq olaraq, 3,3% və 2,7% olmuşdur.

Tədiyyə balansının gəlirlər hissəsinin artması ölkənin valyuta ehtiyatlarını artırsa da, valyuta bazarında dollar təklifini artıraraq manatın bahalaşmasına şərait yaratmışdır. Buna 2000-ci ilə qədər neft müqavilələri ilə əlaqədar olaraq xarici investisiya qoyuluşu şəkilində valyuta daxilolmalarının artması, 2000-ci ildən sonra isə xarici ticarət dövriyyəsinin, əsasda ixracın artması əsaslı təsir etmişdir. 2012-ci ildə isə valyuta bazarının həcmi 42 mlrd. ABŞ dolları olub. Bu 2001-ci ilə müqayisədə 21,2 dəfə çoxdur. İdxal malları üzrə ödənişlərin bank köçürmələri üzrə xüsusi çəkisi nəğd köçürmələrə nisbətən artdığından valyuta bazarının banklararası segmentlərdə əməliyyatların həcmi 27% artmışdır. Təklif tələbi üstələdiyindən Mərkəzi Bank manatın daha da bahalaşmasının qarşısını almaq üçün sterilizasiya tətbiq etmişdir. 2009-cu ildə Mərkəzi Bankın müdaxiləsi satışyönlü olsa da, 2012-ci ildə 1,6 mlrd. dollar həcmində valyuta sterilizasiyası həyata keçirmişdir. Ancaq buna baxmayaraq, Azərbaycan manatının real dəyəri 0,19% bahalaşmışdır. Burada əsas problem ondan ibarətdir ki, milli valyutanın möhkəmlənməsi nəticəsində ənənəvi ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi və qeyri-neft sektoruna aid ixracın səviyyəsinin azalması qaçılmaz olur. Digər tərəfdən, valyutanın real dəyəri artdıqca idxalyönümlü iqtisadiyyatda əhalinin fərdi istehlakı stimullaşır, eyni zamanda sektorlar arasındakı iqtisadi əlaqələr pozulur. Təklifin mühüm hissəsi idxalın hesabına ödənilirdiyi üçün ölkədə yaranmış əlavə dəyər idxal olunmuş malların alınmasına sərf olunur, istehlak zənbilində ərzağın xüsusi çəkisi artır.

2012-ci ildə isə neft qiymətlərinin azalması hesabına ixrac qiymətlərinin artım tempi əvvəlki ilə müqayisədə xeyli düşmüşdür. Belə ki, əgər 2011-ci ildə orta ixrac

qiymətləri 39,8% artsa da, 2012-ci ildə ixrac olunan malların qiyməti cəmi 4,4% olmuşdur. İdxal olunan malların qiyməti 2,1 artdığından ticarət şəraiti indeksi Azərbaycanın xeyrinə dəyişmişdir. Burada müsbət amillərdən biri odur ki, istehlak malları üzrə ixrac qiymətləri 3,3%, idxal qiymətləri cəmi 3,2% bahalaşmışdır.

Tədiyyə balansının təhlilində əsas məsələlərdən biri ölkədən kapital axınının məbləğidir. Statistik məlumatlara əsasən, 2012-ci ildə Azərbaycana xaricdən cəlb olunmuş kapitalın ümumi həcmi 10,6 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 5,3 mlrd. dollar olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi yüksək olsa da, son illər azalmağa başlamışdır. Belə ki, 2005-ci ildə cəlb edilmiş birbaşa investisiyaların 77,7%-i, 2012-ci ildə isə 40,5%-i neft sektoru ilə bağlı olub. Əvvəllər cəlb edilmiş birbaşa investisiyalar əsasən iri neft-qaz layihələrinin, əsasən BP Eksploreysn (Şah dəniz) LTD. layihəsi və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat şirkətinin Azəri-Çıraq-Günəşli yatağında görülmə işlərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuşdur. Statistik məlumatlara əsasən, 2012-ci ildə qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 999,4 mln. dollar olmuşdur. Bu, ölkəyə cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların ümumi həcmnin 9,4%-ni təşkil etmişdir.

2012-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuş xarici kapitalın ümumi həcmnin artmasının əsas səbəbi dövlət təminatı olmayan xarici kreditlərin, o cümlədən bankların cəlb etdiyi kreditlərin artması ilə bağlıdır. Əsas artım isə kreditlər və digər investisiyalar üzrə olmuşdur. 2012-ci ildə kreditlər və digər investisiyalar formasında cəlb olunmuş sərmayələrin həcmi əvvəlki illə müqayisədə 45,3% artaraq 5,3 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Bu da əsasən, dövlət təminatı olmadan cəlb olunmuş kreditlərin kəskin artmasıdır. Bu dövrdə dövlət təminatı olmayan kreditlərin həcmi əvvəlki illə müqayisədə 10,4%, bankların cəlb etdiyi kreditlərin həcmi isə 87,9% artmışdır. Dünyanın bütün ölkələrində kapital axını, faktiki olaraq rəsmi statistikadan xeyli fərqlənir. Verilən məlumatlara əsasən, hazırda Azərbaycan kapitalının bir hissəsi qeyri-leqal yolla xarici ölkələrdə portfel investisiyalar, depozitlər qoyulması və əmlak alınmasına yönəldilir. Kapital axını ölkə iqtisadiyyatına müxtəlif neqativ təsirlər göstərir. Əvvəla, ölkənin investisiya resursları azalır. İkincisi, tədiyyə

balansının göstəriciləri pisləşir. Üçüncüsü, daxili bazarda valyuta təklifi azaldığından manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin real dəyərinin müəyyən edilməsində çətinliklər yaranır. Dördüncüsü, ölkənin valyuta ehtiyatlarının artımı və xarici borclara xidmət çətinləşir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın tədiyyə balansında son illər baş vermiş müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, hələ də müəyyən risklər qalmaqdadır. Makroiqtisadi sabitliyin pozulması, milli valyutanın devalvasiyası, inflyasiyanın sürətlənməsi və əhalinin sosial vəziyyətinin pisləşməsi riskini qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının, əsasən də xarici iqtisadi sferanın neft-qaz sektorundan asılı olması bu riski daha da artırır. Neft qaz sektoru üzrə ümumi daxilolmalar, əsasən neftin və təbii qazın ixracı və bu sektora cəlb edilən xarici kapitalın hesabına formalaşır. Bu sektor üzrə əsas ödənişlər isə mənfəətin və investisiyaların repatriyasını, avadanlıqların və xidmətlərin idxalını əks etdirir. Xarici ticarət balansının strukturu əsasən xam neftdən ibarət olduğundan neftin dünya bazar qiymətlərinin dəyişməsi ixracın həcminə və ümumilikdə tədiyyə balansına mənfi təsir göstərir. Bunun nəticəsidir ki, tədiyyə balansının saldosu neftin dünya bazar qiymətlərindən birbaşa asılıdır. Hesablamalara əsasən, neftin hər barelinin qiymətinin 10 dollar ucuzlaşması Azərbaycanın tədiyyə balansına 2 milyard ABŞ dolları məbləğində mənfi təsir göstərir. Neftin dünya bazar qiymətləri isə dəyişkəndir. Məsələn, son 2 ildə Brend tipli xam neftin dünya bazar qiymətləri ciddi dalğalanmalarla üzləşib.

İkincisi, maliyyə-bank sistemində sabitliyin pozulması riskdir. 2008-ci ildə baş vermiş böhran göstərdi ki, Azərbaycanın maliyyə sistemi əhəmiyyətli psixoloji və iqtisadi təsirlərə məruz qalır. Dünya iqtisadiyyatında maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq, xarici banklarda likvidlik probleminin yaranması Azərbaycan banklarından xarici vəsaitlərin geri çəkilməsinə səbəb olmuşdur. Bu, tədiyyə balansının passiv hissəsini artırmışdır. Belə şəraitdə təkcə Azərbaycan bankları 2009-cu il ərzində 1,2 milyard dollar həcmində borcu qaytardılar. Ancaq buna baxmayaraq, ölkənin bank sistemi yenidən xaricdən vəsait cəlb etməyə başladı. Statistik məlumatlara əsasən, 2012-ci ildə Azərbaycan bankları xaricdən 1556,7 mln. ABŞ dolları vəsait cəlb ediblər. Bu, cəlb olunmuş ümumi xarici kapitalın 14,7%-ni təşkil edir. Buna baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatında valyuta-maliyyə böhranları və regionda qeyri-

sabitlik Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarına mənfi təsir göstərdi. Odur ki, investisiyaların, əsasən də qeyri-neft sektoru üzrə xarici kapitalın geri çəkilməsi riski hələ böyükdür.

Üçüncüsü, ölkə daxilində istehsal edilmiş hazır məhsullar dünya və daxili bazarda az rəqabətqabiliyyətli olduğundan əhalinin istehlakı əsasən idxal malları hesabına ödənilir. Bu, idxalın həcmi artırır və tədiyyə balansının vəziyyəti pisləşir. Statistik məlumatlara əsasən, 2011-2012-ci illərdə 8,26 mlrd. ABŞ dolları məbləğində istehlak malları idxal edilib. İstehlak mallarının idxalının ümumi idxalda xüsusi çəkisi 38-42% təşkil edib. İstehlak mallarının idxalının əsas səbəbi əhalinin real gəlirlərinin artmasıdır.

Dördüncüsü, milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən real dəyərinin bahalaşması idxalı stimullaşdırır və ixracın genişlənməsinə mane olur. Statistik məlumatlara əsasən, 2004-cü ildən başlayaraq manatın xarici valyutalara nisbətən real effektiv məzənnəsi bahalaşmış. Neftin ixracının həcmi və qiymətinin kəskin artması nəticəsində real valyuta məzənnələrinin bahalaşması ölkənin istehsal olunan eyni məhsullarla rəqabət aparmaq qabiliyyətinin müvafiq dərəcədə aşağı düşməsi deməkdir. Nəticədə, bu amil tədiyyə balansına mənfi təsir göstərəcək.

Beşincisi, Amerika və Avropada baş vermiş ipoteka böhranı əmlakların qiymətini kəskin aşağı saldığından Azərbaycanda bu əmlakların alınmasına yönəlcək valyuta vəsaitlərinin artacağı ehtimalı var. Bu, tədiyyə balansına mənfi təsir göstərə bilər.

Altıncısı, Azərbaycanda daxili istehlakın müəyyən hissəsi xaricdə yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarının göndərdiyi pul vəsaitləri hesabına maliyyələşdiyindən həmin ölkələrdə yaranmış böhran miqrantların göndərdikləri pul vəsaitlərinə ciddi təsir göstərir. Məsələn, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın pul baratları 2008-ci ildə təxminən 1 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. 2009-cu il ərzində bu baratların da həcmi həmin ölkələrdə olan problemlərlə əlaqədar 20%-ə qədər azalmışdır.¹⁵

1996-cı ildən etibarən stabil iqtisadi inkişaf, 2003-cü ildən etibarən isə ölkədə yüksək templi iqtisadi artımın davam etməsi, milli məhsullara xarici tələbin

¹⁵ Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutu. A.K.Ələsgərov, Bakı-2015, 332 səh.

yüksəlməsi, beynəlxalq investisiya mühitinin daha da yaxşılaşması şəraitində kapital axınının genişlənməsi, dünya bazarlarında neftin qiymətinin 2014-cü ilə qədər yüksək səviyyədə qalması kimi amillər tədiyyə balansının parametrlərinin əhəmiyyətli yaxşılaşmasını şərtləndirmiş və 2014-cü ildən etibarən neftin qiymətlərində kəskin azalmalar isə tədiyyə balansının parametrlərinin mənfiyə doğru yönəlməsinə gətirib çıxarmışdır.

Ölkədə yüksək tempi iqtisadi artım strategiyasının, o cümlədən onun vacib tərkib hissəsi olan neft-qaz strategiyasının uğurla reallaşdırılması ölkənin ixrac potensialının artmasını şərtləndirmişdir. Nəticədə tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabında son illərdə iri həcmli profisit meydana gəlmişdir. 2013-cü il ərzində cari hesabın saldosu müsbət 12 317,836 mln. dollar, ÜDM 75 188 mln. dollar məbləğində olaraq ÜDM-in 16.3%-nə bərabər olmuşdur. Xarici ticarət balansının müsbət saldosu 20 620,777 mln. dollar olmaqla ÜDM-in 27.4%-nə bərabər olmuş və cari əməliyyatlar hesabının profisitlə nəticələnməsini şərtləndirən əsas amil olmuşdur. Bu isə öz növbəsində kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabında yaranmış mənfi saldonu maliyyələşdirərək tədiyyə balansının ümumi müsbət saldosunu şərtləndirmişdir.

Tədiyyə balansının sektorlara ayrılmaqla təhlili isə göstərir ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2013-cü ildə xarici iqtisadi əməliyyatlar neft-qaz sektoru üzrə 22 144,698 mln. dollar olmaqla müsbət saldoya, qeyri-neft sektoru-digər sektorlar üzrə isə -9 826,862 mln. dollar olmaqla mənfi saldoya malik olmuşdur.

2013-cü il üzrə ölkənin beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətinin cari əməliyyatlar üzrə bütün sahələrində məcmu daxilolmalar və ödənişlər arasındakı balansda - cari əməliyyatlar hesabında 12 317,836 mln. dollar məbləğində profisit yaranmışdır. Cari əməliyyatlar hesabında profisit yaranması əsasən neft-qaz sektoru üzrə malların ixracının artımı ilə izah olunur. Bu isə öz növbəsində xarici ticarət balansının saldosunun da müsbət 20 620,777 mln. dollar qədər yüksəlməsini şərtləndirmişdir.¹⁶

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında xalis maliyyə aktivlərimiz 11.7 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Bu göstərici əsasən xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar (2208.8 mln. dollar), portfel investisiyaları (429.5 mln. dollar) və digər investisiyalar (9053.9 mln. dollar) hesabına formalaşmışdır (cədvəl 6).

¹⁶ Azərbaycanın Vergi Jurnalı, Tədiyyə Balansının formalaşmasına təsir edən amillər. UNEC, doktorant Hüseynli Fərhad Faiq o. səh. 129-131

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 8,0 mlrd. dollar olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 83,6% təşkil etmişdir. Cəlb olunmuş sərmayələr iri neft-qaz layihələrinin, əsasən BP Eksploreyn (Şah Dəniz) Ltd. layihəsi və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Azəri-Çıraq-Günəşli yatağında görülmə işlərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatında istifadə olunmuşdur. Qiymətləndirmələrə görə qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 1318.5 mln. dollar olmuşdur. Bu da ölkəyə cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların ümumi həcmnin 16.4%-ni təşkil etmişdir.

Hesabat dövründə kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 189.2 mln. dollar, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1543.5 mln. dollar artmışdır. Xalis maliyyə öhdəlikləri birbaşa dövlət və dövlət təminatlı kreditlər hesabına (423.5 mln. dollar), banklar hesabına (449.4 mln. dollar) və digər müəssisələr və firmalar hesabına (670.6 mln. dollar) artmışdır. Depozitlər və nağd valyuta üzrə xalis maliyyə aktivləri 4.8 mlrd. dollar, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 410.0 mln. dollar artmışdır.¹⁷

2015-c ilin nəticələrinə görə, cari hesabda 222.5 milyon dollar defisit yaranıb. 2014-cü ildə cari əməliyyatlar balansında 10.4 milyard dollar, 2013-cü ildə 12.3 milyard dollar, 2012-ci ildə 14.9 milyard dollar müsbət saldo qeydə alınmışdı. Azərbaycanın dünya ölkələrinə ödədiyi xarici valyutanın həcmi əldə etdiyi valyutanın həcmindən 222.5 milyon dollar az olub. Xarici ticarət balansına əsasən, məhsulların ixracı idxalı 5.8 milyard dollar üstələsə də, xidmətlər balansında 4.2 milyard dollar, ilkin gəlirlər hesabında 2 milyard dollar kəsir yaranıb. Nəticədə əmtəə əməliyyatlarından ölkənin valyuta qazancları tam həcmdə xaricdən xidmətlərin əldə edilməsinə və əcnəbilərin Azərbaycanda əldə etdiyi qazancların valyuta formasında ödənilməsinə sərf edilib.

2015-ci il ərzində 14 milyard dollarlıq neft-qaz məhsulları ixrac edib, 2.4 milyard dollarlıq isə neft-qaz məhsullarını idxal edib. Amma ölkədən qeyri-neft məhsullarının ixracı 1.5 milyard dollar, həmin kateqoriyadan olan məhsulların idxalı isə 7.4 milyard dollar olub. Göründüyü kimi, neft-qaz üzrə xarici ticarətdə ölkənin

¹⁷2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları üçün tədiyyə balansı.
<http://www.cbar.az/assets/3728/XSB.2014.pdf>

11.6 milyard dollar həcmində müsbət ticarət saldosu, qeyri-neft məhsulları üzrə xarici ticarətində isə 5.9 milyard dollar kəsir yaranıb.

Tədiyyə balansında əsas gərginlik maliyyə hesabı ilə bağlı olmuşdur. Bu hesab çərçivəsində ölkəyə daxil valyuta vəsaitlərinin həcmi ölkədən çıxan valyutanın həcmi 11 milyard dolları üstələmişdi. Cari hesablar balansının kəsiri də nəzərə alınmaqla ölkənin valyuta aktivləri 11.3 milyard dollar azalmışdı. Bu azalmanın 8.7 milyard dolları Mərkəzi Bankın, yerdə qalan hissəsi isə Neft Fondunun ehtiyatlarının əriməsi hesabına baş vermişdir.

Cədvəl 8. 2013-2015 ci illər ərzində tədiyyə balansının əsas göstəriciləri

Əsas göstəricilər(mln. \$)	2013	2014	2015
<i>Cari əməliyyatlar və kapital hesabı</i>	12304,9	10423,6	222,5
Xarici ticarət balansı	20620,8	18927,6	5812,4
Xidmətlər balansı	-4189,0	-6089,6	-4228,8
İlkin gəlirlər balansı	-4120,6	-2581,7	-2027,8
İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-4190,3	-2599,4	-1781,6
Təkrar gəlirlər balansı	6,6	174,2	221,7
Kapital hesabı	-12,9	-6,9	-43,9
<i>Maliyyə hesabı</i>	-6488,8	-3419,1	-9025,2
<i>Xalis maliyyə aktivləri</i>	11759,3	11692,2	13720,8
Xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	1477,9	2208,8	3259,7
Portfel investisiyalar	322,8	429,5	380,3
Digər investisiyalar	9958,6	9053,9	10080,8
<i>Xalis maliyyə öhdəlikləri</i>	5270,5	8273,1	4695,6
Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	6278,0	8049,2	7483,1
İnvestisiyaların repatriasiyası	-3661,0	-3635,7	-3437,4
Neft bonusu	2,4	17,0	2,0
Portfel investisiyalar	1041,3	1750,9	772,6
Digər investisiyalar	1609,8	2091,7	-124,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı,
<http://www.cbar.az/lpages/statistics/external-sector-statistics/>

İl ərzində birbaşa investisiya formasında ölkədən çıxan vəsait 3.259 milyard dollar olub – ondan 1.8 milyard dolları xaricdəki neft-qaz layihələrində investisiya öhdəlikləri ilə bağlı olub. Ölkəyə birbaşa investisiya formasında 4.045 milyard dollara daxil olub – bunun da 3.227 milyard dolları xarici neft-qaz şirkətləri yönəldib.

Birbaşa investisiyalar formasında qeyri-neft sektoruna 818 milyon daxil olub – 2014-də 1.3 milyard dollara yaxın olmuşdu. Portfel investisiyalar formasında Azərbaycandan 380 milyon dollara çıxıb, ölkəyə 773 milyon dollar daxil olub.

Halbuki 2014-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına portfel investisiyalar 1.750 milyard dollar təşkil etmişdi.

2015-ci ildə depozitlər və nağd valyuta formasında Azərbaycan vətəndaşları (yerli və hüquqi şəxslər hamısı birlikdə) ölkədən xaricə 6.234 milyard investisiya edib – əvvəlki ilbu 4.779 milyard dollar olmuşdu. 2014-cü ildə əcnəbilər depozit və nağd valyuta formasında Azərbaycana 410 milyon vəsait gətirsə də, 2015-ci ildə onlar bu kanal çərçivəsində Azərbaycandan 1.589 milyard dollar çıxarıblar.¹⁸

2.3 Xarici kapitalın ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinə təsirinin təhlili

Hər hansı şirkətin xaricdə kapital qoyması haqqında qərar qəbul etməsixarici investisiyanın səmərəliliyi ilə bağlıdır. Eyni zamanda, bütövlükdə milli iqtisadiyyata xarici kapitalın investisiya olunması məsələsi də ondan səmərəli istifadənin səviyyəsi ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı, xarici investisiyanın ölkədən kənara çıxarılmasının həmin ölkənin iqtisadiyyatına necə təsir etməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqsədlərdəndir. Xarici investisiyalardan səmərəli istifadə olunması əslində onların üstün olaraq hansı sahələrə yönəldilməsindən ibarətdir.

Xarici investisiyaların üstün olaraq hansı sahələrə yönəldilməsini müəyyən edərkən, ilk növbədə, milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri, keçid dövrünün real şərtləri, eləcə də beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmalıdır. Azərbaycanda xarici investisiyaların yanacaq-energetika sahəsinə cəlb edilməsi sahəsində xeyli işgörülmüş və bu sahənin yüksək inkişafına nail olunmuşdur. Lakin qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması sahəsində mövcud problemlər hələ də öz həllini tapmamış və xarici kapitalın səmərəsiz istifadəsini formalaşdırmışdır. Əksər hallarda qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə nəzərdə tutulan dövlət proqramını işləyib hazırlayarkən onun ayrı-ayrı qeyri-neft sektorları üzrə tərtib olunmasına üstünlük verilir ki, bu da problemə kompleks yanaşma baxımından düzgün deyildir. Ona görə də hesab edirik ki, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması sistemli işlənməli, bu sahənin müxtəlif bölmələri arasında müvafiq

¹⁸<http://strateq.az/tehlil/47917/2015-ci-il>

mütənasiblik gözlənilməlidir. Hazırda neft sektorundan əldə edilən gəlirlər Neft Fondunda cəmləşdirilsə də, həmin vəsaitlərin qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi üçün kompleks proqram hazırlanmamışdır. Hesab edirik ki, qeyri-neft sektorunda vəsaitlərin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə bu sahəyə aid investisiya layihələrinin işlənməsi istiqamətində zəruri elmi-təcrübi tədqiqatlarının aparılmasına ehtiyac vardır.

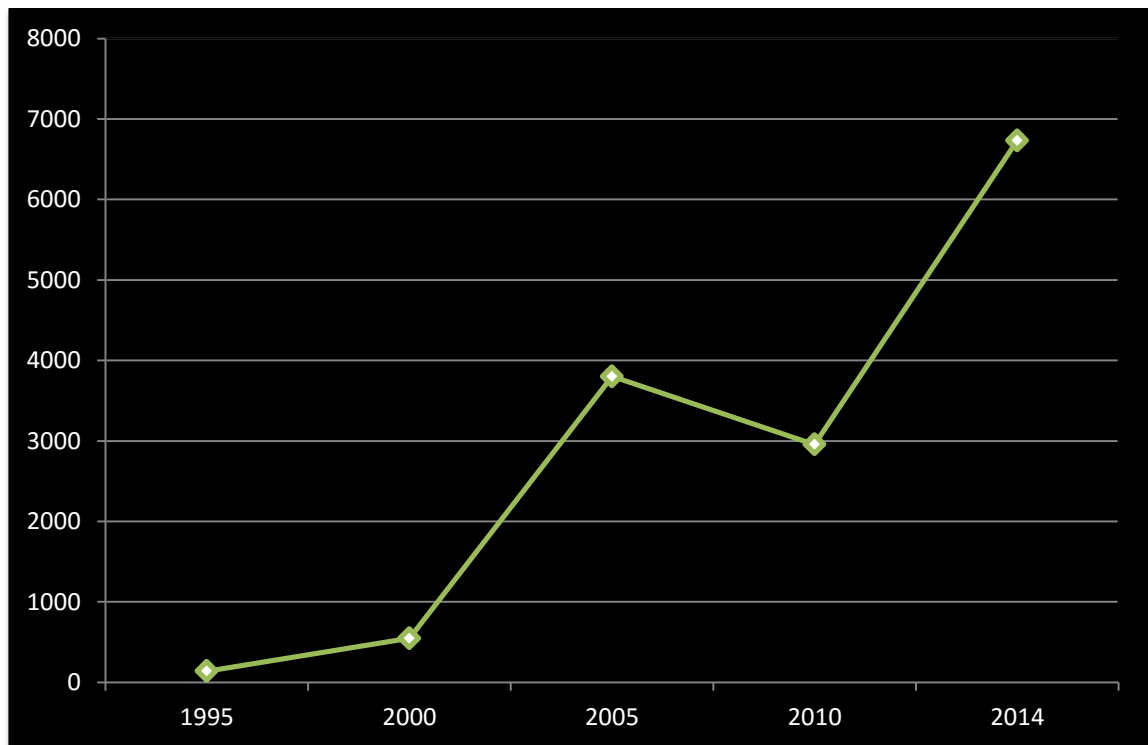
İqtisadi inkişafın sahələrarası prioritetlərini araşdırarkən struktur-investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslaşdırılmış yanaşmaya üstünlük vermək lazımdır. Respublikamızın hazırkı şəraitində xarici kapitalı cəlb edəndə həm ağır sənaye sahələrini, həm də yüngül sənaye sahələrini nəzərə almaq lazımdır. Ona görə ki, xarici kapitalın birtərəfli cəlb olunması mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Xarici kapitalın sahələrarası prioritetlərinin işlənməsi prosesində müvafiq sənaye sahələrinin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızın yüngül və yeyinti sənayesində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün müvafiq amillərin mövcudluğu bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasını tələb edir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, ölkənin ağır sənaye sahələrinə investisiya siyasətində prioritet istiqamət kimi baxılmır. Məsələ burasındadır ki, yüngül və yeyinti sənayesinə xarici kapitalın stimullaşdırılması digər sahələrə nisbətən ilkin məqsədlər kimi qarşıya qoyulur.

Azərbaycan Respublikasında investorların investisiyalarının məhsulun pay bölgüsü haqqında konsessiyalar və sazişlər əsasında cəlb edilməsi öz inkişafını tapmamışdır. Bu forma başqa ölkələrdə, ilk növbədə xarici investisiya qoyuluşlarını yeraltı sərvətlərin, meşə və su resurslarının işlənməsi, dövlət torpaqlarının istifadəsində tətbiq edilir. Xarici investorlar arasında artıq konsession əsaslarda bir sıra Azərbaycan yataqlarının mənimsənilməsi üçüntəndərlər keçirilməsinə baxmayaraq, artıq cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların strukturunun təhlili ilk növbədə onların dar sahədə istiqamətinə dəlalət edir. Bu investisiyaların böyük bir hissəsi ya ixrac istiqamətli sahələrə - yanacaq energetika kompleksinə (YEK), ya qısa müddətə ödənilən yüksək gəlirli və kiçik fond tutumlu layihələrə yönəldilir (ticarət, telekommunikasiya, ictimai iaşə, iri şəhərlərdə idarə və mehmanxana binalarının tikintisi, yeyinti sənayesi, maliyyə xidmətləri və s.).

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanda qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan “açıq qapı” siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici investisiyaların qorunmasına təminatın verilməsi və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması nəticəsində respublikanın milli iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların həcmi ildən-ilə sürətlə artmaqdadır. “Əsrin müqaviləsi” adlanan neft müqavilələrinin bağlanması ilə 20 sentyabr 1994-cü ildən start götürən və ölkəmizə xarici sərmayə axınının neft sektoruna yönələn hissəsi 1995-ci ildə 139.8, 2000-ci ildə 540.6, 2005-ci ildə 3799.9, 2010-cu ildə 2955.3, 2014-cü ildə isə bu rəqəm 6730.7 mln ABŞ dolları olmuşdur (diaqram 6).

Diaqram 6. Azərbaycanın neft sənayesinə qoyulan xarici investisiyalar

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Göründüyü kimi, xarici kapitalın respublika iqtisadiyyatına axını, xarici investorlarda marağı getdikcə artırır. Bu bilavasitə Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatlarının, xammal resurslarının olması ilə yanaşı, kifayət qədər ucuz işçi qüvvəsinin olması, eyni zamanda ixtisaslı, elmi-texniki kadr potensialının mövcudluğu, Azərbaycanın tutduğu coğrafi mövqeyi, nəqliyyat əlaqələri və onun məhsullarını dünya bazarına çıxara bilməsi üçün əlverişli şəraitin olması ilə əlaqədardır.

İndi ölkəmiz dünya iqtisadiyyatı sahəsində xammal resurslarının və ilkin xammal məhsulları ixrac edən və ilk növbədə istehlak tələbatını ödəmək məqsədi ilə nəzərdə tutulmuş xarici yüksək texnoloji məhsul və xidmətləri idxal edən ölkə kimi çıxış edir. Bu, hər şeydən əvvəl, aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarına maraq göstərən investorların ölkəmizin təbii resursları və daxili bazarın genişliyi ilə səciyyələnən əlverişli investisiya mühitinin olması;
- Xarici investorlar üçün Azərbaycan Respublikasına investisiyalar qoyuluşu qlobal uzunmüddətli investisiya strategiyasının nisbətən böyük olmayan hissəsidir ki, bu da onları yüksək risklə və qoyuluşların müvəqqəti az rentabelli olması ilə barışmağa sövq edir;
- Azərbaycan iqtisadiyyatına yüksək rentabellik və ayrı-ayrı layihələrin sürətlə ödənilməsinə, hər şeydən əvvəl, ticarətdə, tikintidə və xidmət sahəsində cəlb edilən orta və xırda xarici kapitalı aid etmək olar. Bu üstünlüklər xarici investorların nəzərlərinə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşuna stimullarını gücləndirir.

Xarici investisiya qoyuluşlarının böyük bir hissəsi ya inkişaf etmiş ticarət, nəqliyyat (ilk növbədə xarici ticarət) və məlumat infrastrukturu və yüksək istehlak tələbatı olan regionlara, ya da yanacaq Enerji Kompleksi müəssisələrinin yüksək ixrac istiqamətli sıxlığı olan regionlarına qoyulur. Bu disproporsiyanın aşağı düşmə meylinin olmaması xarakterikdir.

Xarici kapital bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına o qədər də köklü təsir göstərməyərək, yalnız istehsalın, ilk növbədə isə xarici tələbatla yönəldilmiş bir neçə dar bölmələrində artım “katalizatoru” rolunu oynayır. Bu meylin inkişafı (hətta xarici investisiyaların kəmiyyət cəhətində artımında) Azərbaycan iqtisadiyyatının respublika daxili tələbatının ödənilməsinə yönəldilməsi istehsalın strukturunun pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu zaman əhəmiyyətli dərəcədə xarici kapitalın nəzarət etdiyi qabaqcıl ixrac istiqamətli sahələr arasında əlaqələrin pozulması və dərin texnoloji ayrılıq (YEK, neft kimyası, maşınqayırma, metallurgiya və bu sahələrə) başqa primitiv, aşağı məhsuldarlığı olan istehsal sahələrinin inkişafını ləngidir.

Bu meylə yol verməyərək və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə kompleks dövlət proqramının işlənməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Bir sıra ölkələrin təcrübəsini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə Azərbaycan üçün zəruri olan tədbirlər sırasına ümumi siyasi və makro-iqtisadi vəziyyətləyənəsi, aşağıdakılar da daxil olmalıdır:

- təsərrüfat subyektləri arasında, həmçinin respublika və yerli hakimiyyət strukturları arasında mülkiyyətin dəqiq müəyyən edilməsi;
- konsessiyalar və məhsul bölgüsü üzrə normativ baza da daxil edilməklə, sabit iqtisadi və xarici ticarət qanunvericiliyinin yaradılması;
- xarici investisiyaların sığorta mexanizmlərinin yaradılması.

gələcəkdə birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun xeyli kəmiyyət artımını və strukturunun dəyişdirilməsini gözləməyə imkan verir və müəyyən proporsional artım müşahidə olunur.

Xarici portfel investisiyaların cəlb edilməsi, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətlidir. Xarici portfel investorlarının köməyi ilə aşağıdakı iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi mümkündür:

- Azərbaycan müəssisələrinin uzunmüddətli inkişafı məqsədilə xarici portfel investorların arasında respublika səhmdar cəmiyyətlərinin səhmlərinin yerləşdirilməsi yolu ilə xüsusi kapitalının artırılması;
- Azərbaycan Respublikasının xarici borcunun, onun dövlət istiqrazlarına konversiya və bunun ardınca xarici investorlar arasında paylanması yolu ilə səmərəli struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi.

Xarici kapitalın Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinə düzgün istiqamətləndirilməsində əsas məqsəd milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verməkdir.

Son illər ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmində və strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir (cədvəl 2.15). Cədvəldən görüldüyü kimi 1995-ci illə müqayisədə xarici investisiyaların ümumi həcmində 2014-cü ildə xeyli artım olmuşdur (cədvəl 7).

Cədvəl 9. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmnin və strukturunun inkişaf dinamikası

Göstəricilər	İllər				
	1995	2000	2005	2010	2014
Cəmi xarici investisiya	375,1	927,0	4893,2	8247,8	11697,7
o cümlədən:					
Maliyyə kreditləri	220,4	262,9	698,4	3405,9	1880,6
Neft sənayesinə	139,8	546,1	3799,9	2955,3	6730,7
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr:	14,9	118,0	230,5	659,6	1318,5
Türkiyə	6,8	31,6	96,2	147,5	481,4
Niderland	-	-	1,2	163,5	103,8
ABŞ	2,1	11,2	24,8	40,0	89,3
İran	0,9	2,9	1,2	3,2	40,5
Almaniya	1,2	1,7	21,5	17,0	51,0
Rusiya	0,7	-	5,1	11,7	13,6
B.Britaniya	0,7	6,8	39,5	144,0	153,5
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	0,7	2,8	5,7	30,3	90,2
İsveçrə	1,2	-	0,5	11,7	18,9
Fransa	-	39,3	2,6	6,2	7,2
Kipr	-	-	0,2	1,6	0,2
Çin	-	-	0,2	33,5	9,7
İtalya	0,1	-	4,6	10,3	21,2
Pakistan	-	-	-	-	-
Yaponiya	-	16,4	-	1,4	2,9
Digər ölkələr	0,5	5,3	27,2	37,7	235,1
Neft bonusu	-	-	1	2	17,0
Digər investisiyalar	-	-	163,4	1 225,0	1 750,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, <http://www.stat.gov.az/source/finance/>

Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq kredit institutları ilə (BVF, UB, İİB və s.) fəal əməkdaşlıq nəticəsində əldə edilən maliyyə kreditləri ölkənin milli valyuta kursunun sabitliyinin və tədiyə balansının saxlanılmasına, kiçik və orta biznesin xüsusi müəssisələrinin işləyib hazır ladığı investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, habelə istehsal-texniki və sosial xarakterli problemlərin həllinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikası İqtisad İnkişaf Nazirliyinin məlumatına görə, ölkəmizdə iqtisadi islahatların dəstəklənməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün Beynəlxalq Maliyyə qurumları və xarici dövlətlər tərəfindən güzəştli şərtlərlə ayrılmış kreditlərin məbləği 2005-ci ilə qədər 2375 mln.

dollarından və ya 81,7%-indən istifadə olunmuşdur. Bu məqsədlə ayrılmış kreditin ümumi məbləğində Dünya Bankının xüsusi çəkisi 26,5% (628,55 mln. ABŞ dolları), Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankının-19,6% (465,38 mln. ABŞ dolları), AYİB-in xüsusi çəkisi isə 6,2% (148 mln. ABŞ dolları) təşkil edir.

Ölkənin iqtisadi böhrandan çıxması və inkişafı prosesində birbaşa xarici investisiyanın stimullaşdırıcı rolu danılmazdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici investisiya milli sənayenin inkişafına kömək edir, yeni iş yerləri yaradaraq qismən işsizlik problemini həll edir, daxili bazarda təsərrüfat subyektlərini istehsal etdikləri mal və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini stimullaşdıraraq onları beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərməyə məcbur edir. Azərbaycanda birbaşa xarici investisiyanın əsas formalarından biri xarici və müştərək müəssisələrin fəaliyyətidir. Dövlət xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı, birbaşa xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi işinin gücləndirilməsi və dünya təcrübəsindən istifadə olunması üçün məqsədyönlü tədbirlər görür. Sabitlik əldə edilən dövrdən bu günə qədər ölkəmizdə dünyanın 65-dən artıq dövləti ilə qurulmuş 800-ə qədər birgə müəssisə qeydə alınmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq, birgə müəssisələrin və xarici firmaların xətti ilə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyanın həcmi davamlı olaraq artmışdır.

Birgə müəssisələrin yaradılması yolu ilə xarici investisiyanın cəlb edilməsi ölkə iqtisadiyyatında nəzərə çarpacaq rol oynamasa da artıq onun inkişaf etdirilməsinin möhkəm əsasları formalaşdırılmışdır. Xarici və müştərək müəssisələrin sahəvi strukturunun təhlili göstərir ki, onların fəaliyyət istiqaməti daha çox topdan və pərakəndə satış və daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və kommersiya fəaliyyəti sahəsinə istiqamətlənmişdir. 2014-cü ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və müştərək müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulun (işlərin və xidmətlərin) həcmi 1318,5 mln. manat olmuşdur.

1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı sabit inkişaf yoluna qədəm qoymuş və onun bir sıra iqtisadi göstəriciləri üzrə, xüsusilə də investisiya prosesini xarakterizə edən əsas parametrlər üzrə irəliləyişlər, artım meylləri müşahidə olunmuşdur. Bu isə ölkədə investisiya fəallığının yüksəldilməsinin potensial imkanlarını xeyli artırmış və onun iqtisadiyyatın real sektorlarına transformasiya

olunmasına zəmin yaratmışdır. Davamlı iqtisadi artımın zəruri şərti kimi ölkədə investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasında nəzərə çarpacaq meyl xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına axınıdır. Təcrübə göstərir ki, birbaşa xarici investisiyanı qəbul edən ölkə ondan real fayda əldə edir. Belə ki, ölkənin investisiya resurslarını artırır, ölkə daxilində müasir texnologiyanın genişlənməsini, sahibkarlığın və idarəetmənin yeni qaydalarının və mədəniyyətinin formalaşmasını stimullaşdırır, habelə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin güclü amilinə çevrilir.

Müştərək və ya qarışıq, birbaşa xarici investisiyalar dünya iqtisadiyyatında geniş yayılmışdır. Sənaye əməkdaşlığının və istehsal kommersiyasının forması kimi onlara aşağıdakı iqtisadi fərqlər xasdır:

- onların birləşdirdiyi mülkiyyət bazasında əmtəələrin istehsalı;
- istehsalın birgə idarə edilməsi;
- müəssisənin istehsal və kommersiya riskinin partnyorlar tərəfindən bölgüsü və müəssisə mənfəətinin razılaşdırılmış bölgüsü.

Xarici investorlar öz kapitallarını qoymaqla aşağıdakı üstünlüklərin əldə edilməsinə can atırlar:

- mineral və xammal resurslarına yolun tapılması;
- xüsusilə də idxal baxımından potensial cəhətcə tutumlu, lakin məhdud qabiliyyətli bazara daxil olma;
- nisbətən aşağı xərclərlə müəyyən qədər ixtisaslı iş qüvvəsinin təkrar istehsalına resursların istifadə olunması.
- dünya bazarında yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik yeni əmtəə növlərinin yaradılması üçün tədqiqat və texniki işləmə nəticələrinin tətbiqi.

Milli partnyor, öz növbəsində, birbaşa xarici investisiyalara xarici kapitalı cəlb etməklə milli iqtisadiyyatın balanslaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa çalışır:

- xarici qabaqcıl texnologiyaya yolun tapılması;
- daxili yığım mənbələrini tamamlamaq;
- xarici idarəetmə təcrübəsini istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün istifadə etmək;

- özünü doğrultmayan idxalı azaltmaq və sərbəst dövrli valyutaya xərcləri ixtisar etmək;
- xüsusilədə hazır sənaye məhsulunun ixracını genişləndirmək.

İqtisadiyyatın real sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərini həll etmək üçün aşağıdakıları zəruri sayırıq:

- iqtisadiyyatın real sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunmasını stimullaşdıran kompleks dövlət proqramının qəbul edilməsi;
- fiktiv və real xarici kapital axınlarına sərt nəzarətin həyata keçirilməsi;
- əsaslı tikintiyə yönəldilən birbaşa kapital idxalının stimullaşdırılması;
- xarici firmaların əməkdaşlığının mümkün sərhədlərini (dövlətin maraqlarına uyğun) nəzərə alan siyasətin aparılması;
- kapitalın sərbəst hərəkəti üzrə ölkənin bütün təsərrüfat subyektlərinə hökumət tərəfindən zəmanət verilməsi;
- xarici investorlara investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün daha əlverişli şərait rejiminin yaradılması. Bu, əsasən, ölkədə mümkün ola biləcək əlverişsiz investisiya mühitinin müvazinətləşdirilməsi üçün vacibdir;
- payçı iştirakı əsasında xarici investorlara məqsədli investisiya layihələrini maliyyələşdirmək hüququnun verilməsi. Xarici investorların proqram tədbirlərinin reallaşdırılmasına cəlb olunması xarici investisiyalar haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir;
- məqsədli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi investisiya və konvensiya kreditlərinin, eləcə də dövlət zəmanəti altında məqsədli bank kreditlərinin cəlb olunması. Proqram tədbirlərinin konkret obyektləri altında kommersiya bankları tərəfindən kreditin verilməsinə dövlət zəmanətinin rəsmiləşdirilməsinin təqdim edilməsini Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi həyata keçirməlidir.

Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycanda xarici investisiyalı müəssisələrin güzəştli kreditləşmə və dövlət sığortası sisteminin yaradılması məqsədilə Dövlət investisiya bankının və müvafiq sığorta şirkətinin açılması lazımdır. Bu zaman Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun, eləcə də beynəlxalq təşkilatların maliyyə və texniki kömək təcrübəsindən yararlanmaq məqsədə uyğun sayılır. İdxalçı ölkə üçün

yeni yüksək texnologiyaların tətbiqi, firmanın xarici aktivlərini yerləşdirməklə riskin diversifikasiyası və s. Hesabına investisiya layihələrinin cəlb ediciliyini yüksəltməklə bağlı olan risklərin aşağı salınmasının digər metodları da mümkündür.

Azərbaycanın investisiya cəlb ediciliyinin yüksəldilməsi vergi siyasətini təkmilləşdirmədən mümkün deyildir. Ölkə iqtisadçılarının fikrincə, vergiləri aşağı salmaqla xarici investisiyaların stimullaşdırılmasına birmənalı yanaşmanı qəbul etmək olmaz. Bəzi iqtisadçılar isə, investisiyanın stimullaşdırılmasına vergi güzəştlərinin həddən artıq düz xətlə və qeyri-diferensial tətbiqini səmərəsiz sayırlar. İngilis iqtisadçısı C.M.Mintsyazır ki, aşağı vergi dərəcələri rentabelliği bir qədər yüksəlsələr də, bundan əsasən müəssisələr udurlar ki, onlar artıq rentabellidirlər, buna görə də güzəştlərə ehtiyacları yoxdur. Elə bir əsaslı sübut da yoxdur ki, vergi güzəştləri uzun müddətli perspektivdə xarici investisiyaların axınını stimullaşdırsın. Əlbəttə, məhz bu mülahizələrdən irəli gəlməklə qeyd etmək olar ki, bəzi post sosialist ölkələri, məsələn, Macarıstan və Çexiya vergi güzəştlərindən imtina etsələr də, bu həmin ölkələrə xarici investisiya axınının azalmasına səbəb olmamışdır. Azərbaycana gəldikdə isə, fikrimizcə, investisiyalaşmanı ləngidən bir çox amillərin mövcudluğunu və kapital qoyuluşlarına çox böyük ehtiyacları nəzərə almaqla, vergi güzəştlərinin və hətta “vergi tətillərinin” tətbiqi zəruridir. Bununla yanaşı, xarici investisiyaların vergi stimullaşdırılmasının xarakteri, hər şeydən əvvəl, onun differensiallaşdırılması və ünvanlı olması baxımından yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Xarici investisiyalara verilən güzəştlər rəqabətqabiliyyətliliyi, yüksək texnoloji, ekoloji və s. səviyyəliliyi nöqtəyi-nəzərindən müəyyən tələblərlə şərtlənməlidir. Vergilərin, tariff və güzəştlərin səviyyəsini müəyyən edərkən rəqib ölkələrin də mövcud olan investisiyalaşma şərtləri araşdırılmalı, Azərbaycanın əsas tərəfdaş ölkələrlə və potensial investor ölkələri ilə vergi və digər müqavilələr bağlaması təmin edilməlidir.

Birbaşa xarici investisiyanın mühüm əhəmiyyətini qəbul etməklə yanaşı onun neqativ nəticələri də unudulmamalıdır. Məlumdur ki, özünün iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarını tədricən formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, institusional infrastrukturun və dövlətin tənzimləyici rolunun zəif olması qaçılmaz reallıqlardır. Məhz belə şəraitdə xarici investisiyanı cəlb etməklə ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edərək bütün

problemlərin avtomatik həll olunacağını bir mənalı qəbul etmək düzgün olmazdı. Odurki, Azərbaycan dövləti xarici investisiyanın mümkün neqativ nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində daxili mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. İqtisadi inkişafın başlanğıc mərhələsində Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi düşünülmüş və məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasəti perspektivdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində daxili mənbələrin aparıcı rol oynamasının potensial imkanlarını formalaşdırmışdır. Onu da qeyd edək ki, səmərəli və rəqabətqabiliyyətli Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması daim irəliləyən bir hədəfdir. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları dinamik və uğurla həyata keçirən Azərbaycan hökumətinin bu hədəfə doğru daha inamla getməsi üçün növbəti mərhələdəki investisiya siyasətində qeyd edilən daxili potensial imkanların reallaşdırılmasına artıq nail olmaqdadır. Başqa sözlə desək, daha böyük uğurlar əldə etmək üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə sistemlilik və konseptuallıq xarakteri verməklə onun maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında optimal nisbətin formalaşdırılması günün vacib məsələlərindən biridir.

Eyni zamanda, hasiləedici sənaye sahəsi ilə emaləedici sahə arasında optimal nisbətin yaradılmasına səy göstərməlidir. Xarici investisiyalar vasitəsi ilə hasil olunan xammalın böyük əksəriyyəti respublikada emal olunmalı və son hazır məhsul kimi xarici bazarlara çıxarılmasına istiqamət götürülməlidir.¹⁹

¹⁹İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri. 225 səh. T.İ.Kərimova (monoqrafiya), Bakı-2008.

III Fəsil: Azərbaycanın kapital ixracının perspektivləri

3.1 Azərbaycan kapitalının ixracının əsas istiqamətləri

Müasir dünya iqtisadiyyatında qlobal meyillərin dərinləşdiyi bir dövrdə dövlətin milli maraqlarının və mövqeyinin möhkəmlənməsinə təsir göstərən əsas faktorlardan biri fəal xarici investisiya siyasətidir. Azərbaycanda həyata keçirilən düzgün iqtisadi siyasət, neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində düşünülmüş siyasət və atılan düzgün makroiqtisadi addımlar nəticəsində ölkədə maliyyə sabitliyi əldə olunmuşdur ki, bu da Azərbaycanın həm dünya investisiya bazarında öz potensial gücünü nümayiş etdirən xarici investor, həm də regional xarici investisiya layihələrində mühüm tərəfdaş olması üçün zəmin yaratmışdır.

Ölkə 2006-cı ildən başlayaraq region ölkələrinin real sektoruna investisiya qoyan və iri infrastruktur layihələrini maliyyələşdirən sərmayədar olaraq mövqeyini getdikcə möhkəmləndirmişdir. Son illərdə ciddi maliyyə rezervləri əldə edən Azərbaycan Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Moldova, Belarus, Slovakiya, İsveçrə, Almaniya kimi dövlətlərin sərmayə bazarlarında aktiv iştirakçıya çevrilmiş və xarici ölkə iqtisadiyyatlarına investisiya qoyuluşları həcminə görə MDB ölkələri arasında ilk sıralara yüksəlmişdir.

Azərbaycan region ölkələrinin neft-qaz, neft-kimya, yanacaq-energetika, sənaye, infrastruktur və s. sektorlarına irihəcmli investisiyalar yönəldərək region iqtisadiyyatının inkişafına öz töhfəsini verməyə davam edir.

Azərbaycanın regionda güclü sərmayədar ölkəyə çevrilməsi faktı həm ölkənin beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə təkan verir, həm regionda Azərbaycanın mövqelərini möhkəmləndirir, həm ölkə iqtisadiyyatını gücləndirir, həm də ölkənin iqtisadi inkişaf konsepsiyasında prioritet olaraq müəyyənləşdirilmiş ümummilli maraqların təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Xarici ölkələrə qoyulan investisiyaların milli iqtisadiyyatda bu qədər mühüm rol oynaması belə izah oluna bilər ki, dəyəri milyard dollarlarla ölçülən xarici investisiyalar hər şeydən öncə Azərbaycan üçün gələcək güclü maliyyə rezervləri deməkdir. Güclü maliyyə rezervlərinin olması isə ölkənin həm güclü iqtisadiyyata malik olması, həm də regionda güclü iqtisadi oyunçuya çevrilməsi deməkdir.

Azərbaycan dünyanın bir çox nüfuzlu iqtisadi tədqiqat mərkəzlərinin hesabatlarında Qafqaz regionunda xarici investisiyalar üçün cəlbedici coğrafi mərkəz kimi səciyyələndirilməyə başlanmışdır. Ölkədə 90-cı illərdən hazırkı dövrə qədər iri miqyaslı sərmayə yığımı formalaşmışdır ki, bu da Azərbaycanın artıq investisiya cəlb edən ölkədən xaricə investisiya qoyan sərmayədar ölkə statusu qazanması üçün böyük perspektiv yaratmışdır.

Bütün qeyd olunanları nəzərə aldıqda, əminliklə deyə bilərik ki, regionun potensial xarici sərmayədarı olaraq Azərbaycan üçün xaricə investisiya qoyuluşları siyasətinin təhlil olunması, bu sahədə dünyada mövcud olan təcrübələrin öyrənilməsi və bu sahədə mövcud olan ən uğurlu təcrübələrin Azərbaycan reallığına uyğunlaşdırılması və səmərəli şəkildə tətbiqi müasir dövrdə ölkə üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Ötən illər ərzində ölkədə formalaşdırılmış sərmayə yığımı potensialının tam, səmərəli və doğru istifadəsi beynəlxalq iqtisadi sistemə fəal inteqrasiya olunan və regional iqtisadi güc olaraq dünya iqtisadiyyatında artıq müəyyən mövqeyə sahib olan Azərbaycan üçün beynəlxalq kapital hərəkətinin üstünlüklərindən istifadə etmək üçün zəmin yaradaraq ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsinə, tədiyyə balansı və ümummilli məhsul strukturunda əsas gəlir gətirən fəaliyyət sahələrinin məqsədyönlü istifadəsinin təmin olunmasına, habelə ölkə üçün strateji əhəmiyyət daşıyan iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişaf etdirilməsinə təkan verə bilər. Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün aktual əhəmiyyət daşıyan iqtisadiyyatın diversifikasiyası məsələsi də xaricə investisiya qoyuluşları siyasətinin tədqiq olunması mövzusunun əhəmiyyətini son dərəcə artırır.

Qarşıya qoyulmuş bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün Azərbaycanın ümumiyyətlə xarici iqtisadi fəaliyyətinin, xarici investisiya siyasətinin və xarici iqtisadi strategiyasının diqqətlə işlənib hazırlanmasına, bu siyasətin inkişaf perspektivləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin təhlil olunmasına ehtiyac yaranır.

Ölkənin xaricə investisiya qoyuluşu strategiyasının işlənib-hazırlanması zamanı qarşıya aşağıdakı strateji əhəmiyyətli vəzifələrin qoyulması məqsədə uyğun hesab olunur:

- ✓ respublika iqtisadiyyatının mikro-makro səviyyədə inkişafının təmin olunması- mikro səviyyədəayrı-ayrı şirkətlər səviyyəsində inkişaf (buna ən gözəl nümunə regionun ən böyük səhmdarı və potensial TMK-sı olan ARDNŞ təşkil edir), makro səviyyədə - dövlət investisiyaları hesabına dövlətin regionda makro səviyyədə nüfuz qazanması;
- ✓ dövlətin makro-mikro səviyyələrdə monetar-fiskal siyasətlərinin işlənilib hazırlanması;
- ✓ ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında dövlətin ümumi xarici iqtisadi fəaliyyətstrategiyasının rolunun artırılması;
- ✓ İKT-nin və yüksək texnologiyaların istifadəsi siyasətinin genişləndirilməsi.

Bugün Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf mərhələsində bu dövrdə əldə olunmuş nailiyyətlərin, ölkəyə gəlmiş neft gəlirlərinin səmərəli istifadə olunmasına, gələcək uğurlar üçün zəmin yaradılmasına, sosial-iqtisadi tərəqqi üçün məqsədmüvafiq xüsusi inkişaf strategiyalarının, proqramlarının işlənilib hazırlanmasına və bu proqramların optimal şəkildə reallaşdırılmasına, həmçinin, bu istiqamətdə doğru tərəfdaşlarla işləyərək düzgün strategiyaların seçilməsinə və ölkələrarası siyasi-iqtisadi münasibətlər balansının qorunub saxlanmasına ehtiyac vardır.²⁰

Son illərdə ölkəmizdə iri şirkətlərin imkanlarının artması Azərbaycanın xarici dövlətlərin sərmayə bazarında mühüm yer tutmasına səbəb olub.

Artıq xarici ölkələrin iqtisadiyyatına birbaşa investisiya qoyuluşları ilə yanaşı, ölkəmizə məxsus korporasiyalar və holdinqlərin də sərmayələrində artım qeydə alınmaqdadır. Dünyanın nüfuzlu iqtisadi tədqiqat mərkəzlərinin hesabatlarında respublikamız bölgədəki investisiya qoyuluşuna görə aparıcı dövlətlər sırasında göstərilir. Hazırda Azərbaycanın xarici ölkələrin iqtisadiyyatına yatırdığı sərmayələrin həcmi təxminən 8 milyard dollardan çoxdur.

Respublikamız region dövlətlərinin iqtisadiyyatının real sektoruna sərmayə yatıran və iri infrastruktur layihələrini maliyyələşdirən əsas investorlardandır.

²⁰ Azərbaycanın müasir və perspektiv iqtisadi inkişaf səviyyəsi kontekstində investisiya qoyuluşu strategiyasının əhəmiyyətinin əsaslandırılması, B.Nəbiyeva
Azərbaycanın Vergi Jurnalı 5/2012.

Azərbaycan Türkiyə, Gürcüstan, Rumıniya, Moldova, Ukrayna, Belarus, Slovakiya, Çexiya, Malayziya və digər dövlətlərin sərmayə bazarlarında həmin ölkələrin neft-qaz, neft-kimya, yanacaq-energetika, sənaye, emal, infrastruktur bölmələrinə irihəcmli maliyyə vəsaitləri yönəldir.

Qlobal meyillərin dərinləşdiyi bir dövrdə hər bir ölkənin milli maraqlarının və mövqeyinin möhkəmlənməsinə təsir göstərən faktorlardan birinin fəal investisiya siyasəti olduğunu nəzərə alsaq, bu gün Azərbaycan dünyanın ən modern və potensial investorlarından biri kimi mövqeyini gücləndirib. Xaricdə qoyulan investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatını gücləndirməklə yanaşı, onun ümumi maraqlarının təmin edilməsində də əhəmiyyətli rol oynayır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sərmayə qoyuluşları ilə bağlı strategiyanın həyata keçirilməsi tərəfdaş ölkələrin məşğulluq probleminin həllinə də imkan vermiş olur. Məsələn, «Petkim-Holding»in yeni emal zavodunun təməlinin qoyulması ilə Türkiyədə 10 min iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, Gürcüstan və Moldovada vətəndaşların iş yerləri ilə təmin olunmasında birbaşa Azərbaycanın istifadəyə verdiyi yanacaq-enerji kompleksləri mühüm rol oynayır. Xarici dövlətlərə yatırılan sərmayələr, ilk növbədə, Azərbaycanın özü üçün böyük əhəmiyyətə malikdir və bu investisiyalar ölkəmizin gələcək güclü maliyyə ehtiyatları deməkdir.

Azərbaycanın xarici dövlətlərə sərmayə qoyuluşlarının artım dinamikası respublikamızın şirkətlərinin həmin ölkələrdə ən iri vergi ödəyicisi olmasını da şərtləndirmiş olur. Hazırda Gürcüstan və Türkiyədə ən iri vergi ödəyicisi respublikamıza məxsus törəmə şirkətlərdir.²¹

Azərbaycanın investisiya coğrafiyası ildən-ilə genişlənir. Əgər bir qədər əvvəl sərmayə yatırılan ölkələr Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna idisə, indi onların sırasına Almaniya, ABŞ, Rumıniya, Böyük Britaniya, Avstriya, Qazaxıstan, İran, İsveçrə, Sinqapur və digərləri qoşulub.

Yaxın keçmişə kimi xarici investisiyadan asılı olan ölkəmizin indi özünün xarici dövlətlərdə müxtəlif layihələrə sərmayə yatırması faktıdır. Bu gün Azərbaycan artıq borc alan yox, borc verən ölkədir. Maliyyə imkanlarının genişlənməsi, valyuta

²¹ Azərbaycan xarici ölkələrin iqtisadiyyatına 8 milyard dollar sərmayə yönəldib.
<http://vergiler.az/art-view/2598/>

ehtiyatlarının dəfələrlə artması (hazırda 42 milyard dollardan çoxdur) Azərbaycana imkan verir ki, öz strateji maraqlarının təmin olunması şərti ilə tərəfdaş xarici ölkələrə irihəcmli investisiyalar yatırsın.

İlk belə vəsait Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryolunun çəkilişi üçün 2007-ci ildə kredit şəklində Gürcüstana verilmişdir. Aşağı faizlə ilkin olaraq verilmiş 220 milyon dollar kredit sonrakı mərhələlərdə 775 milyon dollara çatmışdır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun ölkəmiz üçün əhəmiyyətinə gəldikdə isə qeyd olunmalıdır ki, bu layihənin təşəbbüskarı və onu əsas maliyyələşdirən tərəf məhz Azərbaycandır. BTQ həmçinin Azərbaycanla Avropa arasında ən qısa dəmiryolu əlaqəsi deməkdir ki, bunun da ölkəmizin iqtisadi maraqları üçün nə dərəcədə vacib olduğunu şərh etməyə ehtiyac yoxdur.

2012-ci ildə isə Azərbaycanın kredit verdiyi ölkələrin coğrafiyası genişləndi. Ölkəmiz Serbiya və Monteneqra arasında Liq və Prelina regionlarını birləşdirən "XI Dəhliz" avtomagistralının tikintisi üçün Serbiyaya 300 milyon avro kredit ayırdı. Onu da bildirək ki, 3 il güzəştli olmaqla 4 faizlə 15 il müddətinə verilən kredit hesabına tikilən həmin magistralın çəkilişində Azərbaycan şirkətləri də iştirak edirlər.

Siyahını uzatmaq da mümkündür. Lakin qısa olaraq qeyd edək ki, son illər Azərbaycan xarici ölkələrə 10 milyard dollardan çox investisiya qoymuşdur. Onun 5 milyard dollardan artığı Türkiyəyə, 1 milyard dollara yaxını Gürcüstana yatırılmışdır. Bununla belə, ölkəmizin xaricə qoyduğu sərmayələrin həcmi ilbəil artır. Son illərin göstəricilərinə nəzər salsaq, bu dinamikanı aydın görmək olar. Belə ki, əgər 2010-cu ildə Azərbaycanın xarici ölkələrə yatırdığı investisiyaların məbləği 232 milyon, 2011-ci ildə 533 milyon dollar olmuşsa, 2012-ci ildə bu rəqəm 1 milyard 125 milyon dollara çatmışdır.

Xaricə qoyulan sərmayələrin həm ölkəmizin iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməsinə imkan verdiyi, həm də uzunmüddətli strateji maraqlarını təmin etdiyi danılmaz faktdır. Bu cəhətdən Azərbaycanın investisiyalarına dünyada artan marağı çox əhəmiyyətli fakt kimi qəbul etmək lazımdır. Xüsusən də dünyanın nüfuzlu maliyyə institutlarının qarşısındakı dövr ərzində Azərbaycanın investisiya potensialının artacağı barədə nikbin proqnozlar verdiyi indiki vaxtda. Yeri gəlmişkən, Dünya Bankının

proqnozlarına görə, Azərbaycan ortamüddətli perspektivdə sırf xarici investor ölkəyə çevriləcək.

Bu sahədə digər mühüm məqam ölkəmizdə iqtisadiyyatın müxtəlif bölmələri üzrə uğurla fəaliyyət göstərən və nəticədə maliyyə imkanlarını xeyli artıran holdinqlərin olmasıdır. Az vaxt ərzində yaradılan münbit şərait və edilən güzəştlər hesabına formalaşmış sahibkarlar təbəqəsi bu gün ölkə iqtisadiyyatının əsas qüvvəsinə çevriləblər. İndi isə onların sorağı xarici ölkələrdən gəlir. Bu mənada hazırda Azərbaycanın dünyada investor ölkə kimi tanınmasında həmin holdinqlərin rolu az deyil.

Bununla belə, Azərbaycanı indi xaricdə investor şirkət kimi təmsil edən ən iri qurum SOCAR-dır. (ARDNŞ) Qısa müddətdə yerli əhəmiyyətli "Azneft" İstehsalat Birliyindən dünya əhəmiyyətli SOCAR-a çevrilən bu dövlət şirkəti hazırda ölkəmizi xaricdə ləyaqətlə təmsil edir. Təxminən 2003-cü ilədək yalnız Azərbaycanın daxilində neft-qaz hasilatı ilə məşğul olan ARDNŞ bu gün onlarca ölkədə iş quran global enerji şirkətidir. Bu zirvə isə birdən-birə fəth olunmamışdır. 2004-cü ildən ARDNŞ-nin idarə edilməsi müasir menecment prinsipləri əsasında yenidən qurulmağa başladı. Şirkət neft-qaz hasilatından əldə etdiyi gəlirlərin bir hissəsini xarici ölkələrdə Azərbaycanın strateji maraqlarına xidmət edən layihələrə yönəltdi. Həmin layihələrdən biri Gürcüstanın Qara dəniz sahilində yerləşən Kulevi terminalının alınmasıdır. ARDNŞ 2006-cı ildə aldığı terminalı sürətlə yenidən qurmağa başladı və 2008-ci ildə onu istifadəyə verdi. Neft və neft məhsullarının qəbulu, saxlanması və tankerlərə vurulmasına imkan verən Kulevi terminalının və limanının SOCAR tərəfindən alınması bu gün də Azərbaycanın Gürcüstana yatırdığı ən səmərəli və uğurlu investisiya layihələrindən biri sayılır. Bunu təsdiqləyən iki fakt: hazırda Azərbaycan Gürcüstanda neft məhsulları və təbii qaz satışına nəzarət edir və qonşu ölkədə SOCAR brendi ilə 100-dən çox yanacaq doldurma məntəqəsi fəaliyyət göstərir.

SOCAR Türkiyənin də neft-kimya kompleksinə irihəcmli sərmayələr yatırır. 2007-ci ildə qardaş ölkənin neft-kimya sənayesinin ən böyük holdinqlərindən olan "PETKİM"-in nəzarət səhm paketini (51 faizini) alan SOCAR sonradan payını artırdı və qoyduğu sərmayələr hesabına holdinqi fəaliyyət göstərdiyi sahədə öncüllər

sırasına çıxardı.SOCAR yaxın 10 ildə Türkiyənin neft-kimya kompleksinə 17 milyard dollardan çox investisiya yatırmağı planlaşdırır.

Azərbaycan şirkətinin xarici ölkələrə investisiya yatırmasının coğrafiyası Gürcüstan və Türkiyə ilə kifayətlənmir. 2011-ci ildə "ExxonMobil"dən onun İsveçdəki filialı olan "Esso Schewiz GmbN" ("Esso Switzerland") şirkətini alan SOCAR onun 170-dən artıq yanacaq doldurma məntəqəsini birləşdirən satış şəbəkəsi yaratdı ki, bunların da 63-ü özünə məxsusdur. SOCAR Ukrayna və Rumıniyada da yanacaqdoldurma məntəqələrinə sahibdir. Eyni zamanda, indi dünyanın bir çox ölkələrində SOCAR-ın iştirakı ilə yaradılmış birgə müəssisələr, alyanslar neft-qaz hasilatının müxtəlif sahələrində uğurla fəaliyyət göstərirlər. SOCAR-ın Gürcüstan, Türkiyə, ABŞ, Rumıniya, Avstriya, İsveçrə, Qazaxıstan, Böyük Britaniya, İran, Almaniya, Ukrayna və Belçikada nümayəndəlikləri, İsveçrə, Sinqapur, Vyetnam, Nigeriya və s. ölkələrdə treyding şirkətləri var. Bir sözlə, ARDNŞ ölkənin neft-qaz sənayesində fəaliyyət göstərən şirkət statusundan çıxaraq qlobal enerji bazarında mühüm iştirakçılardan biri olmuşdur. Bu isə neft gəlirlərindən daha səmərəli istifadə edilməsi ilə yanaşı, həm də ölkəmizin dünyada nüfuzunun artması və mövqeyinin güclənməsi deməkdir.²²

3.2 Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında xarici kapitalın rolu

Son dövrlər ərzində neft-qaz sahəsində əldə olunmuş uğurlu nəticələr ölkə iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə geniş imkanlar yaratmış, iqtisadi sahələrin davamlı olaraq inkişafına səbəb olmuşdur.

Neft-qaz sektoru, son illər qeyri-neft sektorunun inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında davamlı inkişafın ən başlıca səbəbi yerli və xarici investisiyalar hesabına olmuşdur. Azərbaycan üzrə cəlb edilmiş investisiya axınları 2001-ci ilə qədər neft-qaz sektoruna və bununla əlaqəli infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Məhz bu baxımdan da qeyri-neft sektorunun

²²İndi Azərbaycan dünyada investor ölkə kimi tanınır.

<http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2013/oktyabr/329608.htm>

inkişafı müəyyən dövr ləngimiş, hər iki sektorda iqtisadi artımın eyni olmaması qeydə alınmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 2001-2014-cü illəri əhatə edən dövr ərzində qeyri-neft sektorunun inkişaf tempi neft-qaz sektoruna nisbətən daha sürətlə artmış, qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi getdikcə artmışdır. Bu sahənin inkişafında neft-qaz sektoru üzrə maliyyə vəsaitlərinin daxilolmaları ilə yanaşı, inkişaf proqramları, infrastruktur sahələrinin yenilənməsi, yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi və müasir bazar münasibətlərini təmin edəcək qanunvericilik bazasının yaradılması və daim yenilənməsi kimi faktorlarda təsir etmişdir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında yeni dövr 2003-cü ildən başlanmışdır. Bu sahədə əldə edilmiş nəticələr onu göstərir ki, milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafı indi daha vacib hesab olunur. Bu sahədə müşahidə olunan dinamizm iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin düzgün istiqamətdə aparılmasını göstərir.

Davamlı olaraq reallaşdırılan iqtisadi siyasət nəticəsində 2003-2015-ci illər ərzində qeyri-neft sektorunda iqtisadi islahatların davam etdirilməsi daha intensiv xarakter daşımağa başlamışdır. Regionlar üzrə iqtisadi sahələrin şaxələndirilməsi və sosial-iqtisadi inkişafı, əhəlinin istehlak malları ilə təchizatının gücləndirilməsi, infrastruktur sahələrinin yenidən qurulması ilə bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlərin məqsədəuyğun olaraq həyata keçirilməsində ayrı-ayrı dövlət proqramları mühüm rol oynamışdır. Onlara Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarını, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafı Dövlət Proqramını” göstərmək mümkündür.

Qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi, yeni texnoloji infrastrukturların qurulması, innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi, rəqabətqabiliyyətli istehsalın genişləndirilməsi, məhsul istehsalında əldə edilmiş kəmiyyət və keyfiyyət artımı ölkəmizin ixrac potensialını daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycanda ÜDM istehsalı son on il ərzində 7,15 mlrd. manatdan 59 mlrd. manata qədər artmışdır. 2014-cü ildə ÜDM-in həcmi 59 mlrd. manat olmuşdur. Onun da 81,9 %-i qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. Bu sektor üzrə sənaye

məhsulu istehsalı 9,8 % artmışdır. Dünya üzrə isə Azərbaycanın birbaşa xarici investisiya qoyuluşunda ÜDM-in payı 2014-cü ildə 24,5 % olmuşdur (cədvəl 8).

Cədvəl 10. ÜDM-də BXİ payı 2005-2014 (%)

Region/economy	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
World	29,8	23,8	29,5	30,0	28,3	30,0	34,4	33,6
Developed economies	30,2	24,7	30,2	30,7	29,8	31,5	38,9	37,4
Europe	39,9	34,8	43,5	44,0	42,5	45,8	56,5	50,9
European Union	38,9	33,6	41,9	41,9	40,4	43,3	55,0	49,6
United States	24,5	16,9	20,8	22,9	22,5	24,3	29,7	31,1
Japan	3,0	4,2	4,0	3,9	3,8	3,5	3,5	3,7
Developing economies	28,1	22,3	27,4	28,3	25,5	27,4	27,6	28,3
Africa	28,3	23,5	31,3	30,3	28,1	28,2	28,7	29,1
Asia	28,5	22,2	26,3	26,9	24,3	26,1	26,1	26,9
China	9,3	8,3	9,3	9,9	9,7	9,9	10,1	10,5
Latin America and the Caribbean	26,8	22,1	29,2	31,6	28,0	31,0	32,2	32,7
South America	25,2	20,6	26,5	29,9	26,7	29,9	31,2	33,2
Transition economies	35,2	17,2	33,9	34,7	28,6	30,4	31,7	27,8
CIS	35,1	16,2	33,2	33,8	27,6	29,3	30,5	26,3
Armenia	28,1	31,2	43,2	47,6	50,3	51,6	52,2	56,7
Azerbaijan	19,9	14,3	16,0	14,5	14,1	16,2	18,7	24,5
Belarus	9,9	11,0	17,3	17,9	21,8	22,9	23,2	23,3
Kazakhstan	42,5	44,2	62,3	55,8	57,1	58,9	53,9	60,9
Kyrgyzstan	25,8	26,9	30,5	35,3	38,9	40,5	45,3	47,6
Moldova, Republic of	42,6	42,9	51,0	51,0	46,5	47,6	45,3	45,9
Russian Federation	37,8	13,0	31,0	32,2	23,9	25,6	27,2	20,4
Tajikistan	27,3	16,8	19,9	20,6	19,8	20,5	19,1	20,4
Turkmenistan	15,3	24,4	48,5	60,7	57,6	56,8	56,2	54,7
Ukraine	25,6	25,0	42,8	42,6	40,6	42,7	43,9	48,8
Uzbekistan	9,8	10,1	11,1	13,8	15,4	14,8	14,4	14,4
Georgia	52,8	53,0	69,3	71,7	66,2	65,6	70,7	74,0

Mənbə: WIR 2015, UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan əsasən neft-qaz sektoruna xarici kapitalın cəlb olunması və bu sektorda güclü inkişafın əsasının qoyulması, dövlətin gəlir bazasının və bir çox sosial iqtisadi problemlərin həlli imkanlarının genişləndirilməsi milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətini heç də azaltmamışdır.

Milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru məşğulluğun təmin olunması və işsizliyin minimuma endirilməsinin hələ də başlıca amili olaraq qalmaqdadır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı yeni iş yerlərinin yaradılması, milli iqtisadiyyatın dünya neft bazarının konyukturundan asılılığının aradan qaldırılması, makroiqtisadi sabitliyin davamlılığının təmin olunması, ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin əsaslı şəkildə aradan qaldırılması kimi sosial-iqtisadi vəzifələrin həllinin əsas vasitəsidir.

Neft-qaz sektorunun davamlı inkişafı fonunda qeyri-neft sektorunun inkişafının kölgədə qalmaması, ümumi iqtisadi inkişaf tempinin əsasən neft sektorundan asılılığının yumşaldılması və iqtisadiyyatın dayanıqlı strukturunun təmin olunması qeyri-neft sektoru üzrə inkişaf strategiyasının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələb edir.

Ölkədə davam etdirilməkdə olan struktur islahatları əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafına ciddi təsir göstərməkdədir. Kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsinin demək olar ki, başa çatdırılması, bu sektorda rəqabət mühitinin qismən təmin olunması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsi, biznes fəaliyyətinə lüzumsuz dövlət müdaxiləsinin azaldılması, vergi dərəcələrinin mərhələ-mərhələ aşağı salınması yolu ilə biznes fəaliyyətinin canlandırılması qeyri-neft sektorunda fəallığın artırılmasına şərait yaratmışdır.

Struktur islahatları xüsusilə tikinti, kənd təsərrüfatı, xidmət sektorunda xarici və yerli investisiyaların cəlb olunmasına imkan vermiş və bununla da həmin sahələrdə digər sahələrə nisbətən daha sürətli artım təmin olunmuşdur. Bu sahələrdə artıma istehsal üçün yaradılmışdır əlverişli şəraitlə yanaşı həmin sahənin məhsullarına olan mövcud daxili tələb də mühüm rol oynamışdır.

Tikinti və xidmət sahələrində olan sıçrayışlı artım son dövrlərdə əhalinin artmaqda olan gəlirləri və bunun nəticəsində əhalinin artan istehlak tələbi ilə bağlıdır. Beləliklə qeyri-neft sektoru üzrə aparılan struktur dəyişikliklərinin, iqtisadiyyatda artmaqda olan məcmu tələbin səviyyəsinin və onun strukturunun, habelə neft-qaz sektorunun inkişaf tempinin, hökumətin fiskal qərarlarının təsiri və bütün bunların yaratdıqları iqtisadi effektlər altında inkişaf etməkdədir. Nəticə etibarilə, qeyri-neft sektorunun inkişaf meyillərinin, bu sektorun inkişafı qarşısında duran mövcud və perspektiv problemlərin xarakterinin və onun perspektiv inkişafının tədqiqi problemə çoxaspektli yanaşmanı, bir çox amillərin kompleks araşdırılmasını tələb edir.

Milli iqtisadiyyatda neft sektorunun sıçrayışlı inkişafı ilə əlaqədar olaraq real iqtisadi inkişafın bu sahədən tamamilə asılılığının aradan qaldırılması milli iqtisadiyyatın diversifikasiya olunmuş inkişafının təmin olunmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikası müasir şəraitdə dünya ölkələri üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində əlverişli hesab olunur. 1994-cü ildən

başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlbı prosesi başlamışdır. Neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşları əsasən kredit vasitələri hesabına olsa da bu sahəyə yatırılmış birbaşa investisiyaların da payı diqqəti cəlb edir. Qeyri-neft sektoruna investisiya yatırımları həm daxili, həm də xarici kapital mənbələri hesabına həyata keçirilmişdir.

Daxili siyasi sabitliyin əldə edilməsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatına son illər xarici investisiya axını sürətlə artmış, məsələn, 2014-cü ilin sonu üçün 11697,7 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların əksər hissəsini xaricdən (beynəlxalq təşkilatlardan, kommersiya bankları və dövlətlərdən) bu sektorda müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə alınmış kreditlər təşkil edir. Məsələn, 2014-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları 18542,6 mln. manat təşkil etmişdir. Vaxtı keçmiş borclar 2014-cü ildə 976,3 mln. manat olmuşdur. 2005-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 7118,5 mln. ABŞ dolları investisiya qoyuluşu məsələn, həyata keçirilmişdirsə, 2014-cü ildə bu göstərici təqribən 4 dəfəyə qədər artaraq 27907,5 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdirsə, 2015-ci ildə isə bu rəqəm 21718,0 mln. manat olmuşdur (cədvəl 8).

Cədvəl 11. 2005-2015 illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları (mln. manat)

İllər	2005	2009	2010	2013	2014	2015
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları qısamüddətli	1440,9 913,2	8407,5 2359,9	9163,4 2567,1	15422,9 3335,4	18542,6 3931,4	21718,0 5300,8
Yekuna görə faizlə uzunmüddətli	63,4 527,7	28,1 6047,6	28,0 6596,3	21,6 12087,5	21,2 14611,2	24,4 16417,2
Yekuna görə faizlə	36,6	71,9	72,0	78,4	78,8	75,6
Vaxtı keçmiş borclar	68,2	303,5	492,9	792,8	976,3	1330,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Təhlillər göstərir ki, effektiv investisiya siyasəti daha çox iqtisadi artımın tarazlığının təmin edilməsinə və tam bazar münasibətlərinə keçid üçün zəruri olan ilkin əsas şərtlərin yaradılmasına istiqamətlənməlidir. Bu cəhətdən iqtisadi artımın

mütənasib inkişafı ilə investisiya fəallığının optimal mütənasibliyinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dövləti bu məqsədlə son illər qeyri-neft sektorunun prioritetləri hesab edilən kimya, maşınqayırma, kənd təsərrüfatı və başqa sahələrdə xarici firmalarla birgə müəssisələrin yaradılması istiqamətində bir çox layihələr həyata keçirilmişdir. Ona görə də Azərbaycan iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin tələblərinin nəzərə alınması olduqca vacibdir.

Qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması əsasında daha əlverişli istehsal strukturunun yaradılması bazar münasibətlərinin mühüm amili hesab edilir. Bundan əlavə xarici investisiyalar respublikamızın iqtisadiyyatına cəlb edilərkən onların hansı sahələrə yönəldilməsindən və qoyulan xarici kapitalın həcmindən asılı olaraq vergi güzəştlərinin nəzərdə tutulmasında məqsədəuyğun olardı.

Azərbaycanda da iqtisadiyyatın təkmil bazar münasibətləri ilə inkişaf etdirilməsi üçün xarici investorların cəlb edilməsi zəruri şərtidir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması isə bu prosesi sürətləndirir. Məlumdur ki, sərbəst iqtisadi zona xarici kapitalın hər hansı bir ölkəyə axınını təmin edən xüsusi təsərrüfatçılıq formasıdır. Belə zonaların qayda-qanunları elə tənzimlənilir ki, xarici investorlar həvəslənsin, xarici müəssisələrin və müştərək firmaların sayı artsın, yeni iş yerləri yaransın, xarici kapital axını güclənsin və bütövlükdə investisiya tətbiq olunan ölkənin inkişafına təkan verən valyuta ehtiyatı qazanılsın.

Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin etməklə milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinə yerli və xarici investisiyanın cəlb olunmasını stimullaşdırmaq yolu ilə investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına axınını yönləndirmək mümkündür.²³

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun rəqabətqabiliyyətlik strategiyası və bunun üçün sektorun sabit inkişafının qorunub saxlanılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi lazım gəlir:

- son milli istehsal məhsullarının və hazır məmulatlar istehsalının artırılmasının potensial imkanlarının aşkara çıxarılması;

²³ Azərbaycan qeyri-neft sektorunun əsas inkişaf istiqamətləri.
AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu, Vergilər jurnalı. №6/2015
Əliyeva N.A

- regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının daha çox stimullaşdırılması;
- regionlarda istehsal təyinatlı infrastruktur sahələrin geniş miqyasda inkişaf etdirilməsi;
- milli sənayenin, xüsusən hazır məhsullar istehsalı sahələrinin innovativ və texnoloji bazasının formalaşdırılmasına nail olmaq;
- yüksək ixtisaslı milli kadrların (*xüsusən xarici ölkələrdə*) hazırlanması, onların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Qeyri-neft sektoru ilə birbaşa bağlı olan həmin strateji sosial-iqtisadi proseslərin inkişafına sürət vermək üçün ölkənin neft gəlirləri hesabına yaradılan və yuxarıda qeyd edilən Dövlət Neft Fondunun vasitələri xüsusi əhəmiyyət daşımaqdadır. Təsadüfi deyildir ki, Neft Fondunun vasitələri ilə dəstəklənən və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilən həmin layihələr iri investisiya və infrastruktur layihələridir. Bu layihələrin əsas məqsədi milli iqtisadiyyatın strukturunun sağlamlaşdırılması, xüsusən qeyri-neft sektorunun daha sürətli inkişafını stimullaşdırmaqla sektorun son iqtisadi nəticələrinin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini gücləndirməkdir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının prioritet sahələri ilə yanaşı ölkədə istehsal infrastrukturunun artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarına üstünlük verilməsi qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün olduqca zəruridir. Bu zərurət qeyri-neft sektorunun yalnız özlüyündə sürətli inkişafı üçün deyil, daha çox istehsal infrastrukturunun həmin sektorun son nəticələrinin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətli olmasına təsirinin gücləndirilməsindən irəli gəlir. Bu mənada ölkədə qeyri-neft sektorunun istehsal infrastrukturunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün birbaşa xarici investisiyaların aşağıdakı milli istehsal təyinatlı infraqurktura yatırılması məqsədəuyğun sayılır:

- nəqliyyat infrastrukturunun texniki və iqtisadi parametrlərinin daha da yaxşılaşdırılması - milli iqtisadiyyatda geniş təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin etmək üçün keyfiyyətli nəqliyyat sistemi ölkənin rəqabət gücünün formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ölkədə istehsal və xidmət sahələrindən asılı olaraq bütün növlərdən olan nəqliyyatın inkişafı,

iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələri daxilində, eyni zamanda beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin və yollarının yüksək standartlara cavab verməsi Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində dayanmalıdır;

- informasiya və kommunikasiya infrastrukturunun gücləndirilməsi - hal-hazırda milli iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin dünya bazarındakı konyunktur dəyişikliklər barədə informasiyanın əldə olunması, informasiya təminatının çevikliyi daha da güclənir. Butun bunlar daha sürətli və daha dəqiq kommunikasiya əlaqələri üzrə vasitələrin tətbiqini zəruri edir. Qeyd edilən infraqurktura yüksək səviyyədə malik olan ölkələr digər ölkələrlə müqayisədə daha yüksək rəqabət üstünlüyü əldə edə bilirlər.
- Kommunal-təsərrüfat infraqurkturunun texniki bazasının və göstərilən xidmətin keyfiyyətinin artırılması - kommunal təsərrüfatı və burada formalaşan kommunal xidmətlərinin keyfiyyəti istər milli və istərsə də xarici sahibkarların işgüzar fəaliyyətinə, bu fəaliyyətin rəqabət qabiliyyətinin artmasına, hətta xarici investorların ölkəyə axıb gəlməsində xüsusi rol oynayır.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, birbaşa investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə yatırılmasında balanslı nisbətın gözlənilməsi ilə yanaşı həmin investisiyaların istehsal təyinatlı infraqurkturun daha da artırılmasına istiqamətləndirilməsi meyili gücləndiriləcək. Bu istiqamət ölkənin rəqabət qabiliyyətli inkişafına təsir edə bilən amilləri əvvəlcədən müəyyən etməyə, həmin amillərdən maksimum faydalanmalı və iqtisadi rəqabətdə üstünlüyü qazandıra bilən nəticələrə çatmağın daha konkret yollarını tapmaq lazım gələcəkdir. Yollar sayca çox az olsa da, hər halda irəliləmənin mürəkkəb və çətinliyi də danılmazdır. Əsas yol rəqabət üstünlüyünə imkan verən prioritet sahələri dəqiq müəyyən etmək strategiyasıdır.

Ölkənin neft sektoruna yatırılan investisiyalar özünü tədricən doğrultduğundan qeyri-neft sektoruna, xüsusən iqtisadiyyatın emal, hazır məhsullar istehsalı və xidmət sahəsinə də xarici investisiyaların yatırılmasına maraq artmaqdadır. Bunun nəticəsidir ki, dünyanın ən aparıcı beynəlxalq maliyyə təşkilatları: Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, İslam Bankı, Beynəlxalq Əməkdaşlıq üzrə Yaponiya Bankı, Avropa

Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və digərləri Azərbaycana böyük həcmdə xarici investisiya formasında kreditlər ayırmışlar. 2000-2013-cü illərdə Azərbaycana investisiya formasında verilən kreditlərin ümumi məbləği 15.0 milyard dolları keçmişdir.

2005-2015-cü illərin nəticələrinin təhlili göstərir ki, son illərdə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların strukturunda qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisində nəzərəcarpacaq artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2010-cü ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 2009-cü illə müqayisədə 21,2% çox (9715,2 mln. manat) əsas kapitala investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyaların 69,7%-i qeyri-neft bölməsinin, o cümlədən, 12,2%-i qeyri-neft sənayesinin, 30,3%-i isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. 2011-ci ildə ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilmiş 12.8 milyard manat vəsaitin 76.8 faizi və ya 9.8 milyard manatı, 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitala qoyulmuş cəmi investisiyaların 73.0%-i və ya 13.1 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların həcmində 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 12.1% artım qeydə alınmışdır.

2014-cü ildə iqtisadiyyatda əsas kapitala qoyulmuş cəmi investisiyaların 66.1%-i və ya 11.7 milyard manatı, 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində isə iqtisadiyyatda əsas kapitala qoyulmuş cəmi investisiyaların 55.1%-i və ya 8796.3 milyon manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitala qoyulmuş investisiyaların 7.7%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 14.0%-i və ya 1229.2 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.²⁴

²⁴ Birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsirinin təhlili. AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu, Vergilər jurnalı. №4/2015 Məmmədov S.İ

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qloballaşan dünyada xarici kapitalın müxtəlif dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarına müsbət təsir göstərməsi hər kəs tərəfindən bilinən və qəbul edilən bir faktordur. Müstəqilliyini yaxın keçmişdə əldə etmiş Azərbaycan, bu müsbət yenilikləri özündə də hiss edə bilməsi üçün müəyyən addımlar atmaq məcburiyyətindədir.

Beynəlxalq aləmdə xarici investorlar rəqabət şərtlərinin ən şəffaf olduğu ölkələri seçirlər. Bu səbəblə Azərbaycan investorları cəlb etmək marağındadırsa, ilk öncə onlara rəqabət qabiliyyətli investisiya mühiti təqdim etməlidir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin üstünlüklərini beynəlxalq investorlara təqdim edən hakimiyyət daxili iqtisadiyyatda olan balanssızlıqların da olmamasına diqqət etməlidir. Ən vacib cəhətlərdən biri odur ki, kapital ölkə iqtisadiyyatının investisiya tələbatı daha çox olan sahəsinə yönəldilməlidir.

İnvestisiya əslində bütün növ əmlak və intellektual qiymətlilərin, tədiyə maliyyəöhdəliklərinin sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyuluşudur. İnvestisiya qoyuluşu perspektiv xarakter daşıyır və rəqabət mübarizəsi, qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində həyata keçirilir. Müasir investisiyalar innovasiya xarakteri daşıyır ki, bu da ETT-nin dinamik inkişafı və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi zəruriliyi ilə şərtlənir. İnvestisiya və investisiyalaşmanın məqsədi bugünkü ehtiyacların və onların gələcək də təmin edilməsi, investisiya mənfəətinin (gəlirinin) alınması və müsbət sosial səmərənin əldə edilməsi sayılır. Yuxarıda qeyd olunanları bir daha konkretləşdirsək, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, investisiya iqtisadi obyektlərə əmlak və intellektual qiymətlilər formasında sahibkarlıq və digər fəaliyyətlərin təmin etmək, gələcəkdə mənfəət və ya digər fayda almaq məqsədilə bütün növ kapital qoyuluşlarını özündə birləşdirir.

Təbii resurslar hər bir ölkə üçün avantajdır, lakin uzun müddət tək bir resursdan asılı vəziyyətdə qalmanın dezavantaj olduğu hər kəsə məlumdur. Neft və qeyri-neft sənayesinə birbaşa xarici investisiya yatırılması uzun dövr ərzində neft ehtiyatlarının

azalması və hətta bitməsi zamanında əldə edilən gəlirlər hesabına iqtisadiyyatı yüksək tempdə saxlamaq mümkün olacaqdır.

Xarici sərmayədarların Azərbaycan iqtisadiyyatını cazibədar iqtisadiyyat olaraq qəbul etmələri üçün ölkənin vergi, sığorta, bank sektorunun beynəlxalq aləmə integrasiya olunması vacib amildir.

Xarici investisiyaların ölkəyə axınına çalışan təşkilatların dövlət tərəfindən daha aktiv şəkildə koordinasiya edilməlidir. Dünya sərmayə bazarlarında ölkənin enerji ehtiyatları xaricindəki sektorlarla bağlı xarici investisiyanı cəlb edici reklam və informasiya da təşəkkül etdirilməlidir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə investisiya müttəfiqliyinin daha çox inkişafı lazımdır.

Özünün iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarını tədricən formalaşdıran gənc dövlət üçün bazar strukturlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, institusional infrastrukturun və dövlətin tənzimləyici rolunun durmadan artması qaçılmaz reallıqlardır. Məhz belə şəraitdə xarici investisiyanı cəlb etməklə ölkə daxilində iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edərək bütün problemlərin avtomatik həll olunacağını birmənalı qəbul etmək düzgün olmazdı. Odur ki, Azərbaycan dövləti xarici investisiyanın mümkün neqativ nəticələrindən özünü qorumaq üçün investisiya siyasətində daxili mənbələri prioritet istiqamət kimi qəbul etməlidir. Onu da qeyd edək ki, səmərəli və rəqabət qabiliyyətli Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması daim irəliləyən bir hədəfdir. Odur ki, sosial-iqtisadi islahatları uğurla həyata keçirən Azərbaycan hökuməti bu hədəfə doğru növbəti mərhələdə investisiya siyasətində qeyd edilən daxili potensial imkanların reallaşdırılmasına nail olmalıdır. Başqa sözlə desək, daha böyük uğurlar əldə etmək üçün həyata keçiriləcək investisiya siyasətinə sistemlilik və konseptuallıq xarakteri verməklə onun maliyyələşdirilməsi mənbələri arasında optimal nisbətin formalaşdırılması olduqca vacibdir.

Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması xarici investisiya axınının artırılması üzrə aparılan işlə bağlıdır. İnvestisiya reytingi nəinki portfel investisiyaların artımına kömək edəcək, həm də birbaşa xarici investisiyaların dinamikasına güclü təsir göstərəcəkdir. Bu isə yeni müəssisələrin yaradılması və istehsalın modernləşdirilməsi üçün vəsaitlərin cəlb olunmasına kömək edəcəkdir.

İqtisadi inkişafın sahələrarası prioritetlərini araşdırarkən struktur-investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində balanslaşdırılmış yanaşmaya üstünlük vermək lazımdır. Hazırkı şəraitdə xarici kapitalı cəlb edəndəhəm ağır sənaye sahələrini, həm də yüngül sənaye sahələrini nəzərə alınmalıdır. Ona görə ki, xarici kapitalın birtərəfli cəlb olunması mənfi nəticələrəgətirib çıxara bilər. Xarici kapitalın sahələrarası prioritetlərin işlənməsi prosesində müvafiq sənaye sahələrinin ixrac potensialının qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkədə investisiya potensialının formalaşması və səmərəli istifadəsində dövlətin nəzərdə tutduğu prioritet istiqamətləri əsas tutaraq aşağıda göstərilən təklifləri verə bilərik:

- Azərbaycana zəruri, kifayət həcmdə investisiyaların cəlb olunması, onların ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəli istifadəsi. Bu, ölkə iqtisadiyyatının struktur cəhətdən yenidən qurulması və innovasiya tipli inkişafa keçməsi üçün son dərəcə vacibdir;
- investisiya üçün potensial mənbələrin genişləndirilməsi;
- yığımın investisiyaya çevrilməsini stimullaşdıran şəraitin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üçün müxtəlif səviyyələrdə məqsədli proqramların tətbiqi;
- yerli təşəbbüslər əsasında dövlət regional investisiya siyasətinin köməyi ilə investisiyaların, bütün yerli şərait kompleksi nəzərə alınmaqla, hər şeydən əvvəl, regional iqtisadiyyatın prioritet sahələri sferasına cəlb olunması mexanizmlərinin formalaşması;
- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin bütün sferalarında rəqabət mühitinin yaradılması;
- korporasiyaların investisiya aktivliyinin fəallaşdırılmasına dövlət köməklik göstərməsi və s.

REFERAT

"Azərbaycanda kapital ixracının xüsusiyyətləri və perspektivləri" mövzunu əhatə edən dissertasiya işigiriş, mündəricat (3 fəsil, 8 paraqraf), nəticə-təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistr dissertasiyasının birinci fəsilində *"Dünya iqtisadiyyatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əhəmiyyəti"* başlığı altında kapital ixracının nəzəri əsasları, dünya iqtisadiyyatında investisiyanın dinamikası və strukturu, dünya iqtisadiyyatı üzrə kapital ixracının əsas istiqamətləri və xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

*"Azərbaycanda kapitalın idxal-ixracının təhlili"*dən ibarət olan ikinci fəsildə isə Azərbaycanla kapital quruluşunun dinamikasının, tədiyyə balansında kapital idxal-ixracının və xarici kapitalın ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinə təsirinin təhlili araşdırılmışdır.

Sonuncu, üçüncü fəsildə - *"Azərbaycanın kapital ixracının perspektivləri"* başlığında ölkədə kapital ixracının əsas istiqamətləri və qeyri-neft sektorunun inkişafında xarici kapitalın rolu tədqiq edilmişdir.

Fəsilər üzrə mövzuların qısa məruzəsi.

Kapital ixracının xarakter və səbəblərini izah edən çoxsaylı nəzəriyyə, konsepsiya və modellər vardır. Onların bəziləri kapitalın beynəlxalq hərəkətinin ayrı-ayrı formaları ilə məhdudlaşır (transmilli korporasiyaların birbaşa investisiyalar konsepsiya və modelləri, portfel investisiyaları, kapitalın qaçışı), digərləri bütövlükdə kapital ixracı və idxalını əhatə etməyə çalışırlar (kapital ixracının neoklassik, neokeynsian, marksist nəzəriyyələri).

Kapital ixracının əsas məqsədi öz ölkəsindəkinə nisbətən eyni miqdar kapital xərclənməsi nəticəsində daha yüksək mənfəət əldə etməkdir. Bununla əlaqədar olaraq beynəlxalq kapital ixracının əsas səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Ölkədə kapital artıqlığı imkanı;
2. Dünya təsərrüfatının müxtəlif hissələrində kapitalla tələb və təklifin üst-üstə düşməməsi;
3. Yerli bazarın inhisarlaşması imkanlarının mövcudluğu;
4. Ölkələr arasında əmtəə vahidinə çəkilən məcmu xərclərin müxtəlifliyi;

5. Əmək haqqı səviyyəsinin və xammalın ucuz olması;
6. Ölkədə bərqərar olmuş sabit siyasi vəziyyət və digər əlverişli şəraitin olması;
7. Ayrı-ayrı ölkələrdə bazarların müqayisəli üstünlük prinsipləri.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə əmtəələrin beynəlxalq ticarəti və işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası kimi formalarından gec-əmələ gəlmiş və inkişaf etməyə başlamışdır. Bu kapital ixracı üçün ölkədə kifayət qədər kapital yığımının tələb olunması imkanı ilə əlaqədar olmuşdur.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin təhlilində bir qayda olaraq ona iki formada baxırlar: a) *birbaşa kapital qoyuluşları* (birbaşa investisiyalar); b) *portfel kapital qoyuluşları* (portfel investisiyalar). World Investment Report 2015 hesabatına əsasən 2014-cü ildə dünya iqtisadiyyatında Qlobal Birbaşa Xarici İnvestisiya daxilolmaları azalmışdır. QBXİ daxilolmaları 2014-cü ildə 16 faizədək yəni 1.23 trilyon dollara düşmüşdür, qlobal iqtisadiyyatın zəifliyi, investorlar üçün siyasi qeyri-müəyyənlik və yüksək geosiyasi risklər əsas səbəblərdəndir. Yeni sərmayələr də bəzi aktivlərin satışı ilə kompensasiya edilmişdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında daxili BXİ axınları 2 faizlik artımla 681 milyona, ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadiyyatda qlobal daxili axınlar üzrə öz aparıcı fəaliyyətlərini artırmışlar. Çin Birbaşa Xarici İnvestisiyalar üzrə dünyanın ən iri alıcısı olmuşdur. Dünyanın ən yaxşı 10 BXİ alıcıları arasında 5 inkişaf etməkdə olan ölkə vardır.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti daim irəliyə doğru hərəkət edən prosesdir. Birbaşa xarici investisiya beynəlxalq kapital hərəkətinin ən geniş yayılmış formasıdır. İnvestorlar beynəlxalq miqyasda kapitalın miqrasiyasının bu formasına üstünlük verirlər. Dünyada çətin bir ölkə tapmaq olar ki, o kapitalın ixracı və idxalı ilə məşğul olmasın. Lakin təhlili dərinləşdirdikdə səhnə dəyişir. Bu sahədə lider ölkələr, regionlar, qitələr mövcuddur. Liderlər sırasında ABŞ, Avropa Birliyi və Yaponiya xüsusi yeri tuturlar. Bu üç nəhənglər kapitalın ixracı və idxalı üzrə ümumi həcmnin dördüdə beşini öz əllərində saxlayırlar. 2013-2014-cü illərdə ABŞ BXİ xaricolmalarında öz liderliyini qoruyub saxlamışdır.

Qlobal BXİ daxilolmaları 2015-ci ildə 11 faiz, 1.4 trilyon dollara qədər artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Daha çox 2016-cı ildə 1.5 trilyon dollar və 2017-ci

ildə isə 1.7 trilyon dollar artım gözlənilir. Həm UNCTAD (BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) BXİ proqnoz modeli, həm də onun iri TMM-lərinin biznes sorğusu yaxın illərdə BXİ axınlarında artım olacağını bildirir. Növbəti üç il (2015-2017) üçün BXİ xərclərinin artırılmasına yönəldilmiş TMM-lərin payı 24 faizdən 32 faizə qədər qalxmışdır.

Kapital özündə mürəkkəb quruluş hissələrini və həyata keçirilmə formalarını birləşdirir. Qəbul olunmuş təsnifata uyğun olaraq kapitalın quruluşunda *sahibkarlıq və borc* kapitalını fərqləndirirlər. *Borc kapitalı və ya maliyyə kapitalı* öz sahibinə müəyyənləşdirilmiş faiz formasında gəlir gətirən kapitaldır. Maliyyə kapitalı özündə beynəlxalq borcları və kreditləri, maliyyə köməkliklərini, «inkişafa rəsmi kömək» çərçivəsində qrandlar (köməkdən fərqi ondan ibarətdir ki, bu köməyin ümumi məbləğində 25 faizdən az olmayaraq subsidiyalar nəzərdə tutulur) və qiymətli kağızlarla beynəlxalq əməliyyatları birləşdirir. Bunun əksinə olaraq *sahibkarlıq (məhsuldar) kapitalı* - alınan mənfəətin məbləğindən asılı olaraq sahibinə dividend formasında gəlir gətirən kapitaldır. Bu dividendin miqdarı alınan gəlirin məbləğindən asılı olaraq dəyişə bilər, yəni bu sabit kəmiyyət deyil.

Azərbaycanda kapitalın quruluşu cari əməliyyatlar (kapital hesabı) və maliyyə hesabı olmaqla 2 hissəyə ayrılır. 2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarında xalis maliyyə aktivlərimiz 13.7 mlrd.\$ artmışdır. Bu göstərici əsasən xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar (3259.7 mln.\$), portfel investisiyaları (380.3 mln.\$) və digər investisiyalar (10080.8 mln.\$) hesabına formalaşmışdır. Hesabat dövründə xalis maliyyə öhdəliklərimiz isə 4.7 mlrd.\$ təşkil etmişdir ki, bu da xaricdən cəlb olunmuş xalis birbaşa investisiyalar (4045.7 mln.\$), portfel investisiyaları (772.6 mln.\$), digər investisiyalar (-124.7 mln.\$) və neft bonusu (2.0 mln.\$) hesabına formalaşmışdır.

Birbaşa investisiyalar formasında xaricdən cəlb olunmuş sərmayələrin ümumi məbləği 7.5 mlrd. \$ olmuşdur. Bu investisiyaların strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 88.5% təşkil etmişdir. Qiymətləndirmələrə görə qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 860.4 mln.\$ olmuşdur. Hesabat dövründə kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 146.8 mln.\$, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1346.8 mln.\$ artmışdır.

Xarici investorlar və beynəlxalq qurumlar kapital yatırılması imkanları baxımından Azərbaycan bazarını kifayət qədər perspektivli bazar hesab edirlər ki, bu da ölkədə əlverişli investisiya mühiti ilə əlaqədardır. Azərbaycanda kapital bazarının inkişafı ölkənin biznes strukturları qarşısında geniş imkanlar açır. Mahiyyət etibarı ilə kapital bazarı pul vəsaitlərinin sahələr üzrə bölüşdürülməsini təmin edir. Həmçinin kapital bazarı şirkətlərə özünü investorlara ən effektiv şəkildə təqdim etməklə nisbətən ucuz vəsaiti əldə etmək imkanı yaradır.

Ölkə 2006-cı ildən başlayaraq region ölkələrinin real sektoruna investisiya qoyan və iri infrastruktur layihələrini maliyyələşdirən sərmayədar olaraq da mövqeyini getdikcə möhkəmləndirmişdir. Son illərdə ciddi maliyyə rezervləri əldə edən Azərbaycan Türkiyə, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Moldova, Belarus, Slovakiya, İsveçrə, Almaniya kimi dövlətlərin sərmayə bazarlarında aktiv iştirakçıya çevrilmiş və xarici ölkə iqtisadiyyatlarına investisiya qoyuluşları həcminə görə MDB ölkələri arasında ilk sıralara yüksəlmişdir. Azərbaycan region ölkələrinin neft-qaz, neft-kimya, yanacaq-energetika, sənaye, infrastruktur və s. sektorlarına irihəcmli investisiyalar yönəldərək region iqtisadiyyatının inkişafına öz töhfəsini verməyə davam edir.

Son olaraq qeyri-neft sektorunda xarici kapitalın rolu araşdırılmışdır, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların əksər hissəsini xaricdən (beynəlxalq təşkilatlardan, kommersiya bankları və dövlətlərdən) bu sektorda müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə alınmış kreditlər təşkil edir. 2014-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları 18542,6 mln. manat vaxtı keçmiş borclar isə 976,3 mln. manat olmuşdur. 2005-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 7118,5 mln. ABŞ dolları investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdirsə, 2014-cü ildə bu göstərici təqribən 4 dəfəyə qədər artaraq 27907,5 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdirsə, 2015-ci ildə isə bu rəqəm 21718,0 mln. manat olmuşdur.

SUMMARY

Master's thesis topic in the
"Export features and perspectives of Azerbaijan capital"

In recent years, the globalization in the international markets exerts increasing influence over the obstacles in front of intercountry trade and capital flow. We observe intense capital inflows from the developed countries to the developing countries from 1990s up to date. The international flow of capital has a positive impact on the economic development, stimulates investment activities, as well as economic growth by entering the economies of different countries.

Before large explanation of the urgency of the subject, clarification of the essence of international capital flows is more expedient. International flow of the capital acts as decisive element in the activities of the world economy, development of forms and terms of the relationships system of the world economy. International flow of the capital (import and export of the capital or capital exports briefly) - is the flow of one of the production factors based on its historically established or acquired concentration in the separate countries; first of all, more in comparison increasing financial resources (capital) in abroad, thus placement and activities in order regularly outcome of borrowing rate and entrepreneurship profit in the country where it is exported. An investor implements foreign investments by imposing capital in abroad. During XX century, international flow of the capital had become a form of the international economic relations so that, it competed with international commodity and trade in services due to its scales and results for the world economy, sometimes exceeded it due to its dynamics. Most of the time, international flow of the capital is called flow of the financial resources or investments. It is initial important factor of the capital investment in monetary form and expansion of production.

International flow, dynamics, as well as main directions and analysis of its influence to the macro economic development was studied in the world and country economy during modern period in my thesis work about "Export features and perspectives of Azerbaijan capital". Foreign investors and international bodies consider Azerbaijan market quite a promising market in terms of opportunities for

investing capital that, this is related to the favorable investment climate in the country.

One of the main factors that influences strengthening of the national interests and position of the state is active foreign investment policy in the period deepening of the global trends in the modern world economy. Financial stability was gained in the country as the result of proper economic policy carried out in Azerbaijan, effective management of oil revenues, prudent macroeconomic policies and relevant steps taken in the direction of diversification of the economy that, it paved the way for Azerbaijan to be foreign investor demonstrating its potential power in the world investment market and an important partner in regional foreign investment projects.

Since 2006, the country gradually strengthened its position as an investor imposing capital to the real sector of countries in the region and financing large infrastructure projects. In recent years, having serious financial reserves Azerbaijan become and active participant in the capital markets of the countries such Turkey, Georgia, Ukraine, Romania, Moldova, Belarus, Slovakia, Switzerland, Germany and took place on the top among CIS countries according to its volume of investments to the economies of foreign countries. Amount of the direct investments directed abroad from the economy of the country was 3259.7 bln. USD in 2015.

РЕЗЮМЕ

Магистерской диссертации на тему:
«Особенности и перспективы вывоза капитала из Азербайджана»

Глобализация, наблюдаемая в последние годы на международных рынках, устраняет препятствия в области торговли и движения капитала между странами. С 1990-х годов по настоящее время прослеживается сильный отток капитала из развитых стран в развивающиеся страны. Международное движение капитала, включаясь в экономику разных стран, оказывает свое положительное влияние на экономику этих стран, стимулирует инвестиционную деятельность и экономический рост.

Прежде чем перейти к подробному изложению актуальности темы, целесообразнее пояснить сущность международного движения капитала. Международное движение капитала выступает в роли определяющего элемента в функционировании мировой экономики, развитии форм и условий международных хозяйственных связей. Международное движение капитала (импорт и экспорт капитала или же вкратце, экспорт капитала) – это движение одного из факторов производства, основанное на его исторически сложившемся или приобретенном сосредоточении в различных странах; помещение и функционирование, прежде всего, относительно избыточных преимущественно финансовых ресурсов (капитала) за границей в целях систематического получения предпринимательской прибыли или же процентов по долгам в стране, в которую помещен капитал.

Вкладывая капитал за рубежом, инвестор осуществляет зарубежные инвестиции. Международное движение капитала в течение XX века превратилось в такую форму международных экономических отношений, при которой для мировой экономики оно по масштабам и результатам составляет конкуренцию международной торговле товарами и услугами, а иногда по динамике намного опережает ее. Международное движение капитала часто именуется движением финансовых ресурсов или движением инвестиций.

Капитал в денежной форме является первичным фактором инвестирования и расширения производства.

В моей диссертационной работе на тему «Особенности и перспективы вывоза капитала из Азербайджана» был осуществлен анализ международного движения, динамики капитала, а также его основных направлений, влияния на макроэкономическое развитие. Иностранные инвесторы и международные организации считают Азербайджанский рынок достаточно перспективным с точки зрения вложения капитала, что связано с благоприятным инвестиционным климатом в стране.

В период углубления глобальных тенденций в современной мировой экономике одним из основных факторов, оказывающих влияние на укрепление национальных интересов и позиций государства, является активная внешняя инвестиционная политика. В результате продуманной экономической политики, проводимой в Азербайджане, эффективного управления нефтяными доходами, продуманной политики в направлении диверсификации экономики и предпринятых верных макроэкономических шагов в стране была достигнута финансовая стабильность, что создало предпосылки для Азербайджана стать иностранным инвестором, демонстрирующим свой потенциал на международном инвестиционном рынке, а также важным партнером в региональных проектах с иностранными инвестициями.

Начиная с 2006-го года страна, как инвестор, финансирующий крупные инфраструктурные проекты и инвестирующий реальный сектор стран региона, все больше укрепила свои позиции.

Азербайджан, имеющий серьезные финансовые резервы в последние годы, превратился в активный участник на инвестиционных рынках таких государств, как Турция, Грузия, Украина, Румыния, Молдова, Беларусь, Словакия, Швеция, Германия и занимает одно из первых мест среди стран СНГ по объему вложения инвестиций в экономики зарубежных стран. В 2015-м году сумма прямых иностранных инвестиций, направленных из экономики страны, составляла 3259,7 млн. долларов США.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

- 1) Dünya iqtisadiyyatı, F.R.Mirişli, Ali təhsil müəssisələrinin tələbələri üçün dərslik, VI nəşr, yenidən işlənilmiş, əlavələr edilmiş və Azərbaycan şəraitinə uyğunlaşdırılmışdır. - М.Известия, 2015, 642 səh., rus dilindən tərcümə.
- 2) Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, S.M.Məmmədov, Bakı-2010, 652 səh.
- 3) Qloballaşma və xarici investisiyalar, N.Sabiroğlu, Bakı-2006, 287 səh.
- 4) İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, S.Z.İsayev, I buraxılış, Bakı-2011, ADİU, 189 səh.
- 5) United nations conferance on trade and development (UNCTAD), Reforming international investment governance, World Investment Report 2015; United Nations, New York and Geneva, 253 p., Azərbaycan dilinə tərcümə.
- 6) Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri, A.Əliyev, A.Şəkərəliyev, İ.Dadaşov, Bakı-2003, 684 səh.
- 7) Dünya iqtisadiyyatı, V.K.Lomakin, Bakı-2015, 736 səh., tərcümə - R.Ş.Hacıyev.
- 8) Kapital bazarları və biznes imkanları, məqalələr toplusu. 256 səh. Azərbaycan Respublikası Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı-2011. "Biznes aləm: inkişaf perspektivləri", buraxılış №5.
- 9) Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq, T.Hüseynov. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı-«Elm»-2009, 380 səh.
- 10) Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyalar: müqayisəli təhlil, X.Mikayılov, Center for Economic and Social Development (CESD), Bakı-2012, www.cesd.az, 12 səh.
- 11) Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri: problemlər və perspektivlər. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, A.K.Ələsgərov, Bakı-2015, 332 səh.
- 12) Tədiyyə balansının formalaşmasına təsir edən amillər, F.F.Hüseynli, Azərbaycanın Vergi Jurnalı №5/2015, 15 səh.
- 13) İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri, T.İ.Kərimova, monoqrafiya/225 səh., Bakı-2008.

- 14) Azərbaycanın müasir və prespektiv iqtisadi inkişaf səviyyəsi kontekstində investisiya qoyuluşu strategiyasının əhəmiyyətinin əsaslandırılması, B.Nəbiyeva, Azərbaycanın Vergi Jurnalı №5/2015, 7 səh.
- 15) Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun əsas inkişaf istiqamətləri, N.A.Əliyeva, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu №6/2015.
- 16) Birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsirinin təhlili, S.İ.Məmmədov, Azərbaycanın Vergi Jurnalı №4/2015, 14 səh.
- 17) Dünyada və Türkiyə'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları, 2003, Fulya Bayraktar.
- 18) International Economics, New York, John Wiley & Sons, 2001, Dominick Salvatore.
- 19) Foreign Direct Investment, Center of International Private Enterprise, The Prosperity Papers, №0402, 2004, www.cipe.org, (11 yanvar 2006), John D. Sullivan.
- 20) Foreign Investment and Spillovers, London, Routledge Publishing, 1983, Magnus Blomström.
- 21) «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» AR qanunu. №40(367) Bakı-2001.
- 22) «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» AR qanunu. №26(56) 1995.

Rəsmi ünvanlar

1. *Azərbaycanda İrxacın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO), İqtisadiyyat Nazirliyi, İnvestisiya Statistikaı, <http://azpromo.az>*
2. *Qeyri-neft sektoru kapital qoyuluşlarında liderdir, T.Kərimova/24.02.2014, <http://biznesinfo.az>*
3. *Oqtay Əsədov: Azərbaycan 2015-ci ildə də investisiya qoyuluşuna görə cəlbedici ölkə olub, E.Mehdiyev, <http://az.trend.az/business/economy>*
4. *2015-ci il sosial-iqtisadi həyatda əldə edilən müsbət göstəricilərlə yadda qalacaqdır, V.Bayramov, <http://xalqqazeti.com/az/news/economy>*
5. *Azərbaycan xarici ölkələrin iqtisadiyyatına 8 mlrd. dollar sərmayə yönəldib, E.Cəfərli, <http://vergiler.az>*

6. *İndi Azərbaycan dünyada investor ölkə kimi tanınır, R.Məmmədov,*
<http://anl.az>

7. *economy.gov.az (İqtisadiyyat Nazirliyi).*

8. *cbar.az (Mərkəzi Bank).*

9. *statistika.gov.az (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi).*

10. *data.imf.org (Beynəlxalq Valyuta Fondu).*

11. *azpromo.az (AZPROMO).*

12. *anl.az (Milli Axundov Kitabxanası).*

13. *www.preslib.az (AR Prezident Kitabxanası).*